

OSMIED

Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi

Journal of Ottoman Civilization Studies

Sayı: 12 - Issue: 12

www.osmanli-medeniyeti.com

2015 yılında yayın hayatına başlamış Osmanlı Tarihi ve Osmanlı Medeniyeti alanında özgün araştırmalara yer veren hakemli bir dergidir.

OSMED, Nisan ve Ekim aylarında olmak üzere yılda iki defa yayınlanmaktadır. Dergimizde Türkçe ve İngilizce bilimsel makalelere yer verilir. Yıl içerisinde gerekli görüldüğü takdirde özel sayı(lar) da yayımlanmaktadır.

OSMED’de yayımlanan bilimsel makalelerde belirtilen düşünce ve görüşlerden yazar(lar)ı sorumludur. Yayımlanmak üzere gönderilen makaleler, alanlarında uzman en az iki hakeme çift taraflı kör hakemlik yöntemiyle gönderilir. Hakemlerden birini olumsuz olması durumunda yazı üçüncü bir hakeme gönderilir. Son karar dergi danışma ve yayın kurulunda verilir.

Yazılarını dergiye gönderen yazarlar yazılarının telif haklarını dergimize vermeyi kabul etmiş sayılırlar. Kabul edilen yayınların tüm yayın hakları Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi(OSMED)’ne aittir.

OSMED, yurtiçi veya yurtdışında akademik konferans, sempozyum, çalıştay vb. düzenler veya bunlara destek olur. Bu tür çalışmalarda sunulan bildirilerin tam metinlerine başka yerde yayımlanmamış olması kaydıyla yer verir.

Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi’ne gönderilen her makale, editörler tarafından iThenticate, Turnitin ve gibi benzerlik programları ile benzerlik ve intihal kontrolünden geçirilir. % 25’in üzerinde benzerliğe rastlanan makaleler yazarına değerlendirme sürecine alınmadan iade edilir. Makalelerde ve diğer çalışmalarda intihale ve %25 üzerinde benzerliğe rastlanmazsa çalışmalar alanında uzman iki hakeme gönderilir. İki hakemin olumlu rapor vermesi durumunda makale yayımlanır. Hakemlerden birinin olumsuz rapor vermesi durumunda raporun içeriğine göre editör tarafından gerek görülür ise makale üçüncü bir hakeme gönderilir. Üçüncü hakemin raporu olumluysa makale yayımlanır, değilse yayımlanmaz. Hakeme tanınan süre içerisinde makale değerlendirilmezse makale yeni bir hakeme gönderilir.

İndeksler / Indexes

Academia, Google Scholar, IdealOnline, ISAM (İslam Araştırmaları Merkezi), Research Bible, Research Gate, Scilit, TEI (Türk Eğitim İndeksi)

Editör / Editor

Prof. Dr. Selim Hilmi ÖZKAN

Doç. Dr. Ensar KÖSE

Alan Editörleri / Area Editors

Prof. Dr. Dr. Gürsoy Şahin

Prof. Dr. Fatih Demirel

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Adriatik DERJAJ	Tiran Üniversitesi	Arnavutluk
Prof. Dr. Ahmet Ali GAZEL	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Ahmet KÖÇ	Akdeniz Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Ali YILMAZ	İstanbul Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Hasan BABACAN	Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. İsmail KIVRIM	Necmeddin Erbakan Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Ali ÜNAL	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Nurgül BOZKURT	Dumlupınar Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Remzi KILIÇ	Erciyes Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Recep KARACAKAYA	İstanbul Medeniyet Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Şaban ORTAK	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Trenia WALKER	The University of New Mexico	ABD
Prof. Dr. Yılmaz KARADENİZ	Amasya Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Abdülaziz KARDAŞ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Ensar KÖSE	İstanbul Üniversitesi - Cerrahpaşa	Türkiye
Doç. Dr. Haydar ÇORUH	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Mehmet ÖZMENLİ	Giresun Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Mehmet ÖZKAN	Balıkesir Üniversitesi	Türkiye
Dr. Ahmet KELEŞ	Kırşehir Ahi Evren Üniversitesi	Türkiye
Dr. Ayman HARB	University of Jordan	Ürdün
Dr. Hasan ASADI	University of Mohaghegh Ardabili	İran
Dr. Mehmet AYHAN	Kocaeli Üniversitesi	Türkiye
Dr. Mustafa AKKUŞ	Necmeddin Erbakan Üniversitesi	Türkiye
Dr. Osman KARLANGIÇ	Batman Üniversitesi	Türkiye
Dr. Saim YÖRÜK	Karatekin Üniversitesi	Türkiye
Dr. Samir ALABDULLAH	Ortadoğu Araştırma Merkezi	Türkiye

*İÇİNDEKİLER / CONTENTS***Araştırma Makaleleri / Research Articles****Osama M. Abu Nahel**

The Feudal Rule of Mutawila of Jabal Amel under the Ottoman Era 1804-1830 A.D
1-19

•

Asuman Aydın

Osmanlı Sarayı'nda Teşrifat ve 950 Numaralı Teşrifat Defteri'nde Bayram ve Nevruz
Hediyeleri
20-31

•

Milena Petkova

Reclamation of Agrarian Space in Parts of Ottoman Rumeli, 15th – 16th Centuries
(Case Study of the Kaza of Eskihisar Zağra)
32-41

•

Servet Özkan

Hatay'da Bir Okul-Kilise: Kırıkhan Ruhban Okulu
42-58

•

Issa Barajia

Burning of the Church of the Holy Sepulchre (1808) and the Ensuing Discussion about
the Reconstruction (Archival Study)
59-69

•

Ömer Karataş

Rus Sömürüsüne Karşı 1916 Türkistan'da İsyân: Semerkant Örneği
70-87

The Feudal Rule of Mutawila of Jabal Amel under the Ottoman Era 1804-1830 A.D

Osama M. Abu Nahel*

Abstract

This study deals with the feudal rule of al-Mutawila, a Shiite sect settled in the South of Lebanon, in Jabal Amel under the Ottoman era during the period (1804–1830). Despite the abundance of a great many references on the political and feudal history of the Levant under the Ottoman regime, there remains a large number of issues that have not been tackled by historians. Of these is the history of the Shiite al-Mutawila in Jabal Amel which was eschewed by both Lebanese and non-Lebanese historians in what seems to be a deliberate attempt to ignore historicizing that crucial era in the history of that region of the Muslim World.

The present study is simply a humble effort I have exerted seeking to reevaluate that Muslim sect, in which I stood detached, impartial, and free of any inclinations or prejudices and was urged by a wish that such an effort will ultimately be beneficial to bridging any gaps among the great two Islamic sects; the Sunnis and the Shiites.

Keywords: feudal rule, al-Mutawila, Shiites, Jabal Amel, Ottoman era

An introduction

Despite the many books that dealt with the political and feudal history of the Levant during the Ottoman era, there are many important issues that historians did not stop at, especially the history of the Shiites, or what they were called "al-Mutawila" in the Jabal Amel region, whether these historians are Lebanese Or non-Lebanese, and this neglect is almost intentional - as this will be explained in the course of the research.

It seems that historians of the Shiites in Lebanon, especially in the last century, have begun to become aware of the historical library's lack of references on the history of Jabal Amel, and have begun to rewrite their history anew with a new historical vision that is sometimes not without objective fanaticism, and poured their vengeance on Lebanese historians who differ in their sect or religion. For ignoring the history of their area's events.

The importance of studying

Writing in the history of the Shiites or dealing with Jabal Amel is very difficult, given the lack of historical references that the researcher can rely on. Therefore, the task becomes more difficult when the researcher collects his information from the few fragments found in the basic references that dealt with the modern history of Lebanon in general, the most important of which is the works of Prince Haidar Ahmed Al-Shihabi, the important one, whose books were not without fanaticism about his ruling family

* (Prof. Dr.); Al Azhar University-Gaza (Palestina), Faculty of Arts and Human Sciences, Department of History, osamabunahel@hotmail.com; ORCID: orcid.org/0000-0003-0154-7908

in Mount Lebanon (the Shihabite family), and the persecution that this family-directed against the Shiite community in the Jabal Amel region.

The importance of writing in the history of al-Mutawila in Jabal Amel stems from the often deliberate, or sometimes unintentional, shortcomings of contemporary Sunni historians, who have ignored - and still ignore - the approach to the historiography of that important and vital region of the Islamic world. So; I was encouraged in a humble attempt to uncover the history of that region during the Ottoman era. What encouraged me and pushed me to this step as well, is that during my preparation for my Master's and Doctoral degrees, I found that these people had suffered a lot of injustice on the part of the Ottoman rulers. Then this is; A humble attempt, which I hope will be repeated by the rest of the researchers, to restore respect to these people, regardless of sectarian or political affiliation, as writing history requires stripping away from affiliations.

Accordingly; The importance of the study stems from the fact that it is a study that deals with the role of the Shiites in southern Lebanon during the Ottoman era in establishing a kind of autonomy, as it will serve the study of contemporary history and political science in the Arab world when they study the role of this sect later on, and its impact on all components of Lebanese society.

The study Problem

Observing the role that the Shiite community took in the Jabal Amel region, or what is called today in southern Lebanon, it is incumbent upon it to confront the policy of containment and sectarian abuse against it during the Ottoman era, it is noted that Arab studies lacked such studies, except for some studies conducted by researchers Lebanese Shiites. The study problem is represented in the following question: What is the role of feudal rule for Jabal Amel during the Ottoman era during the period from 1804-1830 AD?

Objectives of the study

The study aimed to clarify the following:

1. Presenting a geographical historical overview of Jabal Amel before 1804 AD.
2. Explaining how to reconcile between Suleiman Pasha and al-Mutawila and the beginning of the second feudal government.
3. Talking about the development of the relationship between al-Mutawila and Abdullah Pasha.

Study Approach

This study relied mainly on the descriptive and analytical method, while not neglecting the historical method and narrating its events, to show the most important events in the history of Jabal Amel, as there is no actual or practical value to analyze historical events about which the reader does not know anything without recounting them, and if I tried - as much as possible - that Be summarized.

First: A geographical historical overview of Jabal Amel before 1804 AD

Jabal Amel, a small part of the land of Lebanon, called southern Lebanon today. Some historians attribute Jabal Amel or Amlah to the Qahtaniyah Amlah tribe, which settled in the Levant after the flood of al-Aram, and landed near Damascus, which was called by the name Jabal Amel about their tribe¹. And almost all opinions agree that the origin of the inhabitants of Jabal Amel is Yemeni². Lammens³ confirms

¹ Mohsen al-Amin, *Jabal Amel Plans*, 1st Edition, Edited by Hassan al-Amin, Beirut: The International House for Printing, Publishing, and Distribution, 1983, p. 51.

² Muhammad Jaber al-Safa, *History of Jabal Amel*, 2nd Edition, Beirut: An-Nahar Publishing House, 1981, pp. 33-49.

³ Lammens (S.J.), *La Syrie Précis Historique*, Vol. 2, Beyrouth, 1921, p. 182

that al-Mutawila in the Levant, although they belong to the Twelver Shiite Imami sect, they are originally from purely Syrian elements. In other words, they did not mix with other foreign elements.

The Jabal Amel region was known during the Ottoman era as "Bilad Bishara"⁴, then "Bilad al-Mutawila"⁵, after this title was given to the owners of the Shiite sect in it. Jabal Amel is divided into eight sub-districts, each of which has villages governed by a single ruler. Four of them are located in the southern section, namely: Mount Hunin or Hunin sub-district and its center Bint Jbeil, Mount Tibnin or Tibnin district with its center are Tibnin, the coast of Qana and its center in Qana, a Ma'raka coast whose center is Tire, and the latter two in the coast of Tire. And four of them are in the northern part of it, and they are al-Shuqif district and its center, Nabatiyeh, al-Shomer district, its center, Ansar base, al-Tuffah district, its center, Jaba', and Jezzine district, whose center is Jezzine⁶. The total area of Jabal Amel is three thousand kilometers, and its inhabitants believe in Islam according to the Shiite Imami doctrine (Twelvers), including a small number of Sunni Muslims on the coasts, and several Christians in the interior⁷.

Al-Mutawila, or Amelites, in Jabal Amel, were divided into three large groups. There are Banu Saab in the province of Chouf, and Banu Munkar in the province of Shomer and al-Tuffah, and Bani Ali al-Saghir in the country of Bishara. They enjoyed self-rule under the leadership of their sheiks, and their submission to the High Porte was nothing more than a reduction in the annual tax imposed on them from the Amiri money.⁸

After the Ottomans subjected Syria to their influence in 1516 AD, they divided it into Eilats (Provinces), each of which is governed by a minister (Vali) whose authority does not exceed the cities of the coast and some inland cities, while the rule inside the country remained feudal⁹. The fiefdoms¹⁰ in the Syrian states have been divided into small plans, administered by a prince, a Muqaddam, or a sheik from ancient or influential families¹¹, who is obligated to pay the taxes due on them to the treasury of the Ottoman Sultanate that does not interfere in the affairs of the fiefs, and is only interested in collecting the tax imposed on it according to the system The obligation in effect at that time¹², or the so-called

⁴ Bilad Bishara: It is bordered to the north by the Litani River, which separates the country of Bishara and from Shuqif, and to the south by the current al-Qarn River, north of Tarshiha and south of the village of al-Zeeb, and on the west, the Mediterranean coast, and east of Hula and Hasbaya in Wadi al-Taym and the edge of the Bekaa' country. And Bishara of this area attributed to him is unknown, and the family of Ali al-Saghir ruled Bishara's country.

al-Amin, op. cit, pp. 132-133.

⁵ Al-Mutawila: which is taken from loyalty, which is love, for the loyalty of the Shiites, the people of the Prophet's house. It seems that the title of the Shiites with this title in Jabal Amel did not advance from the twelfth century of the Hijra, as it began to appear in the year 1100 AH, and the Lebanese in the north used to say "Mutawila", and the Palestinians in the south said "Bani Mutual". Muhammad Kurd Ali, Khotat al-Sham, Vol. 6, Damascus, 1925, pp. 352-353; Ali al-Zein, In Search of Our History in Lebanon, 1st Edition, Beirut, 1973, p. 166.

⁶ al-Amin, op. cit, pp. 135-131.

⁷ al-Safa, op. cit, p. 24.

⁸ Mikhail al-Sabbagh, The History of Sheikh Zahir al-Omar al-Zaidani, published and commented: Constantine al-Basha al-Mukhlesi, Harissa, 1935, p. 11; Ibrahim al-Awrah, History of the Wilayat of Suleiman Pasha al-Adil, published and commented on: Constantine al-Basha al-Mukhlesi, Sidon, 1936, p. 111; Charles - Roux (F.), Les Echelles des Syrie et de Palestine au XV III Siècles, Paris, 1928, p. 207.

⁹ al-Safa, op. cit, p. 74.

¹⁰ The term feudalism is a derivative of the fief and means granting the right to own only the produce of the land. And in the Ottoman era, the feudal lords were called muqataqiyah (plural muqataqi). The feudal rule was hereditary for the most appropriate, senior, or mandarin in the family.

Muhammad Kazim Makki, Intellectual and Literary Movements in Jabal Amel, 2nd Edition, Beirut: Dar al-Andalus for Printing, Publishing, and Distribution, 1982, p.88.

¹¹ Anonymous author, the disclosure of the Nakbat al-Sham, 1st Edition, Cairo, 1895, p. 28.

¹² Hani Farhat, The Ameli Trio in the Renaissance, Beirut: The International House of Printing, Publishing, and Distribution, 1981, pp. 25-26.

commitment or guarantee system. These families controlled vast areas of land, in which the peasants worked in exchange for a part of the harvest, while the other part was neither an abscess nor an Amiri, but rather the money of the feudal lord, which became his right based on the commitment he paid¹³.

Feudal feudalism in the Levant, especially in Lebanon, existed before the Ottomans took it over, and it was often of a sectarian character¹⁴. This type of feudalism was in Lebanon more firmly rooted and stronger than government feudalism¹⁵.

The Shiites in Lebanon knew this kind of commitment, whether in Jabal Amel in the south or the northern part of the Bekaa' Valley, as well as Kesrouan around the cities of Baalbek and Hermel in the north, with a radical difference between the two regions. Jabal Amel was able to provide a stable model of rainforest farming, as its community was stable, dominated by a class of prominent landowners who wielded their feudal power vigorously overall farmers. In contrast to the northern Bekaa', which was characterized by a lack of stability and agriculture, considering that it is the aridest region of Lebanon¹⁶.

In any case, Jabal Amel, like other Syrian Provinces, was subject to the contracting system, and many global feudal families took turns over its rule, which were directly and hierarchically subordinated to the governor of Mount Lebanon Province, whether he was from the Ma'ani or Shihabite families, or they were subject to the governor of Damascus, or the Sanjak of Jerusalem, or Acre. Feudal rule continued in Jabal Amel between 1516-1865 AD, with a period of interruption following the coming of Ibrahim Pasha's campaign to Syria in 1831 AD¹⁷.

There is a difference that distinguished Jabal Amel from other districts. The feudal rule in it was at that time a purely national rule, during which the patriotic spirit grew, strong bonds of solidarity intensified, harmony prevailed among its leaders, and it prevented the Ottoman Sultanate from interfering in their internal affairs. The tax collection in Jabal Amel was completely different from what was happening in the other provinces and countries. The ruler of the mountain did not collect taxes twice or three times in a single year¹⁸, but only once, or if we may say: The tax collection from the people was in Jabal Amel, done with a kind of mercy and not burdening them.

It seems that the Amelites lived during their feudal rule, even in times of war, in power and strength. No taxes were imposed on them that would burden them, nor were there rulers among them that oppressed them and plundered their money. Rather, these rulers were companions with them, and after the calm and stability of conditions, they proceed to cultivate and exploit their land, without imposing on them tents, fees, or monopoly. In addition to the above, the accord between the leaders of Jabal Amel was general, and the union between them was tight. And every free leader in his province acted in its affairs, protected its borders, and preserved its entity, and there was no authority above his authority, and no oversight over his actions except the authority of scholars, as for the authority of the Ottoman Sultanate over them was nominal, and it charged them flat fees, and it was not entitled to interfere in the affairs of their country Interior¹⁹.

The relationship between global feudalism was linked with the Ottoman governors in Palestine, Damascus, and Sidon sometimes with cordiality, and at other times with quarrels, strife, and fighting,

¹³ Tawfiq Muammar, Zahir al-Omar, Nazareth, 1979, p. 9; al-Sabbagh, op. cit, pp. 10-11.

¹⁴ Ahmad Ezzat Abdul Karim, "The Administrative Division of Syria in the Ottoman Era", Annals of the Faculty of Arts, Ain Shams University, Vol. 1, May 1951, pp. 134, 173-175.

¹⁵ Poliak, Feudalism in Egypt, Syria, Palestine, and Lebanon, trans. by Atef Karam, Beirut, 1948, pp. 137-146.

¹⁶ Cobban (Helena), The Growth of Shi'i Power in Lebanon and its implication for the future. In Juan R. I. Cole and Nikki R. Keddie (ed.), Shi'ism and Social Protest, New Haven and London: Yale University Press, 1986, pp. 138-139.

¹⁷ Farhat, op. cit, p. 26.

¹⁸ al-Safa, op. cit, pp. 89-90.

¹⁹ op. cit, pp. 104-105.

which made the political, military and scientific aspects calm and prosperous in periods of friendliness, turbulent and tense in periods of conflict and strife²⁰.

When the Ottomans recognized the influence of the Ma'ni family in Lebanon, the rule of this family did not extend beyond the borders of the Chouf region, except for a limited time. Based on this, we can say: that the feet of Ma'ni did not set foot in the Jabal Amel area, because its residents were able to gain independence in ruling their provinces, as indicated by the incidents that occurred in the villages of Ansar, Nabatiyeh, and Wadi al-Kufuor²¹.

The strength of the inhabitants of Jabal Amel is due to the immunity of their fortresses, and their large number, especially if we add to their strength the strength of their Shiite allies in the regions of the Bekaa', Baalbek and Hermel²². The Yemeni Qaisi conflict had an important role in the politics of Jabal Amel after al-Wali Al-Ali al-Saghir people were able to rule Bishara's country at the expense of Al Shukr²³. al-Amelites Mutawila and the Al-Alam Eddin Druze family represented the Yemeni party, while the Ma'ni and after them the Shehabites headed the Qaisi party²⁴.

In 1697 AD, the Shihabite family inherited the ruling from the Ma'ni family, so they seized the Jabal Amel provinces from the Al-Ali al-Saghir" family and made them Mahmoud Abi Harmoush, who remained committed to it until he was removed from it by the Governor of Sidon, and he returned it to the Ali al-Saghir family in 1707 AD, but in the following year Prince Haider al-Shihabi was able from the conquest of Jabal Amel, and the victory over the alliance made up of all the leaders of the region in the Battle of Nabatiyeh²⁵. Then the Shihabite campaigns on Jabal Amel to subjugate it during the reign of Prince Melhem Haider al-Shihabi, and he was able to achieve several victories over the Amelites in 1731 and 1743 AD²⁶.

The Shehabites attacks on Jabal Amel were not intended as mere expansion. Rather, they abide by the covenants they made to the governors of Damascus and Sidon, and that they had to fight for these governors without favor²⁷. However, the Amelites did not stand by idly by these attacks. Rather, they prepared for the matter, united among themselves, and concluded treaties with their neighbors; Like what they conducted with Sheik Zahir al-Omar al-Zaidani, ruler of Acre, and the Galilee. After several battles broke out between him and al-Mutawila, he was convinced of the impossibility of joining them by force, just as they felt the necessity of their alliance with him for several reasons, including his strength, his alliance with Ali Bey al-Kabir, Sheik of the Mamluk in Egypt, and his reliance on Russian in opposing the rulers of the Ottoman Sultanate²⁸.

²⁰ Fayez Tarhini, Sheik Ahmad Reda and the Ameli Thought, presented by Dr. Victor al-Keek, 1st Edition, Beirut: Dar al-Afaq Publications, 1983, p. 18.

²¹ Abdul Majeed al-Hurr, Landmarks of Ameli Literature, 1st Edition, Beirut: Dar al-Afaq al-Jadeeda Publications, 1982, pp. 36-37.

²² Tarhini, op. cit, p. 19.

²³ Al Shukr: an Amelites family whose lineage is related to Imam Al-Hassan bin Ali, may God be pleased with them, and grew up in the village of A'inatha, south of Jabal Amel, and it is one of the families that ruled the southern country of Bishara for a long time, The al-Wali Al Nassar clan disputed the ruling until Ali al-Saghir was able to destroy them and eliminate their state. al-Safa, op. cit, pp. 42-43.

²⁴ al-Zein, op. cit, p. 264.

²⁵ Anonymous author, this is the History of Jabal al-Druze and the Levantine and Egyptian Countries, Manuscript in the National Library of Berlin, No. 377 (II) 979 we, folio 4a; Anonymous author, A Walk of Time in the Incidents of Mount Lebanon, Manuscript in the National Library in Paris, No. Arabe 1684, folio 32b.

²⁶ Anonymous author, The Walk of Time, Folio 35b-36a; Anonymous author, this is The History of Jabal al-Druze, Folio 6b-7a; Constantine Bazile, Syria, and Palestine under Ottoman rule, trans. by: Tariq Ma'sarani, Moscow: House of Progress, 1989, p. 43.

²⁷ al-Awrah, op. cit, p. 141.

²⁸ Osama Abu Nahel, Zahir al-Omar in Palestine and Ali Bey al-Kabir in Egypt: A Comparative Historical Study, Unpublished MA Thesis, Faculty of Dar Al Uloom, Cairo: Cairo University 1991, pp. 152-158.

The logical result of the Palestinian Amelie Alliance was the success of the forces of this alliance in inflicting a terrible defeat on the army of Prince Yusuf al-Shihabi in 1771 AD in Nabatiyeh when the aforementioned Emir launched a campaign on Jabal Amel, and the consequent fall of the city of Sidon, the capital of the Provence, in the hands of Zahir al-Omar²⁹.

Despite this astonishing victory achieved by the said coalition; Amelites abandoned the rescue of Zahir al-Omar twice in 1775 AD³⁰, after they felt powerless to face the political and military developments that are summarized in the killing of their ally Ali Bey al-Kabir in 1773 AD, the gestures of reconciliation between Turkey and Russia, and the signing of the Treaty of “Kuchk Qinarje” in 1774 AD.³¹

From the above, we see that al-Mutawila give up abandoning their ally, Zahir al-Omar, was not a challenge to him, or a breach of their covenant with him. Rather, it was to preserve their mountain from ruin and loss, after the balance of power changed in the region, and they felt that the Emirate of Zahir al-Omar had come to the brink of collapse and fall after it was subjected to several painful blows, whether from within it because of the conflict between Zahir al-Omar and his sons, or because of Ottoman pressure. It is increasingly necessary to return Palestine in particular, and the Levant in general, to the direct rule of the Ottoman Sultanate.

What reinforces this view is that after his death, the sons of Zahir al-Omar resorted to the Amelites in the hospitality of Sheikh Nassif al-Nassar to escape from the Ottomans³², after the Ottomans appointed Ahmad Pasha al-Jazzar as governor of Acre and Sidon immediately after the killing of Zahir al-Omar. In the new governor's mind, the memory of al-Mutawila's alliance with his predecessor, Zahir al-Omar, in his struggle against the Ottoman Sultan, invoked him to avenge them, but he postponed this task for some time due to his preoccupation with the Bedouins and the Druze, which he considered more urgent at that time³³.

It seems that al-Mutawila had overcome the dread and fear of al-Jazzar in the late 1780s, and began to launch some attacks on the main roads in the Sidon region, which made al-Jazzar reach his impatience at the end of 1781 AD³⁴. So he decided to send his commander, Selim Pasha, to the country of al-Mutawila with an army estimated at three thousand fighters and joined with them in a fierce battle near "Yaroun" in the south of Bishara's country in the same year, which ended with the killing of Sheikh Nassif al-Nassar, the leader of al-Mutawila, along with a number of his followers. al-Jazzar's forces also managed to seize a large number of fortified castles, such as Hunin and Tibnin, in addition to the city of Tire³⁵.

Jabal Amel witnessed several uprisings during al-Jazzar era, and its leaders formed a group of revolutionaries called al-Tayah (al-Tawah), which worked to attack al-Jazzar centers, but his response to them was harsh and violent, and it dispersed them³⁶. The reason for the failure of these uprisings on the

²⁹ Bazile, op. cit, pp. 57--58.

³⁰ The first time that Amelites abandoned the aid of their ally, Zahir al-Omar, was during Muhammad Bey's Abu al-Dhahab campaign against Palestine, whose goal was to eliminate the rule of Sheikh Zahir, which forced them to pledge allegiance to Abu al-Dhahab. The second time; It was after the failure of the Abu al-Dhahab campaign, and the advent of the campaign of Hassan Pasha Qubotan, the captain of the Ottoman fleet, who was able to eliminate the emirate of Sheikh Zahir al-Omar and kill him. Abu Nahel, op. cit, pp. 290-292, 300-302.

³¹ op. cit., Pp. 270, 311.

³² Nicola al-Turk, Incidents of Time in Mount Lebanon, Manuscript in al-Assad National Library in Damascus, No. 4724, Folio 52b-53a; Anonymous author, The Story of Ahmad Pasha al-Jazzar, illustrated manuscript, is in the Central Library of Cairo University, No. 22970, Folio 15b-16a.

³³ The letter of the French Vice-Consul in Sidon dated 20/8/1776 (ACCM, J-802).

³⁴ The letter of the French Consul in Sidon, dated 10/18/1780, 10/2/1781 AD (Aff. Et. B-1 1038, 1039).

³⁵ al-Turk, op. cit, Folio 63b; The letters of the French Consul in Sidon, dated October 2/1781, June 22, 1782 (Aff. Et. B-1 1039)

³⁶ Ibrahim Baydoun and others, Pages from the History of Jabal Amel, Beirut: Dar Al-Farabi, 1979, pp. 70-71; Ali Sbeiti, “Jabal Amel in two centuries”, al-Irfan Journal, Vol. 5, Vol. 1, November 29, 1913, p. 23; Hasan Haidar al-Rukaini, “Jabal Amel in a

part of al-Mutawila is that they were not organized on the one hand and the absence of a leader with the merits of Sheikh Nassif al-Nassar on the other hand. These uprisings were completely devoid of a revolutionary tendency, or any specific political goal, in addition to having no hesitation in inflicting damage on the people or al-Jazzar's men without distinction between them³⁷.

Consequently: The relationship of Amelites al-Mutawila dealer with al-Jazzar passed through some periods of calm and mutual cooperation, but the clash of interests between the two sides led to alienation and the occurrence of the Battle of Yaroun. The repeated al-Mutawila uprisings against al-Jazzar's rule all failed, due to their lack of organization and the absence of a leader to take over them³⁸.

Second: the reconciliation between Suleiman Pasha and al-Mutawila and the beginning of the second feudal government

The defeat of al-Mutawila at the Battle of Yaroun led to the fall of the first feudal government in Jabal Amel, and the weakening of the Amelie federation. The Jabal Amel region was subject to the direct rule of al-Jazzar, at a time when Sheikh Faris bin Sheikh Nassif al-Nassar formed suicide squads, or gangs called "Tayah", to intercept al-Jazzar's soldiers and his workers, and the situation continued like this even after the al-Jazzar's died in 1804 AD³⁹.

With the death of al-Jazzar, Lebanon regained its health, its influence, and its control over the political capabilities of al-Sham, which were missing from the time of the rule of Sheikh Zahir al-Omar and Ahmad Pasha al-Jazzar. This influence is due to two main factors: Lebanon's military strength, and the personality of its Emir Bashir II al-Shihabi⁴⁰. With the death of al-Jazzar as well, his Kikhia, Sheikh Taha al-Yazidi, managed to get Ismail Pasha out of the prison in which al-Jazzar put himself, and convinced the statesmen that the butcher, before his death, recommended the appointment of Ismail Mentioned as a governor after him. And the latter subsequently sent consolation books to all provinces and the Muslims over them, so everyone was pleased with the death of al-Jazzar, and the fugitives began to return to their homes⁴¹.

And when the elders of al-Mutawila were confirmed of the news of the death of al-Jazzar, they came from the country of Akkar to Prince Bashir al-Shihabi to ask for help in restoring their country and their properties. They also sought help from Sheikh Bashir Jumblatt for the same purpose, in exchange for paying the latter half of the rule of the Shomer region in Jebaa' al-Halawa. After the agreement, the people of the Chouf and the Abu Nakad family went out with them, as Prince Bashir wrote to the princes of Hasbaya and Rashaya to go with them with their men, and everyone gathered in Marjeyoun, and as soon as the Ottoman Sultanate knew about the arrival of those crowds, they fled to Tire, so the princes and al-Mutawila moved from Marjeyoun to Hunin Castle and clashed with the state army and were defeated, and they left the aforementioned fortress after suffering heavy losses. Prince Hassan, one of the princes of Wadi al-Taym, was arrested, but Sheikh Taha sent a letter to Prince Bashir apologizing for what happened, justifying that Ismail Pasha was not aware of what had happened⁴².

However, some researchers question the veracity of This novel reported by Haider al-Shihabi, because Sheik Taha al-Yazidi became too weak after the death of al-Jazzar to move an inhabitant without

Century", al-Irfan Journal, Vol. 29, part 1, March 1939, p. 75; Anonymous author, History of Bashir al-Shihabi Family, Manuscript in the National Library in Paris, Arabe No. 2111, Folio 40a.

³⁷ Baydoun and others, op. cit, p. 71.

³⁸ Osama Abu Nahel, Ahmad Pasha al-Jazzar: his administration and his political and economic relations with regional and international powers from 1775-1804 AD. Unpublished Ph.D. thesis, Khartoum: El-Neelain University, 2000, p. 118.

³⁹ al-Safa, op. cit, pp. 98-99.

⁴⁰ Asad Rostom, Bashir Between Sultan and al-Aziz, Section One, Beirut: Lebanese University Publications, 1956, p.1.

⁴¹ Haider al-Shihabi, Lebanon during the reign of the Shihabite princes, comment: Dr. Asad Rustom and Fu'ad Afram al-Bustani, Beirut: The Catholic Press, 1933, pp. 408-409.

⁴² op. cit, pp. 412-413.

the knowledge and approval of the military commanders in Acre⁴³, and if Sheik Taha was the one who appointed Ismail Pasha, he would not have ordered The latter killed him later, according to what Haider al-Shihabi himself confirmed⁴⁴.

And if all the people were happy and pleased with the death of al-Jazzar, including the sheiks of al-Mutawila, how do these sheiks - who suffered from al-Jazzar's violence - intend to revolt against the new ruling that secured everyone? Likewise, the elders of al-Mutawila were not in the country of Akkar when they learned of the death of al-Jazzar. Rather, there were two divisions within their country: the first was with al-Tayah, and the other was loyal to the state, such as Sheik Marai's al-Sa'bi.

Haidar al-Shihabi did not name the sheiks of al-Mutawila who sought assistance from Emir Bashir II and Sheikh Bashir Jumblatt by their names, as the Emir of Hasbaya al-Shihabi named after him. Ali al-Zein whispered to the existence of a conspiracy in which Prince Bashir himself might have been involved in the agreement with Suleiman Pasha – Mamluk of al-Jazzar - who was coveting the rule of Acre, The aforementioned prince disguised the revolution in the name of al-Mutawila - perhaps - in disregard for their feeling and political interests, believing that none of them would dare to go against him, or for fear of his mortgaged sons in Acre since the time of al-Jazzar. And if the sheiks of al-Mutawila are indeed the direct cause of the battle and its heroes, then why did Sheik Taha apologize to Emir Bashir because it was without the knowledge of Ismail Pasha, and it is more appropriate for the Emir himself apologize to the Pasha.

What weakens the structure of Haider al-Shihabi's narration is that the elders of al- Mutawila did not have anything in their possession from the Shomer region, or any of the eight regions of Jabal Amel before Suleiman Pasha assumed power in Acre and Sidon. How, then, can the elders of al-Mutawila be granted what they do not possess or rule (half the rule of the Shomer region, which is in Jibaa') to Sheik Bashir Jumblatt? Taking into consideration that the Shomar region has nothing to do with Jebaa' al-Halawa, and the Jebaa' al-Halawa has nothing to do with the Shomer region in both geographical and administrative terms⁴⁵.

Soon, Ismael Pasha was dismissed from his position, and Suleiman Pasha was appointed to rule Acre and the Provence of Sidon on April 1, 1805 AD. The conditions had not calmed down in Jabal Amel when Suleiman Pasha took power. Rather, the guerrilla war expanded, and the authority of the revolutionaries (al-Tayah) extended to include the countries of Acre and Safed, and imposed taxes and fees on the country and killed those who disagreed with them⁴⁶.

The rule of Suleiman Pasha was characterized by justice and fairness, so he was called the just. The narrator of his biography, al-Muallem Ibrahim al-Awrah confirms this, saying; "And when he became firm in his position and assured of his mind, he ordered the launching of the call to safety, security, and justice, and ordered the issuance of preaching orders to all the centers of the province (Sidon), spreading the beacons of justice to all people, and released the imprisoned, and closed the doors of grievances that al-Jazzar had opened it ... as well as Emir Bashir al-Shihabi established himself in the government of Mount Lebanon as a whole, and opened the way for him to safety, and leave so that he could rest his mind, and through it, he was able to secure others, bring escapees, and return the displaced from their countries to their homelands with security and comfort"⁴⁷.

It appears from this text that the view of Sheik Ali al-Zein is correct regarding the existence of some relationship between Suleiman Pasha before he assumes of power and Emir Bashir and that the latter had

⁴³ Ali al-Zein, Chapters from the History of the Shiites in Lebanon, 1st Edition, Beirut: Dar al-Kalimah Publishing, 1979, p. 104.

⁴⁴ al-Shihabi, op. cit, p. 415.

⁴⁵ al-Zein, op. cit, p. 104.

⁴⁶ al-Awrah, op. cit, p. 34; al-Safa, op. cit, p. 140.

⁴⁷ al-Awrah, op. cit, pp. 33-34.

helped and supported him in this tenure. to mediate between him and the rest of the clans who rebel against the rule of the state.

Suleiman Pasha made a treaty with al-Mutawila of Jabal Amel, who had faced severe persecution during the rule of al-Jazzar, after their sheiks, especially Sheik Faris al-Nasif and his brothers, and all the sheiks of the house of Ali al-Saghir, and the sheiks of Bani Munkar and Bani Saab, had secured the grievance that had befallen them before. Historical novels differed about how the peace treaty was concluded between the new ruler and the elite sheiks, which marked the beginning of an era for the second feudal government in Jabal Amel, which lasted until 1831 AD, the year in which Ibrahim Pasha seized the Levant.

Ibrahim al-Awrah, who is close to Suleiman Pasha, says: The latter noticed the misery that befell Jabal Amel and its inhabitants, and the collapse of the country's economic situation, so that the sheiks no longer have a profession from which to live, so he is certain that if things continue in this manner, the region will inevitably reach a total ruin, not only in Jabal Amel but even in the country of Safed, which led him to tend to be soft and calm things down⁴⁸.

According to the result reached by Suleiman Pasha, he sent an Albanian officer called "Bakr Aga al-Arnaouti" to negotiate with al-Mutawila revolutionaries and agree with them on the terms of reconciliation and surrender, so they refused to negotiate with him for fear of treachery and deceit. Noting that they were eager to obtain safety from the governor, but the harsh and terrifying conditions that they had witnessed during the era of al-Jazzar led them to refuse to negotiate with Bakr Agha. To respond to their demands, and since the aforementioned Emir is considered the leader of all Lebanese tribes, including the Mutawila, he agreed to mediate in this case.

Al-Mutawila, in turn, accepted the idea of Prince Bashir's mediation between them and the governor, because - according to what Ibrahim al-Awrah reported - they could not rely on anyone but him, as well as his clear jealousy on the sons of the tribes. Indeed; Prince Bashir interfered in the matter of reconciliation between the two parties and tried several times to improve the terms of reconciliation in favor of the client, which angered the governor. Whatever the case; All the parties managed to formulate the terms of the peace agreement, which was approved by Suleiman Pasha himself, as well as Raghیب Effendi, the commissioner of the High Porte.

The conditions for reconciliation are as follows:

1. A general amnesty for all revolutionaries.
2. Al-Mutawila will participate in the minister's wars later, whenever necessary, and to attend without hesitation.
3. The elders of al-Mutawila give the Shomer region property for them and their descendants divided equally instead of their properties seized by the state, except the villages of Sarafand, Ansar, and Mays, exempt from taxes and princely funds. And for everyone to sign a special notebook for that, to confirm that the distribution process has been completed with their consent and agreement, so that no dispute will arise in the future.
4. State employees should not have any interference in the governance of the country, nor authority over its sheiks, but rather refer the sheiks in their affairs, and the separation of the dispute that occurs between them is to the sheik of sheiks, Faris al-Nassif, who represents them before the government, and for him the responsibility reverts.

Whatever the case; Sheik Faris al-Nassif arrived in Acre, heading the delegation of the Amelites clans, and met the governor, Suleiman Pasha, with great honor, care, and hospitality, and it was signed in the presence of the judge of Acre and its mufti, Raghیب Effendi, the chief rulers in Acre, and Sheik Gerges

⁴⁸ op. cit, pp. 34-37.

Baz, an agent of Emir Bashir. For Suleiman Pasha to show his satisfaction with Sheik Fares al-Nassif, he gave him a luxurious dress of sable fur, in addition to five thousand piasters, ten bags of wheat, and twenty barley.

From the context of what Ibrahim al-Awrah reported, several things worth noting, including al-Mutawila Sheiks were not the first or the first to seek reconciliation with Suleiman Pasha. Rather, the latter is the one who was keenly on the arrival of the sheiks and securing them by any means, to relieve the servants from their evil and harm, and to live the state agrees with them, and if this is the goal of the pasha, then it is verifiable not to think of removing them from the rule of their country or imposing unfair conditions on them. Those conditions that were assumed by the disinterested messengers of Emir Bashir, then historians fabricated their background and reasoning so that in the view of the ordinary reader they become necessary and natural⁴⁹.

Ali Sbeiti confirms the validity of what Ali al-Zain concluded by saying: "Until the year 1219 AH, al-Jazzar perished and was succeeded by Selim Pasha, (Meaning Ismail Pasha), one of the Mamluks. Then the soldiers turned against him and killed him, and set up Suleiman Pasha ... and kept the Jew Haim Farhi, and overpowered his command, Ali Pasha. Their first order was that they approached the tribes, placated them, compensated them for their usurped property that he had usurped (i.e., al-Jazzar), and brought them back to their homelands after displacement. Thus, the country rested from their corruption during the days of their displacement, and from the corruption of al-Jazzar's soldiers ..."⁵⁰. That is, Suleiman Pasha was the one who first sought to appease the elders of al-Mutawila, and compensates them for the property that al-Jazzar confiscated from them.

Moreover, the elders of al-Mutawila, if they had previously listened to Bakr Agha's suggestions, would have achieved better results than they achieved later after they were imposed and exploited by Emir Bashir to eliminate their influence and encircle them politically, economically, and militarily with heavy restrictions, as he used them to approach the pasha and gain his approval and appreciation. Ali al-Zain believes that Emir Bashir's petitions regarding al-Mutawila sheiks were not devoid of deception and deceit and that the Pasha's anger at him was not real, but rather a kind of artificiality and representation whose victim was the sheiks themselves who had to be intransigent in their demands, and not to respond to any of the conditions, or to participate in any war with the pasha or Emir Bashir until after answering their original demands, and their argument would have been that they could not impose their will on the handler, as long as their country was ruled by others, and they had no official authority over its people, and they had no revenues that would help them bear the expenses of some of the supposed conditions. Like the obligation to pay the expenses of two thousand men and horsemen annually, they are prepared for war with the state whenever called for.

Ali al-Zein demonstrates the conspiracy of Emir Bashir and Suleiman Pasha against the elders of al-Mutawila, that the officer Bakr Agha, when he presented to the aforementioned sheiks, the idea of pardon and safety from the pasha, he did not think of any of these unfair conditions imposed on these sheiks later, on, rather he was only thinking about what The pasha himself would think of him, of bringing the sheiks and reassuring them by any means that they would be satisfied with. The idea of the sheiks 'handing out of ruling their country was not on the mind of the pasha, nor in the mind of Bakr Agha before Emir Bashir and his entourage intervened to plan the plot and convince the sheiks of it⁵¹.

Perhaps the disagreement that took place between the Sheiks of al-Mutawila - especially between the sons of Nassif al-Nassar, who each tried to please Suleiman Pasha at the expense of his brother - had a role that helped Emir Bashir and his directors to play their game in seeking to stop the hands of the sheiks

⁴⁹ op. cit, pp. 37-48.

⁵⁰ Sbeiti, op. cit, p. 24.

⁵¹ al-Zein, op. cit, pp. 120-125.

from ruling their country, restricting them to these unfair conditions, and then restricting them Within the villages of al-Shomer region, as evidenced by the terms of reconciliation and its annexes⁵².

It seems that Bakr Agha tried, after the conclusion of the reconciliation, to cause a dispute between the elders of al-Mutawila and Suleiman Pasha, and he began to improve for the sheiks the idea of giving them the Muslims of the whole country, not just al-Shomer region, and although some of them began to accept what he said, his attempt was unsuccessful and he was expelled from military service⁵³.

The living conditions improved in Jabal Amel during the reign of Suleiman Pasha, as confirmed by historians, and in this Sheik Ali Sbeiti says: "... and the situation calmed down during the days of Suleiman Pasha, and the country went over and overgrown, and the buildings were over-built, and trees were planted, and his treatment was Good until he died ..." ⁵⁴. Indeed; Suleiman Pasha rebuilt the Zahrani River Bridge on the seashore between Tire and Sidon in 1811 A.D. He also renewed the reconstruction of the Sea Castle in Sidon in 1813 A.D., and repaired the Nawakeer Road in the years 1812-1813 AD, which is the road linking Tire and Acre at the Naqoura region, and so on. Reforms⁵⁵.

Meanwhile, the Wahhabis in the Arabian Peninsula had taken possession of Hijaz and began to prepare to attack and seize the borders of the Levant⁵⁶, after they prevented the arrival of the Levantine pilgrimage convoy in 1807-1808 AD to the Holy Land, and it was headed by Abdullah Pasha al-Azm, the last of an al-Azm family⁵⁷. The impact of the shock was strong on Istanbul after the severe embarrassment to which the Ottoman Sultanate was subjected, and its feeling of insult to prevent the caravan of pilgrims from reaching Hijaz to perform the Hajj⁵⁸.

Sultan Mahmoud assigned the new governor of the Levant Yusuf Kanj Pasha to go to fight the Wahhabis in Hijaz itself, but he was unable to implement the campaign, which embarrassed his position in front of the High Porte⁵⁹. For Yusuf Pasha to defend the southern provinces of his state against the Wahhabi tide, he built several military observation posts in Houran and concentrated his forces there, as well as strengthened the castles in al-Muzayrib area. Yusuf Pasha did not aspire to conduct an anti-Wahhabi attack; Rather, he only tried to defend Damascus. It seems that the new governor was somewhat realistic, because the problem of the Wahhabis was intractable and was greater than his capabilities, and he could not solve it on his own due to the challenges facing his authority within the state⁶⁰. Among the most important of these is his disagreement with the Governor of Acre and Sidon, Suleiman Pasha, and his tense relationship with Emir Bashir al-Shihabi, Prince of Mount Lebanon⁶¹. Yusef Pasha found that it would be more appropriate to coordinate with the governors of Egypt, the Levant, and Baghdad, their military plans, by sending three campaigns from different sides simultaneously, opening up to the Wahhabis multiple fronts that are far apart⁶².

⁵² al-Zein, op. cit, pp. 125-129.

⁵³ al-Awrah, op. cit, pp. 48--52.

⁵⁴ Sbeiti, op. cit, p. 24.

⁵⁵ al-Awrah, op. cit, pp. 180, 200--204.

⁵⁶ op. cit, pp. 98-99.

⁵⁷ al-Shihabi, op. cit, p. 512; Muhammad Diaa al-Din al-Rayes, *The Arab East and the Ottoman Caliphate*, Vol. 1, Cairo: The Renaissance Library of Egypt, 1950, p. 217; Koury (George John), *The Province of Damascus, 1783-1832*, Ph.D. Dissertation, The University of Michigan, 1970, p. 131.

⁵⁸ Rustom, op. cit, p. 27; Holt (P.M.), *Egypt and the Fertile Crescent 1516-1922*, New York: Cornell University Press, 1966, p. 233.

⁵⁹ al-Rayes, op. cit, p. 217.

⁶⁰ Koury, op. cit, p. 131.

⁶¹ al-Awrah, op. cit, p. 98; Rustom, op. cit, p. 29.

⁶² Jamal Zakaria Qassem and others, *The Lebanese Crisis: Its Origins, Development, and Its Various Dimensions*, Cairo: Published by the Arab Organization for Education, Culture and Science, 1978, p. 54.

Whatever the case; The star of Yusuf Pasha began to diminish because of his inability to divest the campaign against the Wahhabis, while the star of Suleiman Pasha was on a continuous rise after he sent food aid and crops to Astana due to the drought that had descended there, and he won to his class the ruling men in the Ottoman Sultanate⁶³.

The Wahhabis came to Horan in 1810 AD, ate green and dry land, burned villages, and enchanted women and children⁶⁴, so Yusef Pasha was forced to seek help from Suleiman Pasha under the justifications of serving the religion and the state, so he fulfilled his request and walked to him with his army. Suleiman Pasha also instructed Emir Bashir to gather the men he could, and meet him in Tiberias to march together to Muzayrib, where the Emir was already able to mobilize fifteen thousand fighters⁶⁵. It should be noted the participation of the elders al-Mutawila in this campaign, after Suleiman Pasha wrote a decree to Sheik Faris al-Nassif, the sheik of the elders of al-Mutawila, ordering him to gather the men of the tribes under his influence and attend with them to Tiberias, which he arrived with Emir Bashir al-Shihabi⁶⁶.

Just before Suleiman Pasha left Acre on his way to Tiberias, an Ottoman commissioner arrived and handed him a firman appointing him as governor of Damascus and Tripoli, and dismissing Yusef Pasha. Farman cited by saying: Yusuf Pasha was dismissed for not being able to lead the pilgrims' caravan, and for postponing the leadership of the campaign against the Wahhabis⁶⁷.

It seems that Suleiman Pasha - who was concerned with responding to the Wahhabi threat from the Levant - is not much different from his previous governors of Sidon, who were looking to rule the Province of Damascus by any means possible. That is why his preparations were not serious to support Yusuf Pasha Kanj's humble efforts against the Wahhabis⁶⁸.

Meanwhile, Yusef Pasha - who was not aware of the previous firman - had arrived at Houran to help Shamdeen Agha, the surrender of Irbid and Ajlun, who was besieged in al-Muzayrib castle⁶⁹, and arrived on time after it was about to fall into the hands of the Wahhabis, and he began to fire his artillery to terrorize them, so they were forced to flee And retreat⁷⁰.

After Suleiman Pasha and Emir Bashir learned of the desertion of the Wahhabis, they decided to implement what was mentioned in the Royal firman and decided to attack Damascus by force, taking advantage of the opportunity of Yusuf Pasha's presence outside it, who later learned of Suleiman Pasha's intention, so he left al-Muzayrib and returned to Damascus to arrange his matter on how to confront his new enemy⁷¹.

Suleiman Pasha and Prince Bashir accompanied their soldiers and were accompanied by the masses of al-Mutawila to Damascus on the Quneitra-Daraya road, and upon their arrival at Qatana they learned of the return of Yusef Pasha to Damascus, and they sent to the notables of Damascus informing them of the royal firman that required the dismissal of Yusef Kanj Pasha and they gave them a three-day period to respond, after the expiration of that deadline They marched to al-Jadida and Daraya and clashed with

⁶³ al-Awrah, op. cit, p. 98.

⁶⁴ al- Rukaini, op. cit, p. 681; Haider al-Shihabi, History of Emir Bashir al-Kabir, compiled by Priest Boutros Badr Habeish, commented on his footnotes: Khoury Boulos Qarali, First Section, Beit Shabab, Lebanon, 1933, p. 21.

⁶⁵ al-Awrah, op. cit, pp. 101-102.

⁶⁶ op. cit, Pp. 102, 104-107; Mikhail al-Damashqi, History of the Incidents of Levant and Lebanon (1782-1841), edited by Louis Ma'louf, Beirut: Catholic Press, 1912, pp. 25-27; Tannous al-Shidiaq, News of Notables in Mount Lebanon, Beirut, 1859, pp. 483-486; Koury, op. cit, pp. 134-135.

⁶⁷ al-Awrah, op. cit, p. 128.

⁶⁸ Qassem; and others, op. cit, pp. 54-55.

⁶⁹ al-Shihabi, op. cit, p. 556.

⁷⁰ op. cit, Pp. 556-557; Holt, op. cit, p. 233.

⁷¹ al-Awrah, op. cit, p. 128; Rustom, op. cit, p. 29.

the Damascene army, and Yusuf Pasha failed to repel them, so he was forced to flee to Egypt, seeking asylum from its governor, Muhammad Ali Pasha. The victors entered Damascus, and Suleiman Pasha was appointed as its governor, in addition to Tripoli and Sidon⁷².

And what is evidenced by the help of the sheiks of al-Mutawila of Suleiman Pasha and Emir Bashir in their war with Yusuf Pasha is what one of the Amelites historians said: "At the end of the month, Suleiman Pasha came to the Levant with the Druze (the assistants of Emir Bashir) and al-Mutawila, and a battle broke out between him and Yusuf Pasha, and victory was to Suleiman Pasha, Ahmad Ibn Abbas al-Muhammad from al-Mutawila was killed, along with two brothers of the sons of Mitrik, and Yusuf Pasha was defeated and Suleiman Pasha returned to the Levant⁷³".

Al-Mutawila sheiks believed that the services they provided to Suleiman Pasha, and their standing by him in his war with Yusuf Pasha, would qualify them to ask him to grant them the entire government of Jabal Amel, not just al-Shomer region. Most of these sheiks approached Emir Bashir al-Shihabi and Sheik Bashir Jumblatt, as they took the Emir and managed his affairs, and asked them to persuade the Pasha to return all their possessions to them. Emir Bashir tried to persuade the Pasha of the request of the aforementioned sheiks several times without success, to the point where the relationship between the two parties worsened. The tension between the two parties reached a level that reached the point of threat, and the Pasha responded to Emir Bashir, saying: "As I did not benefit with you all that I used towards you, do what you want and you are authorized to agree with the sheiks of al-Mutawila, and do with them what you want, and I am ready for every matter that comes. Perjury, so he breaks himself"⁷⁴.

It seems that Emir Bashir regretted his interference in this case, and he feared for himself and the sheiks of al-Mutawila from the wrath of the pasha. As for the elders of al-Mutawila, they were no longer able to re-request this throughout the life of Suleiman Pasha, and until he died in 1818 AD⁷⁵.

It is evident from what has been previously explained as something of an exaggeration, it is unreasonable that Emir Bashir put his political future at risk to satisfy the sheiks of al-Mutawila. It was sufficient for the Emir to petition Suleiman Pasha to grant these sheiks all their properties only once, but the writer repeated the Emir's review of the Pasha in this regard several times, as if Emir Bashir was anxious about the supreme interest of al-Mutawila, or that his political future is contingent on them.

What counts for Suleiman Pasha - two years before his death - is that he ordered the isolation of Ibrahim Agha al-Kurdi from Bishara's country, because of what he and the Kurds imposed on the peasants in terms of excessive fines, so that they made the peasants their slaves⁷⁶.

Third: the evolution of al-Mutawila's relationship with Abdullah Pasha

Suleiman Pasha was succeeded by Abdullah Pasha Ibn Ali Pasha in 1819 AD, and he is also one of the Mamluks of al-Jazzar⁷⁷, and Suleiman Pasha's stepson and son-in-law. The people had mercy on al-Jazzar and forgot his injustice, because of the unfairness and arbitrariness of Abdullah Pasha.⁷⁸

Despite the violence that Abdullah Pasha wore with the residents of his Province, his relationship with Amelites al-Mutawila appears to have been at its best. In 1821 AD, Abdullah Pasha wrote to Sheik Faris al-Nassif and the rest of the Sheiks of al-Mutawila, with his desire to restore the rule of Jabal Amel to them (that is, Bilad al-Shomer and Bilad al-Shuqif), He also wrote to them about his desire to raise the

⁷²- al-Awrah, op. cit, pp. 128-131; al-Shihabi, op. cit, First Section, p. 22.

⁷³- al- Rukaini, op. cit, p. 681.

⁷⁴- al-Awrah, op. cit, pp. 139-142.

⁷⁵- op. cit., Pp. 142--144; al-Rukaini, op. cit, p. 682.

⁷⁶- al-Awrah, op. cit, pp. 301-302.

⁷⁷- al-Rayes, op. cit, p. 218.

⁷⁸- Asaad Mansour, The History of Nazareth from its Earliest Times to Our Present Days, Cairo, 1924, p. 59; Sbeiti, op. cit, p. 24.

Mutaslims from it, and that he intends to form a bond in it whose mission is to supply the Amiri funds, as was the case in the time of the Mutaslims who were appointed by the pasha. And he made it clear to them that he would leave them fifty thousand piasters every year, and a hundred bag of barley, provided that they had two thousand imaginations and fighters who would be under his command whenever he needed them⁷⁹, as Haider al-Shihabi asserts.

Al-Mutawila Sheiks refused this offer at first because they feared treachery, and after several consultations, he sent them in consultation with Emir Bashir al-Shihabi, who indicated to them that the governor, Abdullah Pasha, is in dire need of their efforts, given the tension in his relationship with the governor of Damascus, Darwish Pasha, and he made it clear to them that it is in their interest to restore Ruling their country as it was in the past. Whatever the case; Abdullah Pasha wrote to Sheik Faris al-Nassif and the sheiks of al-Mutawila, a document to restore the rule of Jabal Amel for them. And these sheiks began to take an interest in managing horses, weapons, and fighters from their countries, according to what the pasha ordered them to do. Not to mention that the pasha also granted them the region of Marjeyoun, and imposed on them money known, as was the situation during the time of the Mutaslims before them⁸⁰.

Hassan Haidar al-Rukaini, the Amelie historian, says: "And in it (meaning the year 1237 AH) in the month of Jumada al-Awwal, Abdullah Pasha was pleased with al-Mutawila and brought them back to their places"⁸¹.

If we compare the novels of Hasan Haidar al-Rukaini and Haidar al-Shihabi, we will notice that al-Rukaini intended to return al-Mutawila to their places in the rule of their country, which they were deprived of during the reign of al-Jazzar and Suleiman Pasha after him. Despite the abbreviation of the phrase al-Rukaini, it is truer than Emir Haider al-Shihabi, with his elaboration and mention of unjustified matters. There was no disagreement between the Sheikhs of al-Mutawila and Abdullah Pasha, and there was no justification for reasons of caution and fear of him, as was their case with al-Jazzar and Suleiman Pasha. Thus: There is no need for these sheiks to resort to the advice of Emir Bashir, as mentioned by Haider al-Shihabi.

To make matters clearer, it was the pasha himself who offered to return to what they were in without the need for the mediation of a third party. Haidar al-Shihabi did not intend from behind this except to make the illusion that al-Mutawila was nothing but followers of Emir Bashir, who would not take a step without his advice, or so to speak - minors (short-sighted in political affairs). About the condition that Abdullah Pasha stipulated that two thousand fighters should be arranged, they are ready to assist him in any war in which he participates whenever he calls them to it,

It is not a new thing, nor a heresy that Abdullah Pasha invented. So, Suleiman Pasha - before - stipulated the same thing on them, with a fundamental difference that Suleiman did not return them to the rule of their entire country and did not compensate them with anything from the additional expenses, unlike what Abdullah Pasha did with them. Not to mention that Abdullah Pasha was at that time in dire need of al-Mutawila services, especially since the political atmosphere between him and Darwish Pasha, the governor of Damascus, smelled the smell of gunpowder.

In summary: The peace agreement that had been concluded in the past between the elders of al-Mutawila and Suleiman Pasha was amended during the reign of Abdullah Pasha in favor of these sheiks, which led to the further consolidation of the political independence of the Jabal Amel administration during the reign of Abdullah Pasha.

⁷⁹ al-Shihabi, History of Emir Haider, vol. 4, p. 1247.

⁸⁰ op. cit, Pp. 1247-1248.

⁸¹ al- Rukaini, op. cit, p. 682.

In any case, Abdullah Pasha's policy towards al-Mutawila paid off; In the same year, i.e. in Rajab 1237 AH / 1821 AD, the conflict intensified between him and Darwish Pasha, the governor of Damascus, and Abdullah Pasha was able to win over some of the sheiks of Nablus, which led to a division between the people of that country, so they divided into two groups that fought each other, so Darwish was forced Pasha to send his deputy, Vizo Pasha, with the military to Nablus. When Abdullah Pasha knew about the arrival of Vizo Pasha to al-Muzayrib desert, he sent his forces, including the soldiers of al-Mutawila, led by Sheik Faris al-Nassif, and the Emir Bashir al-Shihabi to the Banat Yacoub Bridge and the Majma' Bridge, to prevent Darwish Pasha's forces from crossing. A battle took place at the Banat Yacoub Bridge, which ended with the defeat of the Damascus forces, and the capture of Abdullah Pasha's army of the defeated weapons, cannons, and ammunition, in addition to many prisoners, and many deaths among them⁸².

Hasan Haidar al-Rukaini confirms the validity of al-Mutawila's participation in this battle, saying: "In the month of Rajab (1237 AH), a battle took place between Abdullah Pasha and the Pasha of al-Sham Darwish Pasha on the Banat Yacoub Bridge. The soldiers of the Pasha of the Levant were defeated in it, and they took mortars and cannons from him, and they were al-Mutawila with Abdullah Pasha"⁸³. Sheik Ali Sbeiti also confirmed the participation of al-Mutawila in the battle of Banat Yacoub Bridge, but he made the battle in 1236 AH⁸⁴.

Matters worsened between the two ministers and worsened after Darwish Pasha sent a letter to Emir Bashir al-Shihabi informing him that the Ottoman Sultanate blessed him with the Provinces of Sidon, Jaffa, Tripoli and the rest of the provinces in the hands of Abdullah Pasha, in addition to his current position as governor of Damascus, but Emir Bashir did not reply to Darwish Pasha, Then Emir Bashir sent the aforementioned book to Abdullah Pasha, who ordered him to gather more Lebanese people and walk to the Banat Yacoub Bridge. And in blatant defiance of Abdullah Pasha, the governor of Damascus, his signature wrote thus: "Mister Abdullah Pasha, the Emir of Hajj, and the governor of Damascus, Sidon, Jaffa, and Tripoli al-Sham immediately". This means, in the final analysis, that Abdullah Pasha is determined to put an end to Darwish Pasha's political future and to isolate him from the rule of Damascus by force.

Emir Bashir tried to dissuade Abdullah Pasha from attacking Damascus, because, as he put it, "the door of the Kaaba", meaning the place where the Levantine Hajj gathered on his way to the Hijaz, and he arrived in Acre to meet him on May 15, 1821 AD, in an attempt to persuade him to deviate from his plan But, the hospitality that the Emir received and the precious gifts that were presented to him, made him change his mind and go out himself to the Banat Yacoub Bridge. Abdullah Pasha's forces and his allies continued their march towards Damascus, prompting Darwish Pasha to go out to "al-Mazze" - relative to the town in which the fighting took place - to fortify it, in preparation for the siege imposed shortly by the people of Acre and the Lebanese Druze and Shiites (al-Mutawila). A fierce battle was fought, which ended with the defeat of the soldiers of the Levant and the burning of al-Mazze, and the killing of many of them, in addition to the fall of many prisoners and spoils⁸⁵.

Darwish Pasha was forced to seek refuge in the Citadel of Damascus, and the people of Damascus and its villages in the city took refuge in the city and built the barricades⁸⁶, but soon the people gave up and Damascus became subject to the influence of Abdullah Pasha after Darwish Pasha left it⁸⁷. And when the Ottoman Sultanate found that Abdullah Pasha had become the most powerful man in the Levant and

⁸² al-Shihabi, op. cit, vol. 4, pp. 1251-1252.

⁸³ al- Rukaini, op. cit, p. 683.

⁸⁴ Sbeiti, op. cit, p. 24.

⁸⁵ al-Shihabi, op. cit, pp. 1252-1254.

⁸⁶ al- Rukaini, op. cit, p. 683.

⁸⁷ Sbeiti, op. cit, p. 24.

could not be defeated, it was forced to recognize him, annexed the province of Damascus, and expanded his possession.⁸⁸

The Ottoman Sultanate used to appoint Shiite judges in the eight provinces of Jabal Amel under the name of the deputy, during the days of tribal rule. During the reign of Abdullah Pasha, Sheik Saeed al-Jar Al-Jabae was appointed as a deputy of Jaba' by a decree dated 1824 AD, and his son Sheik Hassan Saeed was deputy for the judge of Sidon in Jaba' district⁸⁹.

During the period from 1824 AD, and until the Egyptians seized the Levant in 1831-1832 AD, historical sources did not report any news about Jabal Amel, and it seems that negligence in mentioning this news was not intentional, because there were no significant events that passed through Jabal Amel during that period.

Conclusion

It is possible to record a number of the results of the study, including:

- That Amelie Ottoman relations were strained as a result of the Amelites affiliation to the Shi'ite sect to which the Safavid rulers of Iran also belonged. It seems that, as a direct response to the Ottoman-Safavid differences, its effects had reverberated on the Shiites of Jabal Amel throughout Ottoman rule over the Levant.
- The new governor of Acre and Sidon, Suleiman Pasha, was forced to conclude a peace treaty with Amelites, as a result of the increasing attacks of their revolutionaries against the Ottoman Sultanate's soldiers, regardless of the role of Emir Bashir II al-Shihabi in completing this peace, as some historians tried to make of the Amelites submissive followers of Emir Bashir Guided by his advice. This is a completely different picture of what al-Mutawila sheiks used to do to some extent alone in their political decision so that when they allied with Sheik Zahir Al-Omar before, they had their political decision independent of him.
- Al- Mutawila Sheiks participated in the wars of the Ottoman Sultanate in some periods to repel the Wahhabi tide that threatened the borders of the Levant, and their assistance to Suleiman Pasha in his war against the governor of Damascus, Yusuf Kanj Pasha, to obtain the mandate of Damascus itself.
- Al-Mutawila's relationship with Abdullah Pasha, behind Suleiman Pasha, developed and improved after he agreed to grant them more of their property that al-Jazzar had previously confiscated, which led to the further consolidation of their political independence in Jabal Amel.

⁸⁸ al-Rayes, op. cit, p. 218.

⁸⁹ al-Amin, op. cit, pp. 135-136.

References

First: the manuscripts

A. Correspondence of the French consuls accredited in Sidon

The correspondence of these consuls is of great importance due to the contemporaries of their writers of historical events, which are documents of historical value, which are in the possession of the French Ministry of Culture (Historic Center of National Archives), *Ministre Culture, Center Historique, de Archives Nationales, CARAN, Paris*).

The documents or correspondence bearing ACCM means the archive of the Marseille Chamber of Commerce (*Archivé de Chambre de Commerce et d'industrie de Marseille*).

As for documents or correspondence bearing symbols (AFF. ET); It means the correspondence of foreign affairs in the National Archives in Paris (*Les Archives Nationales, Paris*).

And its statement is as follows:

(ACCM, J-802 = Seyde).

(AFF. ET. B1 1038 = Seyde).

(AFF. ET. B1 1039 = Seyde).

B. Arabic manuscripts

Al-Turk (Nicola), *Incidents of Time in Mount Lebanon*, Manuscript in al-Assad National Library in Damascus, No. 4724.

Anonymous author, *A Walk of Time in the Incidents of Mount Lebanon*, Manuscript in the National Library in Paris, No. Arabe 1684.

Anonymous author, *History of Bashir al-Shihabi Family*, Manuscript in the National Library in Paris, Arabe No. 2111.

Anonymous author, *The Story of Ahmad Pasha al-Jazzar*, illustrated manuscript, is in the Central Library of Cairo University, No. 22970.

Anonymous author, *This is the History of Jabal al-Druze and the Levantine and Egyptian Countries*, Manuscript in the National Library of Berlin, No. 377 (II) 979 we.

Second: Arabic and translated references

Abu Nahel (Osama), *Ahmad Pasha al-Jazzar: his administration and his political and economic relations with regional and international powers from 1775-1804 AD*. Unpublished Ph.D. thesis, Khartoum: El-Neelain University, 2000.

Abu Nahel (Osama), *Zahir al-Omar in Palestine, and Ali Bey al-Kabir in Egypt: A Comparative Historical Study*, Unpublished MA Thesis, Faculty of Dar Al Uloom, Cairo: Cairo University 1991.

Abdul Karim (Ahmad Ezzat), "The Administrative Division of Syria in the Ottoman Era", *Annals of the Faculty of Arts, Ain Shams University*, Vol. 1, May 1951.

Al-Amin (Mohsen), *Jabal Amel Plans*, 1st Edition, Edited by Hassan Al-Amin, Beirut: The International House for Printing, Publishing, and Distribution, 1983.

Al-Damashqi (Mikhail), *History of the Incidents of Levant and Lebanon (1782-1841)*, edited by Louis Ma'louf, Beirut: Catholic Press, 1912.

- Al-Hurr (Abdul Majeed), Landmarks of Ameli Literature, 1st Edition, Beirut: Dar Al-Afaq Al-Jadeeda Publications, 1982.
- Ali (Muhammad Kurd), Khotat al-Sham, Vol. 6, Damascus, 1925.
- Al-Rayes (Muhammad Diaa al-Din), The Arab East and the Ottoman Caliphate, Vol. 1, Cairo: The Renaissance Library of Egypt, 1950.
- Al-Rukaini (Hasan Haidar), “Jabal Amel in a Century”, al-Irfan Journal, Vol. 29, part 1, March 1939.
- Al-Sabbagh (Mikhail), The History of Sheikh Zahir al-Omar al-Zaidani, published and commented: Constantine al-Basha al-Mukhlesi, Harissa, 1935.
- Al-Safa (Muhammad Jaber), History of Jabal Amel, 2nd Edition, Beirut: An-Nahar Publishing House, 1981.
- Al-Shihabi (Haider), History of Emir Bashir al-Kabir, compiled by Priest Boutros Badr Habeish, commented on his footnotes: Khoury Boulos Qarali, First Section, Beit Shabab, Lebanon, 1933.
- Al-Shihabi (Haider), Lebanon during the reign of the Shihabite princes, comment: Dr. Asad Rustom and Fu'ad Afram al-Bustani, Beirut: The Catholic Press, 1933.
- Ibrahim Al-Awrah, History of the Wilayat of Suleiman Pasha al-Adil, published and commented on: Constantine al-Basha al-Mukhlesi, Sidon, 1936.
- Al-Zein (Ali), Chapters from the History of the Shiites in Lebanon, 1st Edition, Beirut: Dar al-Kalimah Publishing, 1979.
- Al-Zein (Ali), In Search of Our History in Lebanon, 1st Edition, Beirut, 1973.
- Anonymous author, the disclosure of the Nakbat al-Sham, 1st Edition, Cairo, 1895.
- Bazile (Constantine), Syria and Palestine under Ottoman rule, trans. by: Tariq Ma'sarani, Moscow: House of Progress, 1989.
- Baydoun (Ibrahim) and others, Pages from the History of Jabal Amel, Beirut: Dar Al-Farabi, 1979.
- Farhat (Hani), The Ameli Trio in the Renaissance, Beirut: The International House of Printing, Publishing, and Distribution, 1981.
- Makki (Muhammad Kazim), Intellectual and Literary Movements in Jabal Amel, 2nd Edition, Beirut: Dar al-Andalus for Printing, Publishing, and Distribution, 1982.
- Mansour (Asaad), The History of Nazareth from its Earliest Times to Our Present Days, Cairo, 1924.
- Muammar (Tawfiq), Zahir al-Omar, Nazareth, 1979.
- Qassem (Jamal Zakaria) And others, The Lebanese Crisis: Its Origins, Development, and Its Various Dimensions, Cairo: Published by the Arab Organization for Education, Culture and Science, 1978.
- Poliak, Feudalism in Egypt, Syria, Palestine, and Lebanon, trans. by Atef Karam, Beirut, 1948.
- Rostom (Asad), Bashir Between Sultan and al-Aziz, Section One, Beirut: Lebanese University Publications, 1956.
- Sbeiti (Ali,) “Jabal Amel in two centuries”, al-Irfan Journal, Vol. 5, Vol. 1, November 29, 1913.
- Tarhini (Fayez), Sheikh Ahmad Reda and the Ameli Thought, presented by Dr. Victor al-Keek, 1st Edition, Beirut: Dar Al-Afaq Publications, 1983.

Third: Foreign References

Charles - Roux (F.), *Les Echelles des Syrie et de Palestine au XV III Siècles*, Paris, 1928.

Cobban (Helena), *The Growth of Shi'i Power in Lebanon and its implication for the future*. In Juan R. I. Cole and Nikki R. Keddie (ed.), *Shi'ism and Social Protest*, New Haven and London: Yale University Press, 1986.

Holt (P.M.), *Egypt and the Fertile Crescent 1516-1922*, New York: Cornell University Press, 1966.

Koury (George John), *The Province of Damascus, 1783-1832*, Ph.D. Dissertation, The University of Michigan, 1970.

Lammens (S.J.), *La Syrie Précis Historique*, Vol. 2, Beyrouth, 1921.

Osmanlı Sarayında Teşrifât ve 950 Numaralı Teşrifât Defteri'nde Bayram ve Nevruz Hediyeleri

Feast and Novruz Gifts in the Ottoman Palace Reconstruction and Number 950 Book

Asuman Aydın*

Öz

Topkapı Sarayı'nda düzenlenen Bayram törenleri diğer merâsimlerde olduğu gibi teşrifât usûlleri çerçevesinde gerçekleştirilir ve devletin ihtişamını yansıtır. Çalışmamızda III. Mustafa ve I. Abdülhamid dönemi Ramazan Bayramı törenleri ile III. Selim dönemi Nevruz kutlamaları hakkında bilgi veren Teşrifât Defteri kullanılmak suretiyle devlet ricalinin bayram münasebetiyle hediyeleşmesi üzerinde durulmuştur. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Topkapı Sarayı Fon'unda bulunan (TS. MA., d.) 950 numaralı defter özellikle 1771 ve 1788 tarihlerinde sunulan hediyelerin mahiyeti ile ilgili bilgi vermekte ve dönemin maddî kültürü hakkında değerlendirme yapmaya olanak sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Teşrifât, Bahşış, Merâsim, Hediye

Abstract

Feast ceremonies held in Topkapı Palace are held within the framework of the methods of honor, as in other ceremonies, reflecting the magnificence of the state. In our study, III. Mustafa and Abdulhamid period Ramadan Feast ceremonies and III. The feast of the state official was emphasized by using the book of education that gives information about the Nevruz celebrations of Selim period. The Prime Ministry Ottoman Archive, the book numbered 950 in the Topkapı Palace Fund (TS. MA., D.) Gives information especially about the nature of the gifts presented between 1771 and 1788, and provides an opportunity to evaluate the material culture of the period.

Keywords: Ottoman Empire, Ceremonies, Bahsis, Protocol, Gift

* (Dr. Öğrencisi); Necmeddin Erbakan Üniversitesi, asumanalnaydn@gmail.com; ORCID: orcid.org/0000-0002-4910-8368

Giriş

Osmanlı Devleti’nde merâsim/protokol anlamında kullanılan teşrîfât kelimesi şereflendirme, bir kimsenin ziyaretiyle bir yeri veya kimseyi şereflendirmesi mânasına gelen Teşrif kelimesinin çoğuludur¹. Osmanlılar birçok devlet kurumunda olduğu gibi teşrîfât teşkilâtını da kendilerinden önceki Türk devletlerinden örnek almış ve geliştirmişlerdir. Devletin ilk dönemlerinde de uygulanan teşrîfât vardı ancak bunlar kanunlaştırılmamıştı. Fâtih Sultan Mehmed, resmi törenlerin nasıl olması gerektiğini bir diğer deyişle teşrîfât kurallarını kanunlaştırmış belirli usûl ve esaslara dayandırmıştır². Fâtih tarafından konulan bu kanunlar devletin gücünün zirveye ulaştığı dönemde daha da gelişmiş ve protokolsüz bir şey yapılmaz hâle gelmişti.

Osmanlı Devleti’nde merâsimlerde teşrîfât işlerini yapan memura teşrifâti efendi denilmektedir. Kendisi devlet seremonisini iyi bilir saray, Dîvân-ı Hümâyün, Paşa Kapısı ve diğer yerlerde yapılacak olan merâsimlerde elindeki teşrîfât defterine göre protokolü idare ederdi³. Teşrîfât defterlerinde tören esnasında uygulanacak olan kaideler, merâsim sırasında verilecek olan hediyeler, bahşiş ve atama kayıtları kaydedilmiştir⁴. Teşrîfât kalemi önceleri Başdefterdârlığa bağlı mâli bir büro olarak faaliyet göstermekteydi. XVII. Yüzyılın ortalarından itibaren resmi işler Dîvân-ı Hümâyün’den Bab-ı Ali’ye geçmiş ve Teşrîfâti efendi Sadrazama bağlı bir memur olmuştur⁵.

Teşrîfât kurallarında esas gelenektir ancak padişah değişen zaman ile birlikte bu kurallarda bir değişiklik yapmak isterse bu onun kararına bırakılmıştı. XVIII. yüzyılda devletin ekonomik sıkıntılara girmesiyle beraber önceleri uygulanan teşrîfât kurallarında değişikliklere gidildi ve merâsimler daha sâde yapılmaya başlandı. Gerçekleştirilen bu merâsimlerin arasında dini muhtevası dolayısıyla en önemli olanlardan biri Ramazan ve Kurban bayramlarında gerçekleştirilen törenlerdi.

Farsça’dan dilimize geçen “bayram” kelimesinin kökeni bezrâm/bezrem olup sevinç ve eğlence günü anlamına gelmektedir. Arapça’da ise âdet halini alan sevinç ve keder, bir araya toplanma günü gibi anlamlara gelen “ıyd” kelimesi kullanılmaktadır⁶. İslâm âleminin dinî bir vecibe olarak kutlamakla yükümlü olduğu iki bayram vardı: Ramazan ve Kurban. Bu bayramlar İslâm devletlerinde büyük bir ihtişamla kutlanır, törenlerin etkileyici geçmesine özen gösterilirdi. Böylece halk, elçiler, yabancı devlet görevlileri gibi izleyiciler devletin askerî sahada gösterdiği gücü, zenginliği merâsimlerde de görme fırsatı bulurdu.

Dini ve sosyal olmak üzere iki yönü bulunan Ramazan ve Kurban Bayramı merâsimlerine Abbasiler devrinde son derece önem verilmiş; İran kültürünün etkisinde kalarak Nevruz gibi bayramlar da kutlanmıştır. Özellikle Bağdat, Şam ve Kudüs gibi büyük şehirlerde baharın gelişini simgeleyen Nevruz için son derece görkemli kutlamalar yapılırdı⁷.

Fatımi Devleti’nde halife, Ramazan Bayramı sabahı saraydan çıkıp bayram namazının kılınacağı musallaya devlet erkanı ile birlikte gider, bu süreçte merâsim uygulanırdı. Merâsim kafilesinde ipek ve altın eşya ile süslenmiş fil ve zürafalar bulunur, güzergâh boyunca halife kabileyle beraber tekbir getirerek yürürdü. Merâsimlerin önemli bir diğer boyutu da memurlara dağıtılan tatlı ve büyük sofralarda verilen ziyafetlerdi. Kurban Bayramı kutlamaları ise arife günü vezâret dairesinde vezirin rütbe derecesine göre askeri ve sivil memurlar, ulema ve şairlerin tebriklerini kabûlüyle başlar; vezir burada yapılan tebriklerden

¹ Filiz Karaca, “Teşrifat”, *DİA.*, C.40, (İstanbul 2011), s.570.

² Erdem Sargon, “Bayram”, *DİA.*, C.V, (İstanbul 1992), s.257.

³ Dündar Alıkcı, *Osmanlı’da Devlet Protokolü ve Törenleri: İmparatorluk Seremonisi*, (İstanbul: Kelebek Matbaacılık, 2004), 26.

⁴ Karaca, *a.g.m.*, 570.

⁵ Alıkcı, *a.g.e.*, 26.

⁶ Sargon, *a.g.m.*, 257.

⁷ Nebi Bozkurt, “Bayram Kutlamaları”, *DİA.*, C.V, (İstanbul 1992), 262.

sonra halifenin bayramını kutlamak için saraya giderdi. Ardından yüksek dereceli devlet adamları, ulema, Yahudi ve Hristiyan din adamları da tebriklerini sunarlardı⁸.

Selçuklu Devleti'nde ise hükümdar, bayram namazından sonra öncelikle hanedan mensupları ve devlet ricalinin tebriklerini kabul eder ve tüm ihtişamıyla donatılmış salonlarda yemekler yenir şairler şiir söyler müzisyenlerde sanatlarını icra ederdi⁹ ardından bayram tebriklerini sunmayı bekleyen halkın arasına karışırdı.

Sultanlar yalnız halkı ile değil, diğer Müslüman devlet yöneticileri ile de bayramlaşırdı. Sünnet olan hediyeleşmeye bu günlerde daha da önem verilir, sultanlar arasında hediye teatisi yapılırdı. Sözelimi Selçuklu Sultanları Abbasi halifeleri bayramlaşıırken aynı zamanda değerli armağanlarla birbirlerinin gönüllerini alırlardı¹⁰.

Osmanlılarda Ramazan Bayramı, oruç ayı olması vesilesiyle uzun süren kutlamalara vesile olmaktadır. Kutlamalar daha oruç ayı bitmeden devlet erkanı arasında başlar bayram sonuna kadar devam ederdi. Enderûn ve haremde uygulanan bu kurallara zamanın gerektirdiği eklemeler veya çıkarımlar yapılarak teşrîfât defterlerine kaydedilmiştir¹¹.

Topkapı Sarayı'nda düzenlenen Bayram törenleri diğer merâsimlerde olduğu gibi teşrîfât usûlleri çerçevesinde gerçekleştirilir ve devletin ihtişamını yansıtır. Çalışmamızda III. Mustafa ve I. Abdülhamid dönemi Ramazan Bayramı törenleri ile III. Selim dönemi Nevruz kutlamaları hakkında bilgi veren Teşrîfât defteri kullanılmak sûretiyle devlet ricalinin bayram münasebetiyle hediyeleşmesi üzerinde durulmuştur. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Topkapı Sarayı Fon'unda bulunan (TS. MA., d.) 950 numaralı defter özellikle 1771 ve 1788 tarihlerinde sunulan hediyelerin mahiyeti ile ilgili bilgi vermekte ve dönemin maddî kültürü hakkında değerlendirme yapmaya olanak sağlamaktadır.

1. Osmanlı Devleti'nde Saray Çevresi'nin Bayramlaşması

İslâm âleminde bayramlar sultanların ihtişamının yanı sıra âlicenaplığını göstermesine de bir vesileydi. Gösterişin merkezi ise saraydı. Osmanlı Devleti kurulduktan sonra sultanlar yukarıda adı geçen devletlerin usûllerinden etkilenmiş hatta Nevruz kutlamaları da saray merâsimleri arasında yer almış, halkın da benimsediği bir âdet olmuştur¹².

Ramazân yani oruç ayının sonu gelmeden imparatorlukta yaşayan Müslüman cemâatlerin hazırlanmaya başladığı görülür. Bayram temizliği adıyla bilinen bu hazırlıklar sarayda da bir hafta öncesinden başlar tüm daireler temizlenir yeni elbiseler, giyecekler, takımlar satın alınır, hediyeler hazırlanırdı. Ramazan Bayramı kutlamaları devlet ricali arasında verilen iftarlarla başlar ve bayram sonuna kadar devam ederdi¹³.

Teşrîfât usûllerine göre bayram tebriklerinin başlama tarihi Ramazan ayının 26'ncı günüydü. İlk olarak sadrazam maiyeti ile Şeyhülislâm'ın konağına alayla bayram tebrikine giderdi. Ertesi gün ise Şeyhülislâm, kendine mahsus alay ile birlikte sadrazamı tebrik için konağında ziyaret ederdi. Şeyhülislâm sadrazamın konağını terk edince rütbe sırasına göre kubbealtı vezirleri sadrazamı ziyarete gelirlerdi. Böylece devletin üst kademesi saraydan önce kendi konaklarında birbirleri ile bayramlaşırdı¹⁴.

⁸ Bozkurt, *a.g.m.*, 262.

⁹ Cihan Piyadeoğlu, "Gazneliler ve Selçuklular'da Bayramlar ve Bayram Kutlamaları", *Turkish Studies International periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume*, 5/4 Fall (2010), 1413.

¹⁰ Bozkurt, *a.g.m.*, 262.

¹¹ Zeynep Tarım Ertuğ, *18. YY Osmanlı Sarayında Bayram Törenleri: Prof. Dr. Mübahat Kütükoğlu'na Armağan*, Ed. Zeynep Tarım Ertuğ, (İstanbul 2006), 575.

¹² Abdülhaluk M. ÇAY, *Türk Ergeneokon Bayramı*, (Ankara: İleri Yayınları, 1989), 17.

¹³ Alikılıç, *a.g.e.*, 115.

¹⁴ Alikılıç, *a.g.e.*, 117.

Osmanlı'da bayramlaşma için muayede kelimesi kullanılırdı ve saray bayramlaşması arife günü başlardı. Bayramdan bir gün önce yapılan bu merâsime “Arife Dîvânı” adı verilmekteydi. O gün yalnız saray halkı arasında tertip edilen bir merâsim gerçekleşirdi¹⁵. Bayramlaşma merâsimleri kış mevsiminde Şadırvanlı Sofa'da kutlanırdı. Burası üçüncü avluda bulunan bir odaydı ve içindeki şadırvana nispetle bu isim verilmişti. Yaz mevsimine denk gelirse daha havadar bir yer olan üçüncü avludaki has odanın dış yüzünü çevreleyen çifte revaklı havzulu Mermer Sofa tercih edilirdi¹⁶. Padişah değerli mücevher ve kıymetli kumaşlarla süslenmiş arife tahtına oturur, saray halkı padişaha tebriklerini sunar¹⁷.

Sarayda tebrik merâsimi devam ettiği sürece mehter çalınır ve gemilerden top atışları yapılırdı. Bayram günü merâsim sabah namazı ile bayram namazı arasında gerçekleşirdi. Sabah namazından sonra ikinci avluda kurulan tahta padişah oturur ve *tecdid-i biat* adı da verilen bayramlaşma yapılırdı¹⁸. Saray tebrikleri son bulduktan sonra padişah bayram alayı adı verilen alay ile namaza gitmek için saraydan ayrılırdı. Padişahın câmiye gidene kadar bineceği at son derece süslenmiş bezenmiş olurdu. Yeniçeriler saraydan gidilecek câmiye kadar belirlenen güzergahın üzerinde çift sıra olur ve padişah bu kortejin içerisinde câmiye ulaşırdı. Namazdan sonra aynı güzergah takip edilerek aynı merâsimle saraya geri dönülür ve bayram alayı son bulurdu. Sadrazam kallavilerini¹⁹ giyerek yerine geçer ve rütbelerine göre başta vezirler olmak üzere teşrifât sırasına göre el öpülürdü. En son teşrifâti efendinin etek öpmesiyle tören son bulur ve padişahın resmi başlardı. Ardından padişah has oda kasrı meydanına konulan taht da bîrûn halkının bayram tebriklerini kabul ederdi²⁰. Padişahın altın işlemeli tahtı Babüssaâde önüne sütunlar arasına yerleştirilir. Padişah has odalılarının bayram tebriklerini kabul eder ve kurulan gösterişli tahta otururdu. Kanûn-ı kadim gereği nakib'ül-eşraf gelerek el öper ve yapılan dua ile merâsim başlardı. Herkesin katılımına açık olan bu şenlikler son derece gösterişli gerçekleşirdi²¹.

Merâsim başladığında tüm saray mensubu rütbesine göre mirâlemden başlayarak tebrik merâsimini gerçekleştirirdi. Şikâr-ı Hümâyün ağaları, müteferrikabaşı, kâpıcılar kethüdası ağa ve ocağı, kethüda ve kâtipleri, şahincibaşı, hekimbaşı, cerrahbaşı has ahır rahtvanları iskemlecibaşı gibi sarayla alakalı görevleri olanlar etek öperler. Sonrasında belirli teşrifât kuralları çerçevesinde sadrazam padişah huzuruna gelir etek öper ve teşrifâti efendiden daha önceden hazırlanmış olan etek öpeceklerin listesinin yazılı olduğu defteri alır. Sadrazamdan sonra rütbe derecelerine göre vezirler, nişancı, defterdâr, kaptan paşa, Anadolu ve Rumeli Beylerbeyi, kadiaskerler ardından reis'ül-küttâb şehremini gibi görevliler tebriklerini sunarlar ve hükümet erkanının tebrikinden sonra sıra ilmiye sınıfına gelirdi. Teşrifâtçı, Şeyhülislâm'dan sonra gelen her ilmiye mensubunu hükümdara takdim ederdi. İlmiye sınıfı tebriklerini sunduktan sonra sancak beyleri, altıbölük ağaları ve maiyetleri, son olarak da yeniçeri ağası tebriklerini sunmak için gelirdi²².

¹⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nde Saray Teşkilatı*, (Ankara: TTK Yayınları, 1945), 201.

¹⁶ Sevgi Ağca Diker, *“Has Oda Teşkilatı”*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2019), 87.

¹⁷ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, 202.

¹⁸ Zeynep Tarım Ertuğ, “Osmanlı İstanbul’unda Merasim ve Teşrifata Dair Kaynaklar”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 8/16 (2010): 132.

¹⁹ Eskiden sadrazam ve vezirlerin giydikleri, iyi cins, yumuşak ve hafif keçeden yapılmış, üstüne çok ince Hint tülbendi sarılı, ön kısmında 4 parmak eninde meyilli sırma bir harç dikili, 40 santim kadar yükseklikte, üstü dar, altı geniş ve dört köşeli, içinde başın yerleşeceği bir yuva bulunan büyük kavuk. Detaylı bilgi için bkz: Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), 84.

²⁰ İlber Ortaylı, *Osmanlı Sarayında Hayat*, (İzmir: Yitik Hazine Yayınları, 2008), 80.

²¹ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, 204.

²² Alıkkılıç, *a.g.e.*, s.118.

2. 950 Numaralı Teşrifât Defterinde Bayram ve Nevrûz Hediyelemi

Osmanlıda teşrifâtı efendi tarafından kaydı tutulan teşrifât defterleri tutulduğu dönemin sosyo-ekonomik ve kültürel tarihini yansıtan merâsimlerde gözetilmesi gereken kuralları saray halkı ve padişaha sunulan hediyeleri konu edinmektedir.

Çalışmamıza kaynaklık eden 950 numaralı Teşrifât Defteri toplam sekiz varak. olup 1185/1772 ve 1202/1788 tarihli Ramazan Bayramı merâsimleri ve 1196/1781-82, 1205/1790-91 senesinde gerçekleşen nevrûz kutlamaları vesilesiyle verilen hediyelerin miktarı ve cinsleri, görevli olan kişiler ve saray mensupları hakkında bilgi vermekte, XVIII. yüzyıl Osmanlı sarayında hediyeleşme usüllerini örneklemektedir.

Defterdeki kayıtlardan birinde “İyd-ı Fıtr ve İyd-ı Edha” (Ramazan ve Kurban Bayramlarında) şeklinde kayıt tutulmuş olmasına rağmen sonunda verilen tarihten Ramazan bayramı olduğunu anlıyoruz. Geri kalan kayıtlarda ise doğrudan İyd-i Şerîflerde olarak geçmesine rağmen tarihlerden yine Ramazan Bayramına tekabül ettiği tespit edilmiştir. Bu sebeple metin içerisinde Ramazan Bayramı törenlerine ağırlık verilmiştir.

2.1. Bayram Hediyeleri

Osmanlılarda bayram törenleri dînî muhtevâsının yanında hanedanın gücünü yansıtmaya bakımından da son derece önemlidir. XVIII. yüzyılda Osmanlı devleti ekonomik açıdan sıkıntılar yaşıyor olsa da teşrifât usülleri gereğince kutlanan törenlerde hediyeleşmeye oldukça önem vermiştir. Padişah tarafından görevlilere ve saray mensuplarına çeşitli hediyeler verildiği gibi padişaha sunulan hediyeler de vardı. Tüm bunların dönemin en güzel/gösterişli hediyeleri olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır.

Arife günü, Bîrûn halkı ile dîvân akdeden padişah, bayram sabahı ilk önce has odaya gelir ve sabah namazını bazen cemâatle burada kılar. Bayram namazı için alayla câmiye gitmeden önce muayede-i havas denilen has odalılar ve iç hane halkının bayramlaşma merâsimi gerçekleşirdi²³. Buna göre incelediğimiz defterde, Ramazan 1185/7 Ocak 1772 tarihinde kutlanan Ramazan Bayramı merâsiminde Osmanlı tahtında 26'ncı padişah III. Mustafa(1757-1774)²⁴, Ramazan 1202/5 Temmuz 1788 senesinde kutlanan merâsimde ise tahta 27'nci padişah Sultan I. Abdülhamid(1774-1789) bulunmaktaydı. Ramazan 1202/Haziran-Temmuz 1788 senesi bayramlarının yaz mevsimine denk geldiğini görmekteyiz. Bu doğrultuda Ramazan bayramı merâsimlerinin Mermer Sofa'da²⁵ gerçekleştirildiği, Ramazan 1185/Aralık 1771-Ocak 1772 senesi bayramlarının kış mevsimine denk gelmesi sebebiyle Şadırvanlı Sofa'da²⁶ gerçekleştiği söylenebilir. Bayram törenlerinin önemli kısımlarından biri de hediyeleşmedir. Padişah tarafından görevlilere ve saray mensuplarına çeşitli hediyeler verildiği gibi padişaha sunulan hediyeler de vardı. Törenler vesilesiyle padişaha zamanın en güzel hediyeleri sunuluyordu.

Teşrifât defterlerinde devlet kademelerinde gerçekleşen protokoller anlatıldığı gibi dâveti getirenler, törende görevli olan kişilere verilen hediye ve in'amlar, saray mensuplarına sunulan hediyeler yer

²³ Alikılıç, *a.g.e.*, 116.

²⁴ Mustafa-yı Sâlis, Sultan Mustafa Han bin Ahmed-i Sâlis olarak da bilinmektedir. Cihangir mahlasıyla şiirler yazmıştır. III. Ahmet ile cariyeye kökenli Mihrîşah Kadın'ın oğludur. Detaylı bilgi için bkz: Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Sultanları*, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2015), 333.

²⁵ Topkapı Sarayı'nın üçüncü avlusunda has oda biriminin dış yüzünü çevreleyen çifte revak havuzlu mermer sofa ve köşklileri asma bahçeye açılıyordu. Has odanın bir uzantısı olarak planlanmıştı. Detaylı bilgi için bk. Gülru Necipoğlu, *15 ve 16 yüzyılda Topkapı Sarayı: Mimari, Tören ve İktidar*, çev., Ruşen Sezer (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007), 199.

²⁶ Üçüncü avluda bulunur arz hâne ve hareme açılan kapıları vardır. Zaman zaman çeşitli törenler burada kutlanmaktadır. Odanın içerisinde bulunan şadırvandan dolayı Şadırvanlı Sofa, Şadırvanlı Oda olarak da anılmaktadır. Detaylı bilgi için bkz: Necipoğlu, *a.g.e.*, 197.

almaktadır. İncelenen defterde ise çeşitli görevliler ve saray mensuplarına verilen hediyeler, bahşişler ve aidatlar yer almakta, dönemin üst sınıf ricalinin maddî kültürü hakkında önemli veriler sunmaktadır.

Bayram törenlerinde, padişahın kızları ve oğullarına saray mutfağından halkın çok kolay ulaşamadığı çiçekler, çeşitli meyve ve şurublar hediye edildiği bilinmektedir. Nitekim Sultan III. Mustafa'ya Razaman Bayramı münasebetiyle hangi mercî tarafından verildiği tespit edilemeyen hediyeler şu şekilde sıralanmıştır.12 adet çiçek tablası, 8 adet şekerleme tablası,1 adet şeker boğçası,2 adet billûr sakız işi²⁷ kâse, 8 adet billûr İngiliz işi bardak, 14 adet billûr bardak, kâse ve türlü şeker, 14 adet reçel kâsesi, 214 sepet meyve, 65 sepet türlü kuru yemiş²⁸ sunulmuştur. Çalışmamıza konu olan defterdeki veriler sunulmuş olan hediyelerin meyve, kuru yemiş, reçel, şeker ve şekerlemeler üzerinde yoğunlaştığını göstermektedir. Ancak şüphesiz dikkati çeken nesnelere Sakız işi kâseler, İngiliz işi billûr (kristal) bardak ve kâseler olmalıdır.

Bir başka sayfada sultanların özel hizmetlerine bakan, Has oda mensuplarından biri olan Silâhdar Ağa'nın hediyeleri görülmektedir. Fâtih Kanunnâmesi'ne göre Silahtar Ağa Has odalıların, has odabaşından sonra ikinci büyük yöneticisi olarak belirlenmiştir²⁹. Nitekim 1788 tarihli bayramda I. Abdülhamid'e sunduğu hediyeler arasında; 20 adet tahta üzerindeki tasvir veya süslemelerin parlak görülmesini sağlayan rûgani tahta tabla içerisinde yaldızlı ve İngiliz işi elmastraş bardak,12 adet polad tabla içerisinde renkli Saksonya bardak, 1 adet içi nebat şekerleme ile dolu ve müzeyyen aşâğıkârî billûr boğça, rûganî tablada içi sakız ile dolu İngiliz işi elmastraş kâse, 20 adet rûganî tabla içinde içecek dolu yaldızlı büyük elmastraş kâse, 69 adet içi şekerleme dolu çiçek tabla içinde yaldızlı kesme cam sahan, 20 adet içi renkli şeker dolu rûgani tabla içinde kesme cam sâde bardak ve kâse, 20 adet çiçek desenli tabla, 20 adet içi vişne, erik ve elma reçeli dolu yaldızla süslenmiş büyük elmastraş, 120 sepet çeşitli yaş meyve ve 80 sepet çeşitli kuru meyve vardı.³⁰ III. Mustafa'ya verilen hediyelerin yemiş kısımlarında değişim olmasa da tabla, bardak ve kâselerin ithal edildiği yerlerde yenilikler görülür. İngiliz, Sakız işleri yine revaçtadır ancak anlaşılıyor ki Saksonya (Bugün Almanya'nın Dresden şehrini içine alan bölge) üretimi de saray çevresinde şöhret bulmuş, bayram hediyeleri içine dahil edilmiştir.

Bayram merâsimlerinde teşrifât gereği padişahın kızları ve şehzâdelerine çeşitli hediyeler sunulmaktadır. III. Mustafa'nın çocukları, şehzâde Selim ve Mehmet'e, kızları Şah Sultan, Fatma Sultan, Beyhan Sultan ve Hatice Sultan'a hediyeler sunulduğu görülmektedir. Nitekim kayıtlar da dikkat çeken bir diğer husus da, III. Mustafa'nın şehzâdeleri Selim ve Mehmet'e verilen hediyelerin miktarları farklılık gösterirken, Padişahın kızlarına verilen hediyelerin türleri ve miktarlarının aynı olmasıdır.

Şehzâde Selim, III. Mustafa ve Mihrişah Sultan'ın oğludur. Selim-i Sâlis olarak da bilinir. Osmanlı hanedanında 36 yıl aradan sonra doğan ilk şehzâdedir. Bu sebeple doğumu büyük şenliklerle kutlanmıştır. 1772 bayramında 11 yaşında olan şehzâde Selim'e 8 adet billûr bardak ve türlü şeker, 5 adet çiçek tablası, 5 adet şekerleme tablası, 1 adet şeker boğçası, 100 sepet meyve, 50 sepet çeşitli kuru yemiş, 7 adet billûr kâse ve türlü şeker³¹ sunulmuştur.

Şehzâde Mehmet III. Mustafa'nın iki oğlundan biridir. 1772 senesinde gerçekleşen bayram muayenedelerinde şehzâde Mehmet'e sunulan hediyeler kaydedilmiştir. Ancak Şehzâde Mehmet 1767 yılında küçük yaşta vefat etmiştir³². Şehzâde Mehmet'e 5 adet çiçek tablası, 5 adet şekerleme tablası, 1

²⁷ Defterde "billûr sakız kâsesi" şeklinde kaydedildiği için sakız işi kâse olarak kabul ettik. Bir başka kayıтта "Rûgani tabla içerisinde sakız ile memlu İngiliz kârî elmastraş kâse" geçen kısmı ise sakız ile dolu ifadesinden dolayı metinde içerisine sakız konulan kâse şeklinde yazdık.

²⁸ TS.MA., d, nr.950, vrk. 7a.

²⁹ Abdurrahman Deveci, "Osmanlı Minyatürü'nde Kızlar Ağası ve Has Oda Ağaları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/43, (2016): 1028.

³⁰ TS.MA., d, nr.950, vrk. 2a.

³¹ TS.MA., d, nr.950, vrk. 7a.

³² Sakaoğlu a.g.e., 347.

adet şeker boğçası, 50 sepet meyve, 50 sepet çeşitli kuru yemiş, 7 adet billûr kâse ve türlü şeker, 7 adet billûr bardak ve türlü şeker sunulmuştur³³.

Şah Sultan, III. Mustafa'nın baş kadını Mihrişah Sultan'dan 1761 tarihinde doğan kızıdır. 3 yaşına gelince Vezir-i azâm Bahir Köse Mustafa Paşa'ya nişanlanmıştır. Ancak vezir-i âzam azl edilip öldürülünce nişan son bulmuş, 1768'de Nişâncı Mehmet Paşa ile nişanlanmış ancak bir yıl sonra Mehmet Paşa azl edilip öldürülmüş ve nişan son bulmuştur. I. Abdülhamid zamanında Nişâncı Seyyit Mustafa Paşa ile nişanlanmış ve nikahlanmıştır. Oldukça varlıklı olan Şah Sultan genç yaşta hayatını kaybetmiştir³⁴. 1772 bayram merâsiminde 11 yaşında ve bekar olan Şah Sultan'a 5 adet çiçek tablası, 5 adet şekerleme tablası, 1 adet şeker boğçası, 7 adet cam kâse ve türlü şeker, 7 adet cam bardak ve türlü şeker, 50 sepet türlü kuru yemiş ve 50 sepet meyve sunuldu³⁵.

Beyhan Sultan III. Mustafa'nın Adilşah Kadın'dan 2 Recep 1179/15 Aralık 1765 tarihinde doğan kızıdır. Halep Valisi eski Silâhdâr Mustafa Paşa 1784 yılında evlendi. Oldukça varlıklı bir hayat sürmüştür. Çiftesaraylarda bir sarayı ile Akıntıburnu ve Arnavutköyü'nde birer sarayı vardı. Mustafa Paşa'dan Hatice Sultan adında bir kızı olmuştur³⁶. 1772 bayramında 7 yaşındadır ve sarayda haremde yaşamaktadır. Beyhan Sultan'a, 5 adet çiçek tablası, 5 adet şekerleme tablası, 1 adet şeker boğçası, 7 adet cam kâse ve türlü şeker, 7 adet cam bardak ve türlü şeker, 50 sepet türlü kuru yemiş ve 50 sepet meyve sunuldu³⁷.

III. Mustafa'nın çocuklarından Fatma Sultan hakkında yeterli bilgi yoktur. Küçük yaşta hayatını kaybeden Fatma Sultan'a, 5 adet çiçek tablası, 5 adet şekerleme tablası, 1 adet şeker boğçası, 7 adet cam kâse ve türlü şeker, 7 adet cam bardak ve türlü şeker, 50 sepet türlü kuru yemiş ve 50 sepet meyve sunuldu³⁸.

Hatice Sultan, III. Mustafa'nın Adilşah Kadın'dan 1768 yılında doğan kızıdır. Hotin Muhafızı Esseyid Ahmet Paşa ile I. Abdülhamid zamanında evlendirilmiştir. Arnavutköyü'nde bir arsa satın alarak buraya Hatice Sultan Sarayı'nı yaptırmıştır. 1824 yılında vefat ettiğinde oldukça borcu vardı. Çocukları olmadığından mirası kardeşi Beyhan Sultan'a kalmıştır. Terekesi ödeyemediğinden borçları II. Mahmut tarafından ödenmiştir³⁹. 1772 bayramında 4 yaşında ve bekarıdır. Hatice Sultan'a 5 adet çiçek tablası, 5 adet şekerleme tablası, 1 adet şeker boğçası, 7 adet cam kâse ve türlü şeker, 7 adet cam bardak ve türlü şeker, 50 sepet türlü kuru yemiş ve 50 sepet meyve sunuldu⁴⁰.

Defterde kendilerine hediye sunulan sultanların her birinin 1772 bayramında bekar oldukları ve saray da yaşadıkları tespit edilmiştir.

Bayramda saray mutfağı yoğun bir şekilde çalışırdı. Her iki dini bayramda saray mutfağından padişaha şehzâdelere, sultanlara, ağalara ve Şeyhülislâm'a *iftariyelik* ya da *ramazaniye* adı altında türlü şuruplar, sofrta takımları ve yiyecekler takdim edilirdi⁴¹. 1788 Ramazan Bayramı merâsiminde, I. Abdülhamid'in şehzâde ve sultanlarına, 12 adet rûganî tabla içinde içi çeşitli içecek ile dolu yıldız süslemeli elmastraş kâse, 5 adet içi renkli şeker ile dolu saksonyakâri bardak, 5 adet içi badem ezmesi dolu yıldızlı beyaz billûr sahan, 5 adet içi renkli şeker dolu yıldızlı küçük billûr sahan kapak ile birlikte, 5 adet içi sakız dolu küçük yıldızlı elmastraş kâse, 10 adet çiçekli mevlûd tablası içinde renkli şeker ile

³³ TS.MA., d, nr.950, vrk. 7a.

³⁴ M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2011), 154.

³⁵ TS.MA., d, nr.950, vrk. 7b.

³⁶ Uluçay, *a.g.e.*, 156.

³⁷ TS.MA., d, nr.950, vrk. 7b.

³⁸ TS.MA., d, nr.950, vrk. 7b.

³⁹ Uluçay, *a.g.e.*, 158.

⁴⁰ TS.MA., d, nr.950, vrk. 7b.

⁴¹ M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, (İstanbul: Ötüken Yayınevi, 2011), 274.

dolu sâde billûr bardak ve kâse, 15 adet çiçekli tabla içinde şekerleme ile dolu yıldız süslemeli billûr sahan, 5 adet rûgani tabla içinde yıldızlı elmastraş bardak, 8 adet çiçek süslemeli tabla, 40 sepet çeşitli yaş meyve ve 35 sepet çeşitli kuru meyve sunuldu.⁴²

2.1.1. Saray Görevlilerine Verilen Hediyeler

Darüssaade Ağası; Osmanlı devlet protokolünün önemli görevlilerinden bir diğeridir. Padişahın özel dairesinin bulunduğu hanımları, çocukları ve cariyelerinin yaşadığı yerin sorumlusudur. Darüssaade Ağası bütün harem ağalarının amiriydi⁴³. Bayram törenlerinde önemli bir yere sahip olan Darüssaade ağalarına tebriklerini sunduktan sonra hilat giydirilir ve bayram pişkeşleri verilirdi. Darüssaade Ağası'na 1788 tarihli bayramda 6 adet rûganî tablada içi çeşitli reçel ile dolu yıldızlı elmastraş kâse, yine rûganî tablada çeşitli içecek ile dolu yıldızlı elmastraş kâse, 5 adet polad tabla içinde şekerleme dolu saksonya işi sahan ve bardak, 12 adet çiçekli tabla içinde yıldızlı sâde elmastraş bardak, 8 adet çiçek süslemeli tabla, 15 adet içi şekerleme dolu çiçekli tablada yıldızlı billûr sahan, 40 sepet yaş meyve ve 35 sepet kuru meyve sunulmuştu.⁴⁴

Hazinedar Ağa; Osmanlılar'da hazine görevlilerine hazinedar denilmektedir. Siyahî harem ağalarından harem masraflarına bakan kişilere Hazinedar Ağa denilmektedir⁴⁵. 1788 bayramında 5 adet rûganî tabla içinde sâde elmastraş bardak, 3 adet çiçekli tabla içinde reçel ile dolu sâde billûr kâse, 6 adet çiçek desenli kumaş tablada içi içecek dolu sâde billûr kâse, 12 adet çiçekli tabla içinde şekerleme dolu yıldızlı billûr sahan ve yıldızlı sâde elmastraş bardak, 5 adet çiçek motifli tabla, 25'er sepet yaş ve kuru meyve sunuldu⁴⁶.

At Uşakları; Bayram merâsimlerinde verilen bahşişler ve aidatlar teşrifât geleneklerinin bir parçasını oluştururdu. Sarayın II. Avlusunda bulunan ahır binaları Fâtih Sultan Mehmed zamanında yapılmış ve çeşitli dönemlerde onarımlardan geçerek son halini almıştır. Ahırlarda padişaha ayrılan gösterişli atların yanında değerli koşum takımları da önemli bir yer tutuyordu⁴⁷. Bu ahırlarda görevli at uşakları da bayram merâsimi dolayısıyla bahşiş alırlardı. İncelenen defterde, hangi görevlinin ne kadar bahşiş alacağını rütbe derecesine göre belirlendiğini anlıyoruz. Sarayın saraç cemaâtinin amirlerinden, padişahın mücevherli eyer takımlarından sorumlu olan rahtuvan 6 kuruş, ahırların temizliğinden sorumlu olan tavlacı 6 kuruş, koşum takımlarına deri eşya imâl eden 2 sarraça 7'şerden 14 kuruş, harem ve selâmlığa tabla ile yemek taşıyan tablakâra 3 kuruş, saraya ait işleri ve padişahın günlük şahsi işlerini görmekle vazifeli olan enderûn teşkilatına mensup bir nevi hizmetkar olan toplam 13 nefer çukadara 10'ar kuruştan 130 kuruş bahşiş verilmiştir.⁴⁸

Diğer Görevliler; Saray teşkilatında tüm koşuşlarda aynı ünvan ile görevlilerin bulunması çalışma alanını zorlaştırmaktadır. Hazine kilerli ve seferli koşuşlarında aynı adla ağalar bulunabilir. Mesela şerbetçi has odada padişahın içeceğini hazırlayan kişidir. Aynı ünvan ile kilerli koşuşunda da şerbetçi bulunmaktadır. Has odalı ağaların maiyetlerinde özel hizmetlerini gören iç oğlanlar vardır. Has oda başının maiyetinde zülüflü baltacılar koşuşundan kahvebaşı tebardârı, kullukçu ağalar, sakası, tûfengi yamağı gibi görevliler, Seferli koşuşunda has odalı ağaların maiyetinde kullukçu, müezzin, şerbetçi, saka, cüce, sır kâtibi yamağı, nöbetçi başı, gibi, kilerli koşuşunda, şerbetçi, kilerli nöbetçi başı, kiler başı kullukçu ağa gibi görevliler vardı.

⁴²TS.MA., d, nr.950, vrk. 2b.

⁴³Ülkü Altındağ, "Dârüssaâde", *DiA.*, C.IX, (İstanbul 1994), 1.

⁴⁴TS.MA., d, nr.950, vrk. 2b.

⁴⁵Erdoğan Merçil, "Hazinedar", *DiA.*, C.XVII, (İstanbul 1998), 143.

⁴⁶TS.MA., d, nr.950, vrk. 3a.

⁴⁷Necipoğlu, *a.g.e.*, 104.

⁴⁸TS.MA., d, nr.950, vrk. 3b.

Eski geleneklere göre 1788 bayramında, saray teşkilâtının çeşitli kademelerinde görevli olan çavuş ağalara 60 kuruş bahşiş verilmiştir. Defterde bu ücreti kaç kişinin aldığı belirtilmediği için nefer başına ne kadar ücret aldıkları tespit edilememiştir. Baş çavuş ağa 10 kuruş, Osmanlı ilmiye teşkilatında müderris olabilmek için belli bir süre staj yapan mülazımlara 4'er kuruştan 8 kuruş, has oda imamlarının içerisinde seçilerek atanan has oda imamına 10 kuruş, müezzin ağalara 50 kuruş, padişahın sarığı ve abdest havlularının temizlenmesi ve düzenlenmesinden sorumlu olan kullukçu ağalara ve arz ağalarına 15 kuruş, seferli koğuştaki zabıtlardan comesubaşı ağaya 15 kuruş, muhafız olarak görev yapan tufengi yamaklarına 20 kuruş, aşağı koğuştaki olan cüce ağalara 12 kuruş, kilerli oda da görevli olan şerbetçi ağaya 10 kuruş, kilerbaşı kullukçu ağaya 10 kuruş, padişahın ihsan edeceği altınlarını, padişahın mücevher sorgucunu ve değerli mücevherlerini muhafaza eden çantacı ağaya 10 kuruş, kiler mürettebelerine 20 kuruş, sarıkları hazırlayan destari yamaklarına 18 kuruş, padişahın en yakın hizmetinde bulunan has oda ağalarından sır kâtabi yamağına 5 kuruş, kiler nöbetçibaşı ağaya 10 kuruş, zülüflü baltacılar ocağından kahvebaşı teberdârına 5 kuruş, sakaya, 3 kuruş, tufengi başı tirdârına 3 kuruş, has oda sakalarına 6 kuruş, câmîcilere zülüfliyan 8 kuruş, kütüphanecilere zülüfliyan 4 kuruş, silâhdâr ağanın maiyet memurlarından kuşçuların hepsine 40 kuruş, hamallara 10 kuruş, kandilciye 3 kuruş aidat verilmiştir⁴⁹.

Yargı makamının en üstünü temsil eden Şeyhülislâm için özel dâvet yazılır ve bunun için Enderûn Ağaları görevlendirilirdi. Şeyhülislâm'ın konağına giderek dâvet yazısını bizzat sunar, bu hizmetleri karşılığında padişahın bahşiş ve çeşitli hediyeler alırdı⁵⁰. Padişah tarafından dâvet edilen Şeyhülislâm'ı, dâvet için enderûn ağalarından Has odabaşına 1 adet boğça ve 275 kuruş, dâvet ile gelen ağaya 1 adet boğça ve 5000 kuruş, çukadar ağaların hepsine 1000 kuruş, padişahın baş çukadar ağaya boğça ve 500 kuruş Silâhdâr Ağa'nın kapusuna 500 kuruş, Şeyhülislâm hazretlerinin çizmesini giydiren ağaya 30 kuruş, has oda da şilteci, iki nefer hırka-ı şerifeci ve dört nefer odacı ağalara 250 kuruş, has ahırlılara 25 kuruş iki nefer kullukçu ağalara 30 kuruş, bahşiş verildi⁵¹.

Silâhdâr ağalar iki parça mevâcib kürkü getirdiklerinde bazı mahallere hediyeler verilmesi teşrîfât usûllerindendi. Bostancı kethüdasına 15 kuruş, cebhane kulluğuna 10 kuruş, Paşa Kapısı kulluğuna 15 kuruş, saçılan 200 kuruş para, hatt-ı hümayun getiren müsahib ağaya 1000 kuruş, iki nefer hasekilere 10 kuruş, yalı köşkü kapıcısına 5 kuruş, timur kapıcısına 5 kuruş, soğuk çeşme kapıcısına 5 kuruş, sarık sandalı neferlerine 30 reisine 10 kuruş has odalı yeşilli eskiye 10 kuruş, has ahur eskisine 10 kuruş verilmiştir⁵².

2.2. Nevrûz Hediyesi

Nevrûz Türk-İslâm coğrafyasında yeni yılın başlangıcı sayıldığından geleneksel şenliklerle kutlanır bu güne mahsus olmak üzere pek çok tören yapılırdı⁵³. Osmanlılarda hangi tarihten itibaren kutlanmaya başladığı tespit edilememiş olsa da daha çok XVIII. yüzyıl kaynaklarında rastladığımız nevrûz kutlamalarının eski bir gelenek olduğunu düşünebiliriz⁵⁴. Osmanlı sarayında gerçekleşen nevrûz kutlamalarında iki kişi ön plana çıkmaktadır. Bunlardan biri Müneccimbaşı bir diğeri ise Hekimbaşıdır. Osmanlılarda en önemli görevi her yıl takvim tertip etmek olan Müneccimbaşı doğum, düğün, savaş ilanı gibi önemli konularda yıldızlara bakarak en uygun zamanı tespit ederdi⁵⁵. Hazırlamış oldukları bu

⁴⁹ TS.MA., d, nr.950, vrk. 3b.

⁵⁰ Alıkkılıç, *a.g.e.*, 129.

⁵¹ TS.MA., d, nr.950, vrk. 5a.

⁵² TS.MA., d, nr.950, vrk. 5a.

⁵³ Çay, *a.g.e.*, 17.

⁵⁴ Çay, *a.g.e.*, 192.

⁵⁵ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, 371.

takvimlerde nevrûzun başlamış olduğu ânı, gün, saat, dakika ve saniye olarak belirtirlerdi. Tertip ettikleri takvimleri padişah ve sadrazama sunarak karşılığında Nevrûziyye olarak adlandırılan hediyeler alırlardı⁵⁶.

Nevrûz kutlamalarının en vazgeçilmez unsuru, saray eczanesinde afyon özü ve çeşitli kokularda hekimbaşı tarafından kırk çeşit bitkiden hazırlanan nevrûziye mâcunu idi. Gümüş bir tepside sunulan aynı zamanda nevrûziye şekeri olarak da adlandırılan bu mâcunun daha çok sabahları aç karına tüketilmesi önerilirdi⁵⁷.

Hazırlanan nevrûz mâcunu Topkapı Sarayı'nda gerçekleştirilen Nevrûz kutlamalarına renk katmaktaydı. Bu mâcun aynı zamanda Edirne'deki saraya da Hekimbaşı tarafından götürülmekteydi. Bunun için de Sadrazam'ın huzurunda Hekimbaşı'ya sincap postu hediye edilirdi⁵⁸. Hekimbaşı'nın bu macun karışımını pişirip padişaha sunmasına karşılık kendisine adet üzere samur kürk hediye edilir ve bir miktar bahşiş verilirdi⁵⁹.

İncelediğimiz defterde iki farklı tarihe ait nevrûz kutlamaları sonunda hekimbaşılara verilen hediye ve bahşişlerin kayıtları tespit edilmiştir. Müneccimbaşı ile ilgili kayıtlara ise rastlanmamıştır. 1196/1781-82 senesinin kaydedildiği nevrûz kutlamalarında tahtta I. Abdülhamid bulunmaktaydı. Bu kutlamalarda, sarayda görevli göz hekimlerinin başı olan kehhâlbaşığıya 15 kuruş, kehhâl-i sâni'ye 7 kuruş, Müderris Nûman Efendi'ye 15 kuruş, hekimbaşı kethüdâsına 20 kuruş, cerrahların tümüne 6'şar kuruş, hekimler ve tabiblerin hepsine 10'ar kuruş ve tabib buhusu sunuldu⁶⁰.

1205/1790-91 tarihlerine tesadüf eden nevrûz bayramı kutlamalarında Osmanlı tahtında 29'uncu padişah III. Selim vardı. Hekimbaşı ve cerrahbaşı ya 6 adet â'lâ çuka ipekli bir kumaş çeşidi olan 2 adet hatayî üstüfe donluk, sevaî hind 2 adet, 1 adet donluk şal, 1 adet çuka, 1 adet destar verildi⁶¹.

⁵⁶ Fatih Köse, "Osmanlılarda Nevrûziyye Geleneklerine Tarihsel Açıdan Bakış", *EKEV Akademi Dergisi* 16/51, (Bahar 2012), 99.

⁵⁷ Süheyl Ünver, "Türkiye'de Nevruz ve Nevruziye", *Vakıflar Dergisi*, C.XI, (1976), 227.

⁵⁸ Emine Dengeç, "Osmanlı Sarayında Eski Bir Türk Geleneği: Yeni Yılda Hediyeleşme" *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4/8, (2009), 1061.

⁵⁹ Dengeç, *a.g.m.*, 1060.

⁶⁰ TS.MA., d, nr.950, vrk. 6b.

⁶¹TS.MA., d, nr.950, vrk. 6b.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin en fazla önem verdiği merâsim Ramazan ve Kurban bayramlarıydı. Bu merâsimler hem devletin ihtişamını ve gücünü göstermek için hem de dini muhtevasından dolayı oldukça önemsenmiştir. Zaman zaman mekânsal değişimler dolayısıyla farklılıklar görülüyor olsa da genel hatları ile hemen hemen aynı protokol ve hediyeleşme usûlleri uygulanmıştır.

Osmanlılarda padişaha hediye takdimi XVII. yüzyıldan itibaren devletin içinde bulunduğu çözülmeye paralel olarak merasimlerin en önemli unsurlarından biri haline gelmiştir. Osmanlı hiyerarşik düzenine göre daha alt statüdekiler daha üst mevkidekilere hediyeler sunuyor ve böylelikle alt-üst ilişkisi belirli kurallar çerçevesinde yürütülüyordu. Böylelikle hediyeleşme usûlleri Osmanlı Devleti'nde hiyerarşik yapı hakkında bilgi edinmemize olanak sağlıyordu. İktisadi yönünün yanı sıra hiyerarşik yapıyı da kuvvetlendiren hediyeleşme uygulaması, iktidarın hakimiyeti tesis etmesi bakımından merasimlerde sıklıkla başvurduğu bir usûl olarak yerini almıştır.

Hediye, en yüksek mevkiye sahip olan padişaha sadakatın simgesi durumundaydı. Sunduğu hediyeler ile padişaha olan yakınlığını ve bağlılığını gösteren kişiler hediyelerin karşılığında padişahın beratla birlikte verdiği hil'at, sancak gibi armağanlar padişahın onlara verdiği yetkiyi simgelerdi. Böylelikle padişah hem kendi otoritesini hem de hediye sunan kişinin konumunu sağlamlaştırmış olurdu.

Bu defter bize XVIII. yüzyılda gerçekleşen muayede törenlerinde verilen hediyeler, bahşişler ve aidatlar hakkında bilgi vermektedir. Herkes için ulaşılması kolay olmayan rûgani yada şükûfe tabla ile sunulan yaldızlı, sâde, elvan süslemeli billûr ve elmastraş cinsinde çeşitli bardak, kâse, sahan gibi mutfak eşyalarının hediye edildiği görülmektedir. Bu sunum araç gereçlerinin menşelerine baktığımızda son derece kıymetli olan İngiliz, Saksonya, Sakız işi olduğu görülür. Bu törenlerde verilen diğer bir hediye yine oldukça değerli olan çeşitli şekerleme, reçel, yaş-kuru meyve ve çiçeklerdir. Şeker, reçel ve çiçekler genellikle tabla içerisinde kâse ve bardaklar içerisinde sunulurken yaş ve kuru meyvelerin sepet ile sunulduğu anlaşılmaktadır.

Saray mensuplarından başka kendilerine hediye sunulan diğer kişiler şehzâde ve sultanlardır. Defterde, III. Mustafa döneminde gerçekleşen bayram töreninde şehzâde Selim ve Mehmed'e, sultanlardan Beyhan, Fatma, Hatice ve Şah Sultana verilen hediyelerin ayrı ayrı kaydedildiğini görüyor iken, I. Abdülhamid döneminde şehzâde ve sultanlara verilen hediyelerin toplu halde kaydedildiğini görüyoruz. Şehzâde Selim ve Mehmed'e verilen hediye çeşitleri aynı olmasına rağmen sayılarında farklılık vardır. Bu farklılığın Selim'in büyük şehzâde olmasından kaynaklandığı düşünülebilir. Sultanlar arasında ise böyle bir değişiklik görülüyor. Yaşlarına bakılmaksızın hepsine eşit miktarda ve aynı çeşit hediye verildiği görülmektedir.

Bayram merâsimlerinde, devletin en üst kademesinden en alt kademesine kadar herkese çeşitli bahşiş ve hediyeler dağıtılmaktadır. Defterde hazine, kilerli ve seferli oda koğuşlarında bulunan ağalara ve maiyetlerine de bahşiş dağıtıldığı görülmektedir. Bahşiş miktarlarında farklılıklar dikkat çeken bir husustur. (Has oda imamı 10 kuruş bahşiş alırken, kandilci 3 kuruş almıştır). Böyle değişikliklerin görevlilerin rütbelerinden kaynaklı olduğunu söylemek mümkündür.

Defterde, Sultan III. Selim döneminde kutlanan nevrûz töreni kayıtları da görülmüştür. Nevrûz bayramı Türklerin eski geleneklerinden bir tanesidir. Osmanlı da bu kutlamaları devam ettirmiştir. Nevrûz sebebi ile hekimbaşı, cerrahbaşı, hekim ve cerrahlara verilen hediyeler ve bahşişler kaydedilmiştir. Kehhâlbaşı, 15 kuruş bahşiş alırken Kehhâl-ı sâni onun yarısı kadar bahşiş almıştır. Rütbesi aynı olan kişiler aynı bahşışı almışlardır. Hekîmbaşı ve cerrahbaşılara aldıkları bahşışden hariç çuka, hatayî gibi değerli kumaşlar hediye edildiği de tespit edilmiştir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

TS.MA., D. nr.950, vrk. 2a,2b,3a, 3b,5a,6b,7a,7b,

İnceleme Kaynakları

- Ağca Diker, Sevgi. “Has Oda Teşkilatı.”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2019.
- Alikılıç, Dünder. *Osmanlı’da Devlet Protokolü ve Törenleri: İmparatorluk Seremonisi*, İstanbul: Kelebek Matbaacılık, 2004.
- Altındağ, Ülkü. “Dârüssaâde”, *DİA.*, C.IX, (İstanbul 1994): 1-3.
- Bozkurt, Nebi. “Bayram Kutlamaları”, *DİA.*, C.V, (İstanbul 1992): 261-263.
- Çay, Abdülhaluk M. *Türk Ergenekon Bayramı*, Ankara: İleri Yayınları, 1989.
- Deveci, Abdurrahman. “Osmanlı Minyatürü’nde Kızlar Ağası ve Has Oda Ağaları.”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/43, (2016): 1024-1035.
- Dingeç, Emine. “Osmanlı Sarayında Eski Bir Türk Geleneği: Yeni Yılda Hediyeleşme.”, *Turkish Studies International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4/8, (2009): 1056-1073.
- Karaca, Filiz. “Teşrifât”, *DİA.*, C.40, (İstanbul 2011): 570-572.
- Köse, Fatih. “Osmanlılarda Nevruzîyye Geleneklerine Tarihsel Açıdan Bakış.”, *EKEV Akademi Dergisi*, 16/51, (Bahar 2012): 93-102.
- Necipoğlu, Gülru. *15 ve 16 yüzyılda Topkapı Sarayı: Mimari, Tören ve İktidar*, Çev., Ruşen Sezer. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007.
- Ortaylı, İlber. *Osmanlı Sarayında Hayat*, İzmir: Yitik Hazine Yayınları, 2008.
- Özdemir, Nutku. “Bayram”, *DİA.*, C.V, (İstanbul 1992): 263-265.
- Sakaoğlu, Necdet. *Bu Mülkün Sultanları*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2015.
- Sargon, Erdem. “Bayram”, *DİA.*, C.V, (İstanbul 1992): 257-259.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Tarım Ertuğ, Zeynep. *18. YY. Osmanlı Sarayında Bayram Törenleri: Prof. Dr. Mübahat Kütükoğlu’na Armağan*, Ed., Zeynep Tarım Ertuğ. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2006.
- Tarım Ertuğ, Zeynep. “Osmanlı İstanbul’unda Merâsim ve Teşrifâta Dair Kaynaklar”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 8/16, (2010): 131-148.
- Uluçay, M. Çağatay. *Harem II*, İstanbul: Ötüken Yayınevi, 2011.
- Uluçay, M. Çağatay. *Padişahların Kadınları ve Kızları*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2011.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti’nde Saray Teşkilatı*, Ankara: TTK Yayınları, 1945.
- Ünver, Süheyl. “Türkiye’de Nevruz ve Nevruzîyye”, *Vakıflar Dergisi*, C.XI, (1976): 227-237.

Reclamation of Agrarian Space in Parts of Ottoman Rumeli, 15th – 16th centuries (Case study of the kaza of Eskihisar Zağra)

Milena Petkova*

Abstract

The study focuses on the process of reclamation of agrarian space on the territory of the Thracian valley, the kaza of Eskihisar Zağra. Based on different archival material – Ottoman registrations of 15th and 16th centuries, chronicles and ' accounts it reveals features of the local environment and the adaptation of the colonized Muslim population to the conquered territories. In the analyses of the economic activities and the agrarian profile of the villages we use a different approach which is more secure in times of inflation as it was the last decades of the 16th century. We define the number and quantity of different agrarian productions but not as a quantity in money but to show each agrarian production as a tax portion to the total tax portion of the villages instead of comparing enlisted numbers of the registered taxes. It traces back the process of reclamation of the agrarian space by revealing the agrarian profile of the registered newly established settlements. The main observations refer to the role of the semi-nomadic groups of the yürüks who were engaged more in agriculture, than in pastoral nomadism.

Keywords: agriculture, pastoral nomadism, yürüks

Öz

Çalışma, Eskihisar Zağra kazasının yer aldığı Trakya vadisindeki tarım alanlarının değerlendirilmesi sürecine odaklanmaktadır. 15. ve 16. yüzyıl Osmanlı kayıtları gibi farklı arşiv materyalleri, kronikler ve seyahat raporları; yerel çevrenin özelliklerini ve bölgeye yerleştirilmiş Müslüman nüfusun fethedilen bölgelere adaptasyonunu ortaya koyuyor. Köylerin ekonomik faaliyetlerinin ve tarım profilinin analizinde, 16. yüzyılın son on yıllarında olduğu gibi enflasyon zamanlarında daha güvenli olan farklı bir yaklaşım kullanıyoruz. Farklı tarımsal üretimlerin sayısını ve miktarını tanımlıyoruz. Fakat bu; para cinsinden bir miktar olarak veya kayıtlı vergilerin miktarlarının listesinin karşılaştırılması şeklinde yapılmıyor. Her bir tarımsal üretimin köylerin toplam vergi miktarındaki payı gösterilmeye çalışılıyor. Kayıtlardaki yeni kurulan yerleşim yerlerinin tarım profilini ortaya çıkararak, tarım alanının değerlendirilmesi sürecini geriye doğru izlemek mümkün olmaktadır. Ana gözlemler, kırsal göçebelikten ziyade tarımla uğraşan yarı göçebe Yörük gruplarının rolüne işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: tarım, kırsal göçebelik, Yörükler

* (Dr.); Sofia University "St. Kliment Ohridski", mlnpetkova@gmail.com; ORCID: orcid.org/0000-0001-9278-5316

The struggle between the different *beyliks* in Anatolia led to the birth of the Ottoman state that later became an empire controlling huge territories on three continents – Asia, Africa and Europe. The success of the 16th “classical age” is related not only to political power, expansion of territories and functioning administrative system, but also meant economic growth and struggle for economic hegemony in the Mediterranean world.¹ This territorial expansion depended on the economic growth and the establishment of a tax system that functioned on each provincial level. In the European territories – *Rumeli* - one of the challenges they faced during the 14th century from an economic point of view were the depopulated areas including the parts in Thracian valley.

The present paper is based on different archival materials – Ottoman *taputahrir defters* of 15th and 16th centuries, travelers’ accounts, chronicles, and focuses on the important topic of reclamation of agrarian space in parts of Ottoman Rumeli – the territory of modern Eastern Upper Thrace, where during the 15th and 16th centuries, the Ottoman kaza of Eskihişar Zağra was situated. It aims to reveal the process of the “adaptation” of the colonized Muslim population, predominantly semi-nomadic groups (*yürüks*), to the local environment and shown by their economic activities. It traces back the process of reclamation of the agrarian space by revealing the agrarian profile of the registered newly established settlements. The approach we apply is to define the number and quantity of different agrarian productions but not as a quantity in money but to show each agrarian production as a tax portion to the total tax portion of the villages. This approach shows the agrarian profile of the lands, i.e. the biggest portion was for the cereals, then the vegetables, vineyards and etc. This provides an excellent possibility for the researcher not only to examine and trace the process of reclamation of agrarian land but to outline the stages of how the environment influenced both – the establishment of a settlement network and modified the agrarian profile of the newly founded villages in some parts of Ottoman Rumeli, present Eastern Upper Thrace.

The kaza of Eskihişar Zağra (Zağra-i Atik), is situated in modern Eastern Upper Thrace and almost overlaps with the present territory of Stara Zagora district. The earliest preserved Ottoman registration of 1489² reveals that it was a city with only Muslim population. Since its existence in the Late Medieval Ages is beyond any doubt, the researchers are more likely to define it as a city that has existed before the Ottoman conquest and soon after that, it was repopulated by colonized Muslim population.³ The average altitude in this part of the Thracian valley is 160 m, the field is heavily cut by Maritsa (*Meriç*), Tundzha (*Tunca*) and Sazlyka rivers’ tributaries and this in Ottoman times meant areas with marshy lands.

The old Bulgarian historiography is more likely to see the destruction of settlement network predominantly due to the Ottoman invasions,⁴ while researchers of the last more than 20 years reveal a more complicated process that affected the situation with the settlement network in the valley. It suffered

¹ Halil İnalçık, *The Ottoman Empire: The Classical Age, 1300 – 1600* (New York: Praeger Publishers, 1973).

² BOA, TT 26, ff. 2 – 63.

³ Machiel Kiel, “Urban development in Bulgaria in the Turkish Period: The Place of Architecture in the Process,” *International Journal of Middle East Studies* 4/ 2 (1989): 83. See also: Ömer Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak. Vakıflar ve temlikler,” *Vakıflar Dergisi* 2 (1934): 283-296; Yusuf Halaçoğlu, “XVI Asırda Çirmen Sancağı’nın Sosyal ve Demografik Tarihi,” *Türk Tarih Kurumu* IV (1956): 1795-1801; Николай Тодоров, „По някои въпроси на балканския град през XV – XVII век,“ [По някои въпроси на балканския град през XV-XVII век], *Исторически Преглед* 1 (1962): 32-38; Страшимир Димитров, „За приемствеността в развитието на балканските градове през XV-XVI в.,“ [За priemstvenostta v razvitiето na balkanskite gradove prez XV-XVI v.] *Балканистика* 2 (1987): 9-38.

⁴ Васил Златарски, *България през XIV-XV век. Лекционен курс* [Balgaria prez XIV-XV vek. Lektsionen kurs] (София: Издателство „Изток – Запад“, 2005), 212-242; Петър Ников, „Турското завладяване на България и съдбата на последните Шишмановци,“ [Turското zavladayavane na Balgaria i sadbata na poslednite Shishmanovtsi] *Известия на историческото дружество* IX/ 4 (1928): 7-8, 42-46; Димитър Ангелов, „Турското завоевание и борбата на балканските народи против нашествениците,“ [Turското zavoevanie i borbatana balkanskite narodi protiv nashestvenitsite] *Исторически преглед* 4 (1953): 374-398.

during the long-term war conflicts between the medieval Bulgarian kingdom and the Byzantine Empire which also resulted as depopulation of the area.⁵

Numerous Ottoman sources of 15th and 16th centuries (detailed and synoptic registrations) reveal the dynamics of establishment of settlement network.⁶ The Ottoman chronicles date back the conquest of the region under study soon after the fall of Edirne.⁷ The city and the center of the kaza Eskihisar Zağra by the year of 1489 had a Muslim primary school (muallimhane), mosque, and representatives of the Ottoman administrative and military system, and was part of Paşa sancak – this all by no doubts indicates the early conquest of the territory.⁸ The settlements of the territory of the *kaza* under study are part of two different military and administrative territorial units – *sancaks*, in the Ottoman Empire – the Pasha (central parts) and the Niğbolu *sancak*.

The data preserved in the Ottoman registrations of 15th and 16th centuries provides interesting information on the settlement network, and more precisely, the establishment of a new settlement network, predominantly small and unstable villages with registered yürük taxpayers. In details, the information from the second half of the 15th century (1489-1491) refers to 91% registered Muslim taxpayers and 9% Non-Muslims. The formation of the Muslim community is result of migration and colonization of representatives of different parts of Anatolia. As long as the registrations provide information on the region we could assume that the majority of them were from the region of Karaman, Saruhan, Aydın and Menteşe.⁹ Another interesting information is that more than 80% of them are registered as yürük taxpayers. The characteristics of the settlement network refer to 72.1% unstable, small newly found villages with Muslim taxpayers and 27.9% stable, presumable old villages that existed before the Ottoman conquest of the territory of the kaza of Eskihisar Zağra. The new settlements are situated predominantly up to 200 m altitude with, in the lower parts of Thrace, while the settlements with registered Non-Muslim population are stable and situated above the altitude of 200 m.

Interesting observations could be made referring the villages part of the Niğbolu sancak. Throughout 15th and 16th centuries the ottoman registrations mention five villages, situated on the territory of the kaza of Eskihisar Zağra as part of Niğbolu sancak.¹⁰ The villages are outside the lower parts of Thrace. They are big and stable settlements which most probably had existed before the ottoman conquest of the area and 86.6% of the taxpayers are Non-Muslims. We can assume that these settlements represent the

⁵ Grigor Boykov vd., *Balkan City or Ottoman City? A Study on the Models of Urban Development in Ottoman Upper Thrace 15th – 17th c. : Proceedings of the Third International Congress on the Islamic Civilization in the Balkans 1 – 5 November 2006, Bucharest, Romania* (İstanbul: İRCICA, 2010), 69 – 84; Stefan Dimitrov vd., *Demographic characteristic of the urban population in Dimetoka during the XV-XVIth centuries: Düden Bugüne Batı Trakya (Western Thrace from Past to Today)* (İstanbul: Şen Yıldız Yayıncılık Hediye Eşya ve Tekstil San ve Tic. Ltd. Şti, 2016), 335-343.

⁶ Başbakanlı Osmanlı Arşivi (BOA), İstanbul, TT 26, ff. 1-62; National library “St.St. Cyril and Methodius” (NBKM), Oriental department (Or D), Hk 12/9, f. 39; NBKM, Or D, Cl 7/2, f. 8; NBKM, Or D, F. 88, a.u. 752, f.9; NBKM, Or D, Defters № 649, f. 68, 83-83; BOA TT 77, ff. 459-542; BOA TT 439, ff. 322-328; NBKM, Or D, Th. 37/50; BOA TT 382. ff. 655-666; BOA TT 311, ff. 72-75; BOA TT 494, ff. 421-514; BOA TT 498, ff. 30-39, f. 260, ff. 355-362, ff. 625-639.

⁷ There are variety of hypotheses referring the year of the conquest of Edirne by the Ottomans. See: Halil İnalcık, *The Ottoman Empire, the Classical Age 1300-1600* (New York: Praeger Publishers, 1973), 23-54; Irène Beldiceanu-Steinherr, “La conquête d’Adrianople par les Turcs: la pénétration turque en Thrace et la valeur des chroniques ottomans,” *Travaux et Mémoires. Centre d’histoire et de civilisation byzantines* 1 (1965): 439-461; Colin Imber, *The Ottoman Empire 1300-1481* (İstanbul: Isis Press, 1990), 30; Elizabeth Zacariadu, “The Conquest of Adrianople by the Turks,” *Studi Veneziani* 12 (1970): 211-217.

⁸ Rossitsa Gradeva vd., *Administrative system and provincial government in the Central Balkan territories of the Ottoman empire, 15th century : The Turks*, Cilt 3, *Ottomans* (Ankara, Yeni Türkiye Publications, 2002), 498-507.

⁹ Ayşe Kayapınar, Levent Kayapınar, vd., *Anadolu Beylikleri ve Balkanlar : Anadolu Beylikleri* (İstanbul, Siyen Yayınları, 2018), 451 – 524.

¹⁰ NBKM, Or D, Hk 12/9, f. 39; NBKM, Or D, Cl 7/2, f. 8; NBKM, Or D, F. 88, a.u. 752, f.9; BOA 439, ff. 322-328; NBKM, Or D, Th. 37/50; BOA TT 382. ff. 655-666;

characteristic of the old settlement network. It is suggested that the Ottomans administrated a certain region soon after its conquest.¹¹ Furthermore, the mentioned settlements might outline the south border zone of the Second Bulgarian kingdom at the time the ottomans conquered the region since the territory of Niğbolu sancak is considered to match the territory of the Second Bulgarian kingdom.¹²

The registrations for the 16th century confirm what is stated about the second half of the 15th century. The information of the first half of the 16th century refers to the same small and unstable villages in the Thracian valley with predominant Muslim population.¹³ The process of the establishment of a stable settlement network in the region continued for more than a century with ongoing migration of Muslim population a great part of whom were the semi-nomadic groups of the yürüks colonized in the valley and known with their pastoral life and practicing agriculture as a supplement to their economy. The newcomers could easily adapt to the local environment providing huge pasturelands, rivers and swamps – similar to the environment conditions in parts of Ottoman Anatolia where Ottoman registrations show high numbers of registered semi-nomadic groups.¹⁴ In the second half of the 16th century the different Ottoman registrations show the increase of stable and big settlements (50.9 %) still with predominant Muslim taxpayers of the kaza of Eskihisar Zağra. I assume that these changes in the settlement network refer to the process of sedentarization of some seminomadic groups of the yürüks. A detailed analyses of the agrarian profile of the region will shed more light on the suggested hypothesis.

The reconstruction of the agrarian profile of the region under study will allow us to make observations on the process of adoption of the migrated Muslim population to the local environment. It was stated that the majority of the migrants were representative of the yürüks from different parts of Ottoman Anatolia – Karaman, Aydın, Menteşe, Saruhan. To reveal the process of reclamation of the agrarian space we shall try to define the number and quantity of different agrarian productions as a tax portion to the total tax portion of the villages and not as a quantity in money. This approach shows the agrarian profile of the lands, i.e. the biggest portion was for the cereals, then the vegetables, vineyards and etc.¹⁵ This approach allow us to make observations regardless inflation processes of the second half of the 16th century¹⁶ and makes possible to compare different portions estimated for the first and the second

¹¹ Rossitca Gradeva vd., *Administrative system and provincial government in the Central Balkan territories of the Ottoman empire, 15th century : The Turks. Vol. 3, Ottomans* (Ankara: Yeni Türkiye Publications, 2002), 498-507.

¹² Милена Петкова-Енчева vd., *Администриране на селища в Тракия през XVI век. Една хипотеза за южната граница на Шишманова България според информацията от османски данъчни регистри от XVI век* [Administrirane na selishta v Trakiya prez XVI vek. Edna hopiteza za yuzhnata granitsa na Shishmanova Balgaria spored informatsiyata ot osmanski danachni registry ot XVI vek] : *Из практиката на османската канцелария. Сборник материали от международната конференция „Османските регистри – извор за историята на Балканите* (София: Народна билбиотека „Св. св. Кирил и Методий, 2011), 195-197.

¹³ Milena Petkova, “The Process of Sedentarization of Semi-nomadic Groups of the Yürüks in Parts of 16th Century Ottoman Rumeli: Tax Control or Migration Control?,” *Journal of Balkan and Black Sea Studies* 2//3 (2019): 30 – 33.

¹⁴ İlhan Şahin, *Osmanlı Döneminde Konar – Göçerler. İncelemeler – Araştırmalar* (İstanbul: Eren, 2006), 53–201; Halil İnalçık, *The Yürüks: Their Origins, Expansion and Economic Role : The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire. Essays on Economy and Society* (Bloomington: Indiana University Turkish Studies and Turkish Ministry of Culture Joint Studies, 1993), 97-136; Doğan Yörük, “XV – XVI. Asırlarda Akşehir Ken Merkezinin Nüfus Yapısı,” *Bilig. Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 45 (2018): 165-198; Rudi Paul Lindner, *Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia* (Bloomington: Indiana University, 1983), 35 – 107.

¹⁵ The same approach was applied by Stefka Parveva in her research on the region of Edirne and South-west Peloponnese in the 18th century. See: Stefka Parveva, “Rural Agrarian and Social Structure in the Edirne region during the second half of the Seventeenth century,” *Etudes balkaniques*, 3 (2000): 55-90; Idem, *Agrarian land and harvest in South-west Peloponnese in the early Eighteenth century: Village, Town and People in the Ottoman Balkans 16th – mid – 19th century* (İstanbul: The Isis Press, 2009), 61-110.

¹⁶ Ömer L. Barkan, “The Price Revolution of the Sixteenth Century: a Turning Point in the Economic History of the Near East,” *International Journal of Middle East Studies* 6 (1975): 9-28; Linda Darling, *Revenue-raising and Legitimacy: Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire 1560 – 1660* (Leiden: E.J. Brill), 35-39; Şevket Pamuk, *A Monetary History of the Ottoman Empire* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), 112-148.

half of the century. The conclusions and observations refer only to registered taxpayers in the *defters* under study. It is important to outline that the data represents the average production of each of the registered agricultural crops and at least one or two years passed before the Ottomans start to collect what was once declared during the registration.¹⁷

The village and its boundaries was the most known place for the medieval peasants, the place where they could practice different agricultural activities. Preserved copies of judicial record in the Ottoman registrations provide detailed information on the local environment of the kaza of Eskihisar Zağra.¹⁸ The data of Ottoman sources reveals regions in Thracian valley with high density of small rivers, swamps and fields of reed and pasturelands on the territory of the kaza. This was the environment where semi-nomadic groups settled and use the land for reclamation and grow of different grains and other crops. In Ottoman Anatolia they reclaimed land in marshy zones to grow wheat, cotton and rice.¹⁹ The information about swamps in the Thracian valley is provided also in other sources. The History by Leonis Diakoni and his “Historiae”, 10th century describe the territory as full of forests and bush woods along “with swamps and small rivers”.²⁰ An imperial order (ferman) of 1566 related to the forthcoming Ottoman army from Istanbul to Thrace states to build new bridges to secure the moving of the troops. Kethüda Mehmed was in charge to investigate where the swamps and flooded areas were.²¹ The travellers’ accounts of 17th and 19th centuries also describe big areas of swamps and bush woods.²²

We shall start the analyses of the agrarian production with the grains – wheat, barley, rye, millet. The traditional cultivation of cereals on the Balkans served as the main source for food and was an essential product of market exchange. Furthermore, the results of the archaeological excavations refer to the cultivation of different kinds of grains during the period of 11th – 12th centuries.²³ Production of grains formed the biggest part of the tax revenues in the region. Wheat is grown in every village on the territory of the kaza of Eskihisar Zağra and often its production was more than the substantial *minimum vital*. As it is stated for Islamic societies, one-third of the earnings was for the sustenance of the family.²⁴ In the region under study the peasants had surpluses of agrarian production. We could assume that these

¹⁷ Nicoară Beldiceanu, Irène Beldiceanu-Steinherr, “Règlement ottoman concernant le recensement (première moitié du XVIe siècle),” *Südost-Forschungen* 4 (1978): 1-40; Huri İslamoğlu-Inan, *State and Peasant in the Ottoman Empire: Agrarian Power Relations and Regional Economic Development in Ottoman Anatolia during the 16th Century*, *Ottoman Empire and Its Heritage Series, Vol 1* (Leiden: E. J. Brill, 1994), 36-37; Suraiya Faroqhi, “Taxation and Urban Activities in Sixteenth Century Anatolia,” *International Journal of Turkish Studies* 1 (1979-1980): 19-53; Spyros Asdrachas, “Aux Balkans du Xe siècle producteurs directs et marches,” *Etudes Balkaniques* 3 (1970): 46; John C. Alexander, *Counting the Grains: Conceptual and Methodological Issues in Reading the Ottoman Mufassal Tahrir Defters*: Mélanges Prof. Machiel Kiel (Arab Historical Review for Ottoman Studies), 19-20 (Zaghouan, 1999): 57-58.

¹⁸ BOA, TT 498, f. 361.

¹⁹ Halil İnalçık, *Empire and Population : An Economic and Social History of the Ottoman Empire. Vol. 1* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), 37.

²⁰ In the present paper we use the Bulgarian translation of Leonis Diakoni’s “Caloensis Historiae libri decem ve vellitione bellica Nicephori Augusti” published in: Красимира Гагова, *Тракия през Българското средновековие. Историческа география [Trakiya prez Balgarskoto srednovekovie. Istoricheska geografija]* (София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски, 2002), 22.

²¹ Translation of the document is published in: Елена Грозданова, Стефан Андреев, *Българите през XVI век по документи от наши и чужди архиви [Balgariite prez XVI vek po dokumenti ot nashi i chuzhdi arhivi]* (София: Отечествен фронт, 1986), 47.

²² *Немски пътеписи за Балканите XVII – средата на XVIII век.* [Nemski patepisi za Balkanite XVII – sredata na XVIII vek] (София: Наука и култура, 1986), 146; *Френски пътеписи за Балканите XV – средата на XVIII век.* [Frenski patepisi za Balkanite XV – sredata na XVIII vek] (София: Наука и култура, 1975), 410-411; *Английски пътеписи за Балканите (края на XVI – 30те години на XIX век)* [Angliyski patepisi za Balkanite (kraya na XVI – 30te godini na XIX vek)] (София: Наука и изкуство, 1987), 555-556.

²³ Борис Борисов, „Икономиката на Североизточна Тракия през XI – XII век,” [Ikonomikata na Severoiztochna Trakiya prez XI – XII vek] *Известия на Старозагорския исторически музей* 1 (2002): 30-36.

²⁴ Halil İnalçık, *The State Treasury and Budgets : An Economic and Social History of the Ottoman Empire. Vol. 1* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), 77 – 78.

surpluses of grain production were sold at the closest city market by the peasants. The cultivation of different kind of grains provided the livelihood of the population, and it was also part of the necessary amount of food for the domestic animals.²⁵ So, the average share of the produced wheat during the 16th century is 54% and the average amount of the cultivated barley, rye and millet comprises 22.7 %. The data refers to all the settlements from the lower parts, i.e. the newly founded villages, and also to settlements above 200 m altitude. Thus the produced grain production in total on the territory of the kaza of Eskihisar Zağra comprises 76.7% of all the tax amount.

Agriculture was the most important economic activity in the Ottoman Empire, therefore it is stated to be a priority for the state. The wealth was derived mainly from tax resources in the conquered lands where the main purpose were the collected revenues, i.e. for fiscal reasons.²⁶

The next sector of the agrarian economy which is presented in every village on the territory of the kaza of Eskihisar Zağra is the tithe on beehives. The production of honey and wax is in the third place after the production of wheat and other cereals. This production is presented in Muslim and Non-Muslim settlements, which makes it a well-known and well-controlled sector of the agrarian economy widely spread at different altitude. The average share of the tithe on beehives is 3%.

The orchards presented a separate and important part of the income of the settlements with predominant yürük population. There are details on the type of orchards in some of the registered villages – pears and others, but the information is insufficient to make observations on the species of orchards in the Thracian valley. Very often the taxation of orchards is entered together with the walnut trees. During the 19th century the production of walnut trees were used to produce oil with better quality than the olive oil.²⁷ During the 16th century the average amount of the portion of the orchards is 1% of all the tax revenues.

The vegetable gardens were also located within the village boundaries, as it is described in the documents providing information on the village borders (*sinirname*) they were situated near wells, channels or small river inflows. The portions of the vegetable gardens is only 0.5% of the total registered agrarian production.

The share of lentil comprised only 0.1% of the total amount of the tax revenues during the 16th century. It is noteworthy that the production of legumes are too poorly represented in the tax registrations. For the second half of the century when the registrations seem to be more complete the data of absence of cultivated legumes is even more surprising. I assume that the drought during the second half of the 16th century that affected the production of the other agricultural products like the grains for example, affected the cultivation of the legumes as well.

In addition to growing grains, vegetable and orchards, the peasants in the Thracian valley and the region of the kaza of Eskihisar Zağra cultivated vineyards whose average portion for the 16th centuries is 0.4%. It is interesting to observe that in some of the settlements for which no vineyards are recorded

²⁵ Цветана Георгиева, „Хлябът, който разделя и събира светове“ [Нлябат, koito razdelya svetove] *Български фолклор* 1 (1993): 7-19; Страхимир Димитров vd., *Добруджанското земеделие през XVI век* [Dobrudzhanskoto zemedelie prezz XVI vek] : Сборник в чест на проф. Хр. Гандев. Изследвания по случай 75 години от рождението му (София: БАН, 1985), 112-113; Gilles Veinstein vd., *La grande sécheresse de 1560 au Nord de la Mer Noire: perceptions et réactions des autorités ottomanes : Natural Disasters in the Ottoman Empire. Halcyon Days in Crete III* (Crete: Crete University Press, 1999), 273-278; Evangelia, Balta, *L'Eubée a la fin du XVe siècle. Économie et Population. Les registres de l'année 1474* (Athens: , 1989), 64-71; Huri, İslamoğlu-İnan, *State and Peasant in the Ottoman Empire: Agrarian Power Relations n Regional Economic Development in Ottoman Anatolia during the 16th c.* (Leiden: Brill, 1994), 45-46.

²⁶ Halil İnalçık, *The Rural Landscape and the Settlement of Nomads : An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300 – 1914* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), 158-161.

²⁷ *Етнография на България* [Etnografiya na Bulgaria] (София: БАН, 1964), 24 – 25.

register provides information on tax collected for the production of wine or the import of wine (fuç-i hamır). This information refers only to a small number of settlements – 6, with predominant Non-Muslim population.

The average amount of the production of rice during the 16th century is 4 % and only Muslim population is engaged in its cultivation. The rice was cultivated near the river inflows of the Thracian valley with predominant yürük settlements. I assume this was not only related to their ability to reclaim land from marshy areas but from a certain point of view reveals processes of the sedentarization of the semi-nomadic groups. The issue of whether it was a policy of the ottoman state to settle nomadic groups is still an open discussion, though most of the researchers accept the thesis that it was a state policy part of the conquest of depopulated areas.²⁸

The observations on the livestock breeding are limited due to the characteristic of the sources which are related to present data of tax revenues used for the formation of different revenues like timars and zeamet. Since the yürüks were the predominant Muslim population in the village of the kaza of Eskihisar Zağra, the sheep breeding could have comprised large income for the state treasury and therefor registered as *mikatta*'s which are not included in the taputahrir defter under study. Therefore, the full portion of the livestock breeding could not be estimated using only *taputahrir* registrations for the study. What the registrations under study show is an average portion referring the registered livestock breeding during the 16th century comprising only 7.8 %.

Conclusion

Despite the limitation framework of the research due to the specifics of the historical sources, the results allows to assume the following suggestions. The biggest portion of the agricultural production was the one of the grains where the wheat dominated on the territory of the kaza of Eskihisar Zağra. The registered taxpayers cultivated orchards, had vegetable gardens, vineyards – the last ones are well represented in the village with Non-Muslim taxpayers, in the area between 200-600m altitudes. The rice is presented only in the Muslim villages, in the lower parts of Thrace. We could assume that a certain percent of the taxpayers were engaged in sheep breeding, the incomes from it were not included in the registers under study. Muslims are the majority of the registered taxpayers and representatives of the semi-nomadic groups. They established new settlement network in the Thracian valley and managed to reclaim land of marshy and bushy areas near the river inflows. The process of adoption to the conquered lands continued more than a century since the Ottoman conquest in the second half of the 14th century. This process reveals the sedentarization of parts of the semi-nomadic groups which are presented as reaya engaged in different agricultural production – grains, vegetables, orchards, legumes, etc. This sedentarization and agricultural activities led to the “economic” conquest of the territory of the kaza of Eskihisar Zağra.

²⁸ Ömer L. Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler [Part 1],” *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 11 (1949-50): 524-569; Ömer L. Barkan, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler [Part 2],” *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 13 (1952): 60 – 81; Ömer L. Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler [Part 3],” *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 14 (1953-54): 20 – 236; Halil İnalcık, “Ottoman Methods of Conquest,” *Studia Islamica* 2 (1954): 103 – 129; Harun Yeni, “The Utilization of Mobile Groups in the Ottoman Balkans: A Revision of General Perception”. *Oriental Archive*, 83 (2013): 83– 205.

Bibliography

- Alexander, John C. *Counting the Grains: Conceptual and Methodological Issues in Reading the Ottoman Mufasssal Tahrir Defters : Mélanges Prof. Machiel Kiel* (Arab Historical Review for Ottoman Studies), 19-20] Zaghouan, 1999.
- Asdrachas, Spyros. “Aux Balkans du XVe siècle producteurs directs et marches.” *Etudes Balkaniques* 3 (1970): 20 – 56.
- Balta, Evangelia. *L'Eubée a la fin du XVe siècle. Économie et Population. Les registres de l'année 1474*. Athènes: Association des Études d'Eubée, 1989.
- Barkan, Ömer. “Osmanli İmparatorlugunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler [Part 1.]” *Istanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 11 (1949-50): 524-69.
- Barkan, Ömer. “Osmanli İmparatorlugu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler [Part2].” *Istanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 13 (1952): 60 – 81.
- Barkan, Ömer. “Osmanli İmparatorlugunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler [Part 3].” *Istanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 14 (1953-54): 20 – 236.
- Barkan, Ömer. “The Price Revolution of the Sixteenth Century: a Turning Point in the Economic History of the Near East.” *International Journal of Middle East Studies* 6 (1975): 9-28.
- Beldiceanu, Nicoară., Irène Beldiceanu-Steinherr. “Règlement ottoman concernant le recensement (première moitié du XVIe siècle).” *Südost-Forschungen* 4 (1978): 1-40.
- Beldiceanu-Steinherr, Irène. *La conquête d'Adrianople par les Turcs: la pénétration turque en Thrace et la valeur des chroniques ottomans : Travaux et Mémoires. Centre d'histoire et de civilisation byzantines, V. 1*. Paris: Edition E. de Boccard, 1965, 439-461.
- Boykov, Grigor vd. *Balkan City or Ottoman City? A Study on the Models of Urban Development in Ottoman Upper Thrace 15th – 17th c. : Proceedings of the Third International Congress on the Islamic Civilization in the Balkans 1 – 5 November 2006, Bucharest, Romania*. İstanbul: İRCICA, 2010.
- Barkan, Ömer. “Osmanlı İmparatorluğunda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak. Vakıflar ve temlikler.” *Vakıflar Dergisi* 2 (1934): 283 – 296.
- Darling, Linda. *Revenue-raising and Legitimacy: Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire 1560 – 1660*. Leiden: E.J. Brill., 1996.
- Dimitrov, Stefan vd. *Demographic characteristic of the urban population in Dimetoka during the XV-XVIth centuries: Düünden Bugüne Batı Trakya (Western Thrace from Past to Today)*. İstanbul: Şen Yıldız Yayıncılık Hediyelik Eşya ve Tekstil San ve Tic. Ltd. Şti, 2016.
- Faroqhi, Suraiya. “Taxation and Urban Activities in Sixteenth Century Anatolia.” *International Journal of Turkish Studies* 1 (1979-1980): 19-53.
- Gradeva, Rossitsa. “Administrative system and provincial government in the Central Balkan territories of the Ottoman empire, 15th century.” *The Turks, Ottomans* 3 (2002): 498-507.
- Halaçoğlu, Yusuf. “XVI Asırda Çirmen Sancağı'nın Sosyal ve Demografik Tarihi.” *Türk Tarih Kurumu* IV (1956): 1795-1801.
- Inalcik, Halil. “Ottoman Methods of Conquest.” *Studia Islamica* 2 (1954): 103 – 129.
- Imber, Colin. *The Ottoman Empire 1300-1481*. İstanbul: The Isis Press, 1990.
- İnalçık, Halil. *The Ottoman Empire, the Classical Age, 1300-1600*. New York: Praeger Publishers, 1973.

- İnalçık, Halil. *The Rural Landscape and the Settlement of Nomads: An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300 – 1914*. Ed. Inalcik, H. & Quataert, D. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
- İnalçık, Halil. *The Yürüks: Their Origins, Expansion and Economic Role. : The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire. Essays on Economy and Society*. Bloomington: Indiana University Turkish Studies and Turkish Ministry of Culture Joint Studies, 1993.
- İslamoğlu-İnan, Huri. *State and Peasant in the Ottoman Empire: Agrarian Power Relations and Regional Economic Development in Ottoman Anatolia during the 16thc*. Leiden: Brill, 1994.
- Kalionski, Alexei. *Yürüks in the Ottoman Balkans*. Sofia: Gutenberg Publishing House, 2020.
- Kayapınar, Ayşe., Kayapınar, Levent, vd., *Anadolu Beylikleri ve Balkanlar : Anadolu Beylikleri* (İstanbul, Siyen Yayınları, 2018), 451 – 524.
- Kiel, Mahiel. “H’razgrad – Hezargrad – Razgrad. The Vicissitudes of a Turkish Town in Bulgaria (Historical, Demographical Economic and Art Historical Notes).” *Turcica XXI-XXIII* (1991):495-563.
- Kiel, Machiel. “Urban development in Bulgaria in the Turkish Period: The Place of Architecture in the Process.” *International Journal of Middle East Studies* 4// 2 (1989): 83-97.
- Lindner, Rudi Paul. *Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia*. Bloomington: Indiana University, 1983.
- Pamuk, Şevket. *A Monetary History of the Ottoman Empire*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- Parveva, Stefka. “Rural Agrarian and Social Structure in the Edirne region during the second half of the Seventeenth century.” *Etudes balkaniques* 3 (2000): 55-90.
- Parveva, Stefka. *Agrarian land and harvest in South-west Peloponnese in the early Eighteenth century :Village, Town and People in the Ottoman Balkans 16th – mid – 19th century* Istanbul: The Isis Press, 2009, 61-110.
- Petkova, Milena. “The Process of Sedentarization of Semi-nomadic Groups of the Yörüks in Parts of 16th Century Ottoman Rumeli: Tax Control or Migration Control?.” *Journal of Balkan and Black Sea Studies* 2//3 (2019): 25 – 43.
- Şahin, İlhan. *Osmanlı Döneminde Konar – Göçerler. İncelemeler – Araştırmalar*. İstanbul: Eren, 2006.
- Veinstein, Gilles. *La grande sécheresse de 1560 au Nord de la Mere Noire: perceptions et réactions des autorités ottomanes : Natural Disasters in the Ottoman Empire. Halcyon Days in Crete III*. Crete: Crete University Press, 1999, 273-278.
- Yeni, Harun. “The Utilization of Mobile Groups in the Ottoman Balkans: A Revision of General Perception”. *Oriental Archive*, 83 (2013): 83– 205.
- Yörük, Doğan. “XV – XVI. Asırlarda Akşehir Ken Merkezinin Nüfus Yapısı.” *Bilig. Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 45 (2018): 165-198.
- Zacariadu, Elizabeth. “The Conquest of Adrianople by the Turks.” *Studi Veneziani* 12 (1970): 211-217.
- Ангелов, Димитър. „Турското завоевание и борбата на балканските народи против нашествениците.“ [Turskoto zavoevanie i borbatana balkanskite narodi protiv nashestvenitsite] *Исторически преглед IX*// 4 (1953): 374-398.
- Английски пътеписи за Балканите (края на XVI – 30те години на XIX век [Angliyski paterpisi za Balkanite (kraya na XVI – 30te godini na XIX vek)]*. София: Наука и изкуство, 1987.

- Борисов, Борис. „Икономиката на Североизточна Тракия през XI – XII век.“ [Ikonomikata na Severoiztochna Trakiya prez XI – XII vek.] *Известия на Старозагорския исторически музей* 1 (2002): 20-36.
- Гагова, Красимира. *Тракия през Българското средновековие. Историческа география* [Trakiya prez Balgarskoto srednovekovie. Istoricheska geografiya]. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски, 2002.
- Георгиева, Цветана. „Хлябът, който разделя и събира светове.“ [Нiyabat, koito razdelya svetove] *Български фолклор* 1 (1993): 7-19.
- Грозданова, Елена, Андреев, Стефан. *Българите през XVI век по документи от наши и чужди архиви* [Balgarite prez XVI vek po dokumenti ot nashi i chuzhdi arhivi]. София: Отечествен фронт, 1986.
- Димитров Страшимир. *Добруджанското земеделие през XVI век* [Dobrudzhanskoto zemedelie prezz XVI vek] : *Сборник в чест на проф. Хр. Гандев. Изследвания по случай 75 години от рождението му*. София: БАН, 1985.
- Димитров, Страшимир. „За приемствеността в развитието на балканските градове през XV-XVI в.“ [Za priemstvenostta v razvitiето na balkanskite gradove prez XV-XVI v.] *Балканистика* 2 (1987): 9-38.
- Немски пътеписи за Балканите XVII – средата на XVIII век.*[Nemski patepisi za Balkanite XVII – sredata na XVIII vek]. София: НАУка и култура, 1986.
- Петкова-Енчева, Милена. „Администриране на селища в Тракия през XVI век. Една хипотеза за южната граница на Шишманова България според информацията от османски данъчни регистри от XVI век“ [Administrirane na selishta v Trakiya prez XVI vek. Edna hopiteza za yuzhnata granitsa na Shishmanova Balgaria spored informatsiyata ot osmanski danachni registry ot XVI vek], *Из практиката на османската канцелария. Сборник материали от международната конференция „Османските регистри – извор за историята на Балканите“*, София: Народна библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, 2011, 195-197.
- Френски пътеписи за Балканите XV – средата на XVIII век.*[Frenski patepisi za Balkanite XV – sredata na XVIII vek].София: Наука и култура, 1975.
- Златарски, Васил. *България през XIV-XV век. Лекционен курс*. [Balgaria prez XIV-XV vek. Lektsionen kurs]. София: Издателство „Изток – Запад“, 2005.
- Ников, Петър. „Турското завладяване на България и съдбата на последните Шишмановци.“ [Turskoto zavladuyavane na Balgaria i sadbata na poslednite Shishmanovtsi.] *Известия на историческото дружество* 3 (1928).
- Тодоров, Николай. „По някои въпроси на балканския град през XV – XVIIвек.“ [Po nyakoi varprosi na balkanskiya grad prez XV-XVII vek.] *Исторически преглед*, 1 (1962): 32 – 48.

Hatay'da Bir Okul-Kilise: Kırıkhan Ruhban Okulu

A School-Church in Hatay: Kırıkhan Seminary School

Servet Özkan*

Öz

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıl, misyonerlik faaliyetlerinin yoğun olarak yaşandığı bir dönemi kapsamıştır. Oluşan bu yoğunlukta, Tanzimat (1839) ve Islahat Fermanlarının (1856) ilan edilmesi sonrasında gelen reformların ve yabancı devletlere tanınan imtiyazların büyük etkisi olmuştur. Yüzyıl boyunca Osmanlı, her alanda eğitilmiş bireyler yetiştirmek için yeni okullar inşa ederken, yabancı devletler de Osmanlı topraklarında eğitim kurumu açma hakkına sahip olmuştur. Bu nedenle Amerika, Fransa, İngiltere, Almanya ve İtalya gibi devletler, elde ettikleri çeşitli ayrıcalıklarla Osmanlı coğrafyasında birçok okul açmış ve bu okullar aracılığı ile misyonerlik faaliyetleri yürütmüştür. Bu devletlerden Fransa, daha önce elde ettiği kapitülasyonlar sayesinde Osmanlıdaki misyonerlik çalışmalarına ve okullaşma faaliyetlerine erken başlama imkânı bulmuştur. Fransa'nın gönderdiği çeşitli misyoner gruplar, İstanbul ve Anadolu'nun pek çok yerinde okul açma çalışmalarını hızlandırmıştır. Bunlara örnek eğitim kurumlarından biri de Hatay'ın Kırıkhan ilçesinde bulunmaktadır. Cizvit ve Lazarist misyonerlerinin iş birliği ile açılan ve Kırıkhan Ruhban Okulu olarak anılan okul, Fransız eğitim kurumları içinde plan kuruluşu ve mimari özellikleri ile farklı bir örnek teşkil etmektedir. Okul ve kilisenin tek yapı bünyesinde birleşmesi, Kırıkhan Ruhban Okulu'nun diğer Fransız okullarından ayrılması ve ünük bir örnek olarak değerlendirilmesi açısından önem arz etmektedir. Bunun yanı sıra cephe biçimlenişi ve farklı pencere düzeniyle de okul kendine has özellikler taşımaktadır. Çoğunlukla tarih alanında yapılmış çalışmalara konu olduğu görülen yapının, sanat ve mimarlık tarihi disipliniyle kapsamlı olarak değerlendirilmediği anlaşılmaktadır. Bu çalışmada okul, mimari özellikleri ile tanıtılmış ve sanat tarihi disiplini çerçevesinde detaylı olarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hatay, Kırıkhan, Fransa, Misyonerlik, Eğitim, Kırıkhan Ruhban Okulu.

Abstract

The 19th century covered a period of intense missionary activity in the Ottoman Empire. In this intensity, the reforms that followed the declaration of the Tanzimat (1839) and the Islahat edicts (1856) and the concessions granted to foreign states had a great impact. During the century, the Ottoman Empire built new schools to train educated people in all areas, while foreign states also had the right to open educational institutions on Ottoman territory. For this reason, states such as America, France, England, Germany and Italy opened many schools in the Ottoman geography with various privileges they obtained and carried out missionary activities through these schools. One of these states, France, had the opportunity to start early missionary studies and schooling activities in the Ottoman Empire thanks to the capitulations it had previously obtained. Various missionary groups sent by France have accelerated schooling activities in many parts of Istanbul and Anatolia. One of these educational institutions located in Kırıkhan district of Hatay. The school, which was opened with the cooperation of Jesuit and Lazarist missionaries and known as Kırıkhan Seminary School, sets a different example with its plan establishment and architectural features among French educational institutions. The unification of the school and the church under a single structure is important in terms of separating Kırıkhan Seminary School from other French schools and considering it as a unique example. In addition, the school has its own characteristics with its facade formation and different window layout. It is understood that the building, which is mostly the subject of studies in the field of history, has not been evaluated comprehensively with the discipline of art and architectural history. In this study, the school has been introduced with its architectural features and examined in detail within the framework of the art history discipline.

Keywords: Hatay, Kırıkhan, France, Missionary, Education, Kırıkhan Seminary School.

* (Arş. Görv.); Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü; Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı; cayanservet@gmail.com; ORCID: orcid.org/0000-0002-7113-9136.

Bu çalışma, yazar tarafından hazırlanmakta olan "Osmanlı'da Misyonerliğin Mimariye Yansımaları: Tanzimat Sonrası Misyoner ve Azınlık Okulları" konulu doktora tezinin bir bölümünden üretilmiştir.

Kaynak Gösterme: Özkan, S. "Hatay'da Bir Okul-Kilise: Kırıkhan Ruhban Okulu". Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, 12 (2021): 42-58.

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyılı, Tanzimat (1839) ve Islahat Fermanlarının (1856) ilanı ile başlayan ve devletin her kademesinde yenilikçi bir takım politikaların hayata geçirilmeye çalışıldığı bir dönemdir. Yüzyılın ilk yarısında ilan edilen Tanzimat Fermanı ile hukukun üstünlüğüne dayalı yeni devlet düzeni kurulmaya çalışılmış ve pek çok yeni reform beraberinde gelmiştir.¹ Osmanlı İmparatorluğu'nda meşruti bir yönetimin kurulmasını, Müslüman ve gayrimüslim cemaatlerin yakınlaşmasını amaçlayan Tanzimat hareketi; siyasi, idari, ekonomik ve toplumsal alanlarda değişimi hızlandırarak, Osmanlı'nın bütün sistemlerini dolaylı da olsa etkisi altına almıştır. ² Değişimin başladığı en önemli alanların başında gelen eğitim, askeri okullarda görülen iyileştirme çabalarının yaygınlaştırılıp, Batının örnek alındığı yeni eğitim kurumlarının gelişimi ile devam etmiştir. ³ Bu gelişim, Tanzimat hareketinin bir sonucu olarak bütün Osmanlı toplumuna yayılmış ve gayrimüslim cemaatlere tanınan hak ve özgürlükler, onların da yeni eğitim kurumları açmalarını hızlandırmıştır. Ayrıca, dönemin reformlarının başında gelen Osmanlılık fikri, Müslüman ve gayrimüslim cemaatlerin kaynaşması ve beraber eğitim görmeleri için yeni idadi ve sultani mektepleri inşa edilmesini sağlamış ve gayrimüslim çocuklara da kapılarını açmıştır.⁴ Bunun en belirgin örneği olan Galatasaray Mekteb-i Sultanisi (1868), Osmanlı'nın bu dönemdeki reformist yaklaşımının bir ürünü olmakla birlikte, bütün Osmanlı tebaası öğrenciyi tek çatı altında toplama ve bir Osmanlı milleti oluşturma fikrinin somut bir yansımasıdır.⁵ Ancak, bu yenilik ve çabalara rağmen Osmanlı'nın eğitim sistemini olgunlaştıramaması, modern ve laik eğitimi hızla kurumsal hale getirememesi, gayrimüslim cemaatlerin ve yabancı devletlerin Osmanlı topraklarında okullar açmasını hızlandırmıştır.⁶

Osmanlıda toprak kayıplarının artması sonucu, öncelikle askeri alanda bir takım reform hareketleri başlamış ve 19. yüzyılda siyasi, ekonomik, sosyokültürel pek çok alanda yeni düzenlemeler hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Osmanlı'nın yenilik hareketleri, Batıyla daha yakın ilişkiler kurmasını sağlamıştır. Bu yakınlaşma, Batılı ülkelere bir takım imtiyazlar tanınması sonucunu da beraberinde getirmiştir. Çeşitli alanlarda kolaylık sağlayan bu imtiyazlar, Osmanlı topraklarındaki misyonerlik çalışmalarının dayanağı olmuş ve misyonerliğin en önemli ayağını oluşturan eğitim kanalıyla yaygın hale gelmiştir.⁷ Osmanlı tebaasından Katoliklerin koruyucusunun Fransa ve Avusturya, Protestanların koruyucusunun İngiltere ve Amerika, Ortodokslarının ise Rusya olması, bu devletlerin açtığı eğitim kurumları aracılığıyla hem misyonerlik çalışması yürütmesini hem de gayrimüslimleri denetim altında tutma isteklerini gün yüzüne çıkarmıştır.⁸

Osmanlı'nın her alanda örnek aldığı ve etkileşim içinde olduğu Fransa, bu devletler içinde ayrıcalıklı konumu ile dikkat çekmiştir. 18. yüzyıl itibarı ile Osmanlı'da Batılılaşma adımlarının atılmasında, çeşitli askeri reformlarda, mimari ve sanatsal alanlarda ilk örnek model olan Fransa, 19. yüzyıl Osmanlı eğitim sistemine de bir takım etkilerde bulunmuştur.⁹ Fransa'nın desteği ile açılan Galatasaray Mekteb-i Sultanisi

¹ Bülent Tanör, "Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış". *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, 1 (İstanbul 1985), s. 10; Bilal Eryılmaz, *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, (İstanbul: İşaret Yayınları, 2017), 97.

² Ahmet Cevat Eren, *Tanzimat Fermanı ve Dönemi*, (İstanbul: Derin Yayınları, 2007), 12; Bilal Eryılmaz, a.g.e., 97.

³ Selçuk Uygun, "Türkiye'de Düünden Bugüne Özel Okullara Bir Bakış (Gelişim ve Etkileri)", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 36/1-2 (2003): 109.

⁴ Halis Ayhan, "Batılılaşma", *İslam Ansiklopedisi*, 5, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 159.

⁵ Adnan Şişman, "Galatasaray Mekteb-i Sultanisi", *İslam Ansiklopedisi*, 13, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 323-326.

⁶ Hidayet Vahapoğlu, *Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları*, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1992), 69; İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1995), 193-194; İlnur Haydaroğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar", *Türkler*, 14, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 183; Selçuk Uygun, a.g.m., 109-110.

⁷ Ersoy Taşdemirci, "Türk Eğitim Tarihinde Azınlık Okulları ve Yabancı Okullar", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (2001), 24-25.

⁸ Hidayet Vahapoğlu, a.g.e., 72; Remzi Kılıç, "Misyonerlik ve Türkiye'ye Yönelik Misyoner Faaliyetleri", *TÜBAR*, 19 (2006): 335.

⁹ Hüner Tuncer, "Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin Fransa Sefaretnamesi", *Bellekten*, 11/199 (1987), 131; Ekmelleddin İhsanoğlu, *Osmanlıda Eğitim ve Bilim Müesseseleri, Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, (ed. Ekmelleddin İhsanoğlu), I, (İstanbul: Feza Gazetecilik, 1999), 278; Zeki Arıkan, "Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi", *İslam Ansiklopedisi*, 43, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013); 551.

(1868) bunun en belirgin örneğini temsil etmiştir. Ancak, Osmanlı Devleti'nin Fransa ile yakınlaşması sadece Batılılaşma hareketleri ile sınırlı olmamıştır. Zira 16. yüzyılda Fransa'ya tanınan ayrıcalıklar, çeşitli hakları ve misyonerlik faaliyetlerini de beraberinde getirmiştir. Elde ettiği ilk kapitülasyonlar sonrasında Fransa, Katolikleri ve tüm Hristiyanları himayesine almak istemiş ve 1583'te Cizvit misyonerlerini İstanbul'a göndererek, Osmanlı'daki ilk yabancı eğitim kurumu olan St. Benoit Okulu'nu açmıştır.¹⁰ Bunları Fransisken, Dominiken, Kapüsen, Lazarit, Frer, Notre Dame de Sion, Assomption, İvrea, Filles de la Chariter gibi çoğunluğu Fransa himayesinde ya da Fransız soyundan gelen misyoner grupları takip etmiştir.¹¹ Fransız İhtilali'nden (1789) sonra duraksayan misyoner faaliyetleri, 1830'lardan itibaren tekrar canlanmış ve Katolik misyonerlerin Doğu'da ve Afrika topraklarında ilerlemeye başlamasıyla oldukça geniş alanlara yayılmıştır.¹²

Fransız misyoner gruplar, Osmanlı coğrafyasının çeşitli yerlerinde kilise, okul ve sağlık kurumları açarak faaliyetlerini sürdürmüştür. Daha Tanzimat dönemi başlarında, çoğunluğu İstanbul'da bulunan, 21'i erkek ve 19'u kız okulu olmak üzere Fransa'nın birçok eğitim kurumu inşa ettiği görülmüştür.¹³ II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde ise bu sayının 108'e ulaştığı bilinmektedir.¹⁴

Fransız misyoner gruplarının faaliyet alanı olarak seçtiği yerlerden biri de bugünkü Hatay olmuştur. Kudüs'ten sonra önemli bir merkez konumunda olan Antakya, bu özelliği ile de misyonerleri cezbetmiştir. Özellikle 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında çeşitli Katolik misyonerleri, başta Antakya olmak üzere İskenderun, Hassa ve Kırıkhan'da aktif olarak çalışmıştır.¹⁵ Bu çalışmaların, Hatay'daki Fransız manda döneminde (1918-1938) daha da arttığı, Fransız yönetimi ve misyonerlerin birbirlerine destek olarak eğitim faaliyetlerine devam ettiği görülmüştür.¹⁶ Fransız yönetimi, manda dönemi sonlarına kadar yaklaşık 66 köy okulu inşa etmiş, Fransız dilini, tarihini ve kültürünü öğretmek bölgedeki hâkimiyetini güçlendirmek istemiştir.¹⁷

1. Kırıkhan Ruhban Okulu

1.1. Tarihçesi

Hatay sınırları dâhilinde, Kapusenler (Capucins), Lazaristler, Trapestler, Frerler ve Soeurs de St. Joseph de l'Apparition adlı Katolik misyoner grupları çalışmalarda bulunmuştur.¹⁸ Bu gruplardan Lazarist misyonerleri, 1884'te Hatay Akbez'de bir manastır inşa etmiştir (Harita 1). 80 Ermeni aile ve 20 Marunî aileyi de içine alarak bu manastırda ikamet eden misyonerler, Akbez'in Ankara Anlaşması (1921) ile Türklere bırakılmasından sonra çalışmalarında hukuki engele takılarak İskenderun'a taşınmıştır.¹⁹ Milli mücadele döneminde bölgede yaşanan çatışmalar sırasında bu manastır binası yanmıştır. Daha sonra ise Fransız yönetimi ve Cizvit Papazlarının desteğini alan Lazarist misyonerleri, 1923'te Kırıkhan'ın Soğuksu

¹⁰ Anonim, "Özel Eğitim Kurumları", *Türk Ansiklopedisi*, XXVI, (Ankara: MEB Yayınları, 1977), 306; Yahya Akyüz, "Cevdet Paşa'nın Özel Öğretim ve Tanzimat Eğitime İlişkin Bir Layihası", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 3 (1992), 99.

¹¹ Tülün Taş, "19. Yüzyılda Anadolu'da Katolik Misyonerlerin Eğitim Alanındaki Faaliyetleri" (yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi, 2006), 82.

¹² Şerife Yorulmaz, "Osmanlı- Fransız İlişkileri Çerçevesinde Osmanlı Topraklarında Açılan Fransız Kültür Kurumları ve Bunların Meşruiyet Kazanması (19. Yüzyıl-20. Yüzyıl Başları)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 11 (2000), 708-709.

¹³ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (M.Ö. 1000- M. S. 2019)*, (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2019), 175.

¹⁴ Adnan Şişman, "Misyonerlik ve Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kurulan Yabancı Sosyal ve Kültürel Müesseseler", *Türklere Ansiklopedisi*, 14, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 175.

¹⁵ Mehmet Tekin, "Geçmişte ve Günümüzde Hatay'da Eğitim", *Hatay'da Eğitim ve Kültür*, (Ankara; Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1983), 72; Yaşar Demir, "Antakya'da Misyon ve Misyonerlik Faaliyetleri", *Akademik Bakış Dergisi*, 32 (2012), 2, 6-11.

¹⁶ Yaşar Demir, a.g.m., 5.

¹⁷ Mesud Fani Bilgili, *Manda İdaresinde: Hatay Kültür Hayatı*, (Antakya: İktisat Basımevi, 1939), 38-39; Yusuf Duran, "İskenderun Sancağında Fransız Mandası (1920-1936)", (yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, 2007), 154-158.

¹⁸ Mesud Fani Bilgili, a.g.e., 22-24; Mehmed Tekin, a.g.m., 72; Yaşar Demir, a.g.m., 6-11.

¹⁹ Yaşar Demir, a.g.m., 9-10.

mevkiinde yeni bir okul binası ve dispanser açmıştır.²⁰ Okul Lazaristlerden sonra Cizvit misyonerleri tarafından kullanılmıştır.²¹ Bazı kaynaklarda ise okulun kuruluş tarihi 1930 olarak verilmiştir.²²

Harita 1: Lazarist Misyonerlerinin Faaliyette Bulunduğu Akbez ve Kırıkhan Yerleşimleri

Kaynak: <https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/> Erişim Tarihi: 24.03.2021

1.2. Mimari Özellikleri

Kırıkhan ilçe merkezindeki yapı, 2904 Parsel’de bulunmaktadır. Kuzeyde Gürsel Sokak, doğuda Erciyes Sokak ve güneybatıda Oğuzlar Caddesinin çevrelediği bir alan içerisinde yer almaktadır. Yüksek kottaki yapıya ulaşım, Oğuzlar Caddesi üzerinden sağlanmaktadır.

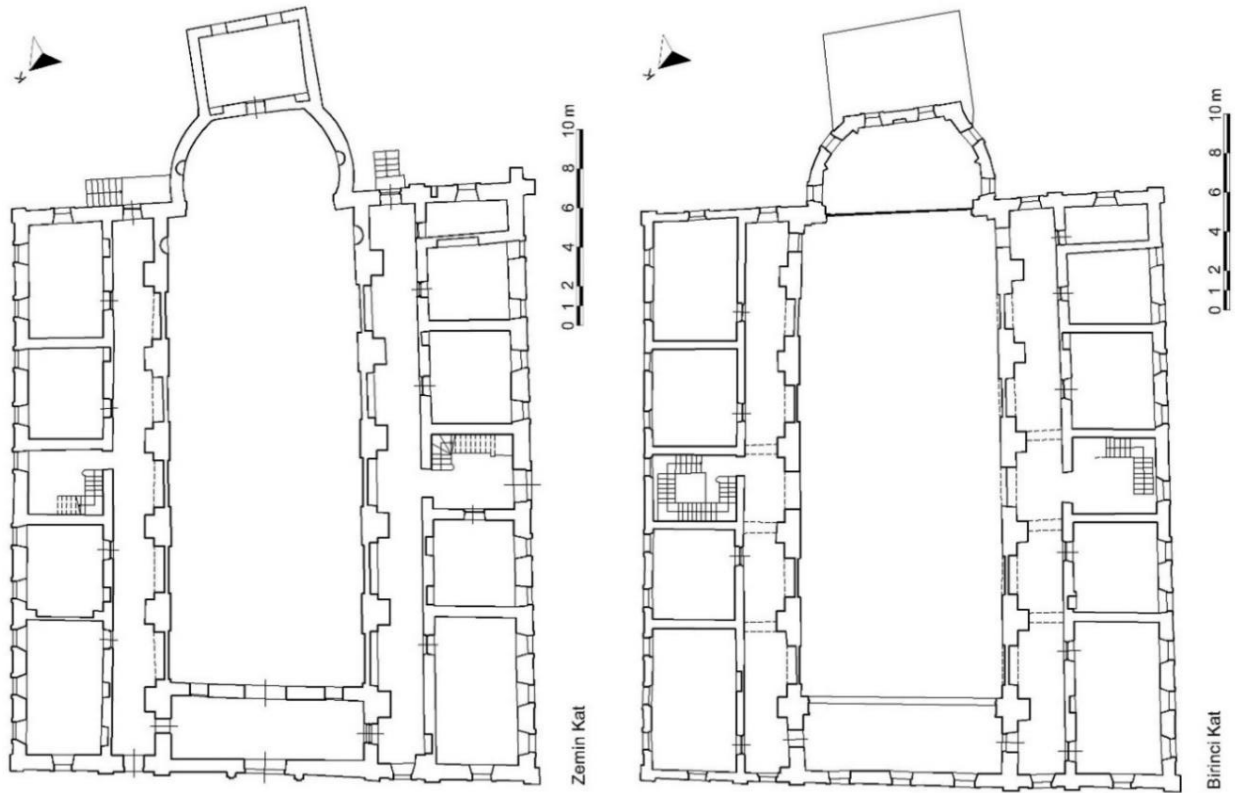
²⁰ Mesud Fani Bilgili, a.g.e., 23; Mehmed Tekin, a.g.m., 72; Yaşar Demir, a.g.m., 9-10.

²¹ Övgü Garbioğlu, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Hatay’da Kamu Yapıları” (yüksek lisans tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2017), 51.

²² Şerife Yorulmaz, “Fransız Manda Yönetimi Döneminde İskenderun Sancağı (Hatay)’nın Sosyo-Ekonomik ve Siyasal Durumuna İlişkin Bazı Kayıtlar (1918-1939)”, *Ankara Üniversitesi Atatürk Yolu Dergisi*, 6/22 (1998), 244.

Farklı kotlarda bir bodrum kat üzerine iki katlı olarak inşa edilen yapı, merkezde güneydoğu-kuzeybatı doğrultuda uzanan dikdörtgen planlı bir kilise ile bunu kuzeydoğu, kuzeybatı ve güneybatıda “U” şeklinde çevreleyen koridor ve dersliklerden oluşmaktadır (Çizim 1). İki kat yüksekliğinde ve tek mekândan ibaret olan kilisenin güneydoğu ucunda, yarım daire formlu apsis bulunmaktadır. Kilisenin duvarları, her iki katta da yan yana sıralı yuvarlak kemer açıklığı şeklindeki nişlerle hareketlendirilmiştir (Resim 1). Ancak, üst kattaki bazı kemerlerin sonradan kapatıldığı tespit edilmesi, özgün halinde açık olduğuna işaret etmektedir. Böylelikle kilisenin yanlarda, her iki katta da kemer dizileri ile koridorlara bağlantı sağladığı anlaşılmaktadır. Apsis, bir basamak ile zeminden yükseltilmiş ve sunak masasının olması gereken yere, muhdes kademeli beton platform eklenmiştir. Apsisin duvarlarında da nişler yer almakta olup, güneydoğu duvardaki kapı açıklığından gerideki dikdörtgen mekâna geçiş sağlanmaktadır. Yapımın görüldüğü bazı eski fotoğraflarda mevcut olduğu anlaşılan bu mekânın duvarlarında pencere ve nişler bulunmaktadır (Resim 2). Mekânın işlevi tam olarak bilinmemekle birlikte, din görevlisine ait bir alan olarak kullanıldığı düşünülmektedir.

Çizim 1. Kırıkhan Ruhban Okulu Zemin ve Birinci Kat Planı

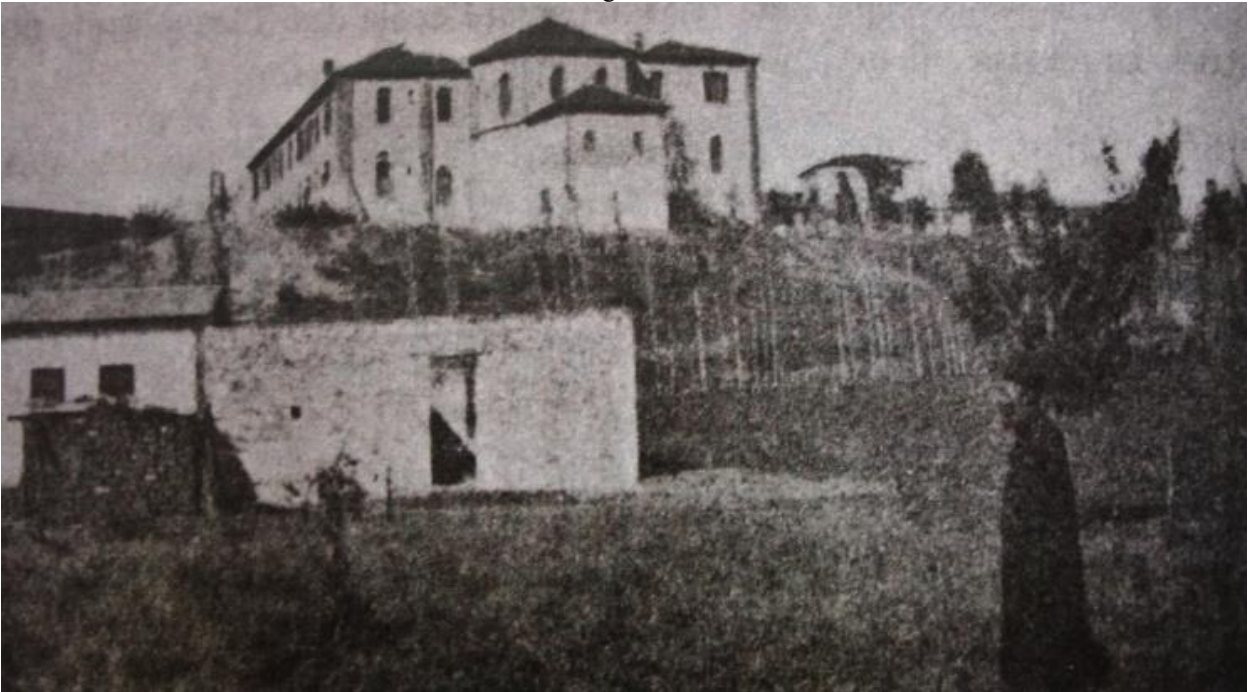
Kaynak: Hatay Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'ndan İşlenerek

Resim 1. Yapının Kilise İç Mekânı

Kaynak: Servet Özkan-2019

Resim 2. Kırıkhan Ruhban Okulu'nun Tarihsiz Bir Fotoğrafi

Kaynak: Hatay Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi

Günümüzde yan kanatlarla herhangi bir bağlantısı bulunmayan kilise, kuzeybatı duvarda, ortadaki daha geniş ve yüksek olan üç kapı ile koridora açılmaktadır. Koridor, kuzeydoğu ve güneybatı duvarlardaki birer kapı ile yan kanatta yer alan diğer koridorlara bağlantı sağlamaktadır. Kuzeybatı duvarında ise yapının ana kapısı bulunmaktadır. Koridorun zemininde, üstü demir kapaklı, küçük kare bir açıklık yer almaktadır (Resim 3). Yapının rölöve raporunda, bu açıklığın bodrum katta yer alan papaz mezarına geçiş sağladığı belirtilmiştir²³. Bodrum kat, zeminleri toprak dolgulu, duvarları moloz taşlarla örülmüş ve tonoz örtülü olan farklı ölçülerde birimlerden meydana gelmiştir (Resim 4).

Resim 3. Zemin Kat Kuzeybatı Koridorun Zeminindeki Kapaklı Açıklık

Kaynak: Servet Özkan-2019

Resim 4. Kırıkhan Ruhban Okulu'nun Bodrum Katındaki Bir Mekân

Kaynak: Hatay Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi

²³ Bkz. Hatay Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi, Rölöve (Belgeleme) Raporu, 2012.

Kilisenin iki yanındaki kanatlar, bitişik düzende sıralanmış derslikler ve depo olarak kullanılan ebatları farklı mekânlardan oluşmuştur (Resim 5). Mekânlar birer kapı ile koridorlara bağlantı sağlamaktadır. Bu koridorlar, duvar payelerine oturan yuvarlak kemerli geçişlerden meydana gelmiştir (Resim 6). Kuzeydoğu kanatta beş, güneybatı kanatta altı sıralı mekân yer almakta olup, bunlardan tam ortadakiler simetrik olarak yerleştirilmiş merdiven holüdür. Yapının birinci katında da, zemin kat planı tekrar edilmiştir. Zemin kat kuzeybatı koridorunun üstü, birinci katta bir balkon şeklinde kilisenin iç mekânına açılmaktadır.

Yapının beş adet ana kapısı bulunmakta olup, bunlardan ikisi kuzeybatı cephede yer almaktadır (Resim 7). Bu cephe merkezindeki geniş açıklık ana kapı, bunun kuzeyindeki kapı ise kuzeydoğu koridor kapısıdır. Güneybatı cephenin merkezinde, ikinci ana kapı açıklığı yer almaktadır (Resim 8). Güneydoğu cephede ise yan kanat koridorlarına ulaşım sağlayan birer kapı bulunmaktadır. Yapıdaki kot farkı nedeniyle kuzeybatı cephedeki mekânlara doğrudan ulaşım sağlanırken, güneydoğudakilere birkaç basamak merdivenle ulaşılmaktadır. Ayrıca, yapının güney köşesinde iki adet düz payandaya yer verilmiştir.

Resim 5. Yapının Zemin Kat Dersliği

Kaynak: Servet Özkan-2019

Resim 6. Yapının Zemin Kat Koridoru

Kaynak: Servet Özkan-2019

Yapının kapı açıklıkları yuvarlak kemerlidir. Basık kemerli zemin kat pencere söveleri cephelerde dışa çıkıntı yapmaktadır. Söve üst köşeleri, iki yana boynuz şeklinde uzanmaktadır. Güneybatı ve kuzeybatı cephelerin zemin kat pencereleri farklı bir düzen göstermektedir. Buradaki pencerelerin hemen üstünde, yuvarlak kemer formulu küçük aydınlatma pencerelerine yer verilmiştir. Dış cephelerde büyük ve küçük pencere şeklinde algılanan bu tasarım, iç mekânda yuvarlak kemerli tek pencere olarak görünmektedir (Resim 5). Diğer cephelerde ise böyle bir uygulama bulunmamaktadır. Güneybatı cephede, ana girişin her iki yanında pencerelerle aynı formda olan, ancak açıklığı bulunmayan söve biçiminde düzenleme yer almaktadır. Birinci katta, dıştan basık kemerli olan pencereler içten düzdür. Bu katta da pencere sövelerinin üst köşeleri boynuz şeklinde bir form ile hareketlendirilmiştir. Yapının güneydoğu cephesindeki pencereler yuvarlak kemerli olup, kilise apsis pencereleri sivri kemerlidir (Resim 9,10). Yapıdaki bütün pencere açıklıkları, mekânların daha fazla aydınlatılmasına yönelik olarak, dıştan içe doğru vev olarak genişleyen bir tasarım sergilemektedir.

Moloz taş ve kesme taş malzeme ile inşa edilen yapının duvarları sıvalı ve boyalıdır. Mekânların zeminleri, beton şap ya da karo mozaik ile kaplıdır. Pencere ve kapılar ahşap doğramadır. Bazı mekânların kapıları ise sonradan dökme demir malzeme ile yenilenmiştir. Kilise tavanı geç dönemde ahşap malzeme ile kapatılmıştır. Apsis ise bağdadi tekniğinde yapılmış yıldız tonoz örtülüdür. Dökme mozaik merdivenler, demir korkuluklarla çevrelenmiştir.

Yapının süsleme öğelerini taş süsleme ve karo mozaik olarak iki gruba ayırmak mümkündür. Kuzeybatıdaki ana kapının iki yanında, cepheden dışa çıkıntı yapan taş kaideler bulunmaktadır. Kaidelerin üzerinde, başlıkları kabartma yaprak motifleri ile süslenmiş ikişer adet gömme sütun yer almaktadır (Resim 11). Sütunlar, üstte, üç boyutlu olarak algılanabilen üçgen alınlık şeklinde bir başlıkla sonlanmaktadır.

Pencere sövelerinin üst köşelerinde uzanan boynuz şeklindeki süslemeleri de bu grupta değerlendirmek mümkündür. Yapının iç mekân zeminlerini süsleyen karolar ise bitkisel ve geometrik desenlerden meydana gelmiştir. Bitkisel motifli karolarda kıvrımlı dallar, yaprak ve çiçek motifleri, geometrik desenli karolarda ise yıldız, baklava, zikzak ve daireler tercih edilmiştir (Resim 12).

Bir dönem Kurtuluş Ortaokulu olarak hizmet veren yapı, günümüzde Halkeğitim Merkezi olarak kullanılmaktadır. Yapının bir bölümü bu amaç doğrultusunda aktif olarak kullanılmaktayken, kilisenin harap ve bakımsız durumda olduğu gözlemlenmiştir. Restorasyon projesi hazırlanarak Koruma Kurulu'na sunulan yapıda henüz restorasyon konusunda bir çalışma gerçekleştirilmemiştir.

Resim 7. Yapının Kuzeybatı Cephesi

Kaynak: Servet Ozkan-2019

Resim 8. Yapının Güneybatı Cephesi

Resim 9. Yapının Apsis Cephesi

Kaynak: Servet Özkan-2019

Resim 10. Apsis Pencere Detayı

Kaynak: Servet Özkan-2019

Resim 11. Yapının Kuzeybatıdaki Ana Kapısı

Kaynak: Servet Özkan-2019

Resim 12. Yapının Zemin Karo Mozaikleri

Kaynak: Servet Özkan-2019

2. Karşılaştırma ve Değerlendirme

Osmanlı Devleti sınırları dâhilinde açılmış Fransız eğitim kurumları, genellikle şehir merkezlerinde ya da merkeze yakın konumda inşa edilmiştir. Ayrıca, bir kiliseye bitişik veya kiliseye yakın olarak kurulan bu okulların konumlanmasında, ibadet mekânına ulaşım kolaylığı önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu özellikleri ile Fransız okullarının adeta bir manastır yapısı olarak inşa edildiğini söylemek mümkündür. İstanbul Galata Saint Benoit Fransız Koleji (1783), Şişli Notre Dame de Sion Fransız Okulu (1856), Üsküdar İmmaculee Conception Fransız Okulu (1894), Haydarpaşa Sainte Euphemie Fransız Okulu (1895) ve İzmit St. Barbe Koleji (1895) kiliseye bitişik konumlarıyla; Galata St. Pierre Fransız Okulu (1854), Şişli St. Esprit Fransız Kız ve Erkek Okulları (1871) ve Kumkapı Assomption Fransız Koleji (1883) ise kiliseye yakın konumları ile dikkat çeken Fransız eğitim kurumlarına örnek gösterilebilir. Kırıkhan Ruhban Okulu ise plan kuruluşu ve okul-kilisenin konumlanması açısından bu okullardan farklı bir tasarım sergilemektedir. Yapı, diğer Fransız eğitim kurumları gibi bir kiliseye yakın ya da bitişik olarak değil, kilise ve okul iç içe olacak şekilde birlikte tasarlanmıştır. Bir ibadet mekânını barındırması yönünden diğer Fransız okulları ile Kırıkhan örneği arasında bir bağlantıdan söz edilebilse de yapıya hâkim konumdaki kilisesi ve bunun etrafını saran derslikleri ile Kırıkhan Ruhban Okulu'nun farklı bir düzen gösterdiğini söylemek mümkündür.

Resim 13: Kiliseye Bitişik Konumlanan Fransız Okulu Örnekleri

(Haydarpaşa St. Euphemie Fransız Okulu ve İzmit St. Barbe Fransız Koleji)

Kaynak: Semavi Eyice ve Bahadır Bozdağ

Okulun plan kuruluşu, simetrik bir tasarımı yansıtmaktadır. Kilise etrafındaki koridorlar ve koridorlara açılan mekânlar, iki katta da bu anlayışı devam ettirmektedir. Yapıya hâkim konumda olan kilisenin yanlardaki koridorlara kemer dizileri ile bağlanması, üç nefli kiliseleri akla getirmektedir. Okulun inşa amacına ithafen, plan kuruluşunun bu şekilde tasarlandığını söylemek mümkündür. Ayrıca, yapının plan düzeni ile Anadolu'nun en önemli eğitim kurumlarından olan, iki katlı, revaklı ve açık avlulu Selçuklu Medreselerini andırıldığı söylenebilir. Buradaki tek fark, ortada açık avlu yerine bir kilise bulunmasıdır.

Yapıda mekânların işlevsel dağılımına baktığımızda, derslikler, ibadet mekânı ve depo olarak kullanılan birimler dışında tanımlayabileceğimiz bir mekân bulunmamaktadır. Bir manastır şeklinde kurulmuş olan bu okulda, öğrenci yatakhane ve yemekhane işlevi gören bir alanın yer almadığı görülmektedir. Bu ihtiyaçlar için okul ile aynı avluyu paylaşan bir başka yapı olduğu, ancak günümüze ulaşmamış olabileceği düşünülmektedir. Zira kilise-okul yapısı içerisindeki mekânların küçük ölçülerde kare ya da dikdörtgen birimler olması, bu ihtiyaçlara cevap verebilme ihtimalini azaltmaktadır.

Yapının cephe tasarımında da kendi içinde bir simetri anlayışından söz edilebilmektedir. Kuzeybatı ve güneybatı cephelerin zemin ve birinci kat pencereleri birbirlerinden farklı bir tasarımı yansıtsa da sövelerinin vurgulanması, üst köşelerdeki boynuz biçimli süslemeleri ile uyumlu bir dizilime sahip olduğu görülür. Diğer Fransız okullarında veya başka yapılarda karşılaşmadığımız boynuz şeklindeki süslemelerin yapıya özel bir tasarım oluşturduğunu söylemek mümkündür. Ana kapının yer aldığı kuzeybatı cephede, orta bölüm yan kanatlardan daha yüksek tutularak üçlü bir düzen oluşturulmuştur. Ayrıca ana kapı, iki yandaki gömme payeleri, giriş üstündeki penceresi ile cephede vurgulanmıştır. Cephede giriş bölümünün ön planda olması pek çok Fransız okulunda karşımıza çıkan bir düzenlemedir. Buna örnek olarak verilebilecek olan İstanbul Sainte Pulchérie Fransız Okulu (1846) (Resim 14), İstanbul Saint Vincent Fransız Okulu (1883), İstanbul Saint Michel Fransız Koleji (1886) ve Paris Pensionnat de Passy (1895) gibi bazı eğitim kurumlarında, giriş cephesinin plaster, balkon, saat ve alınlık gibi öğelerle vurgulandığı görülmektedir.²⁴ Ayrıca, Fransa desteği ile açılan Galatasaray Mekteb-i Sultanisi de (1868) bu tasarımı yansıtmaktadır. Ancak bu yapılar, Kırıkhan Ruhban Okulu'nun daha büyük ve anıtsal örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Resim 14. Sainte Pulchérie Fransız Okulu

Kaynak: Zübeyde Gözde Kutlu

²⁴ Zübeyde Gözde Kutlu, "19.Yüzyıldan Günümüze İstanbul'da Fransız Okul Yapıları, (Doktora tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, 2018), 294.

Kırıkhan Ruhban Okulu'nda giriş cephesinin öne çıkarılma sebeplerinden biri de yapı merkezinde konumlanan kiliseyi vurgulama isteğidir. Bu nedenle iki yandaki süslemeli gömme payeler ile vurgulanan ana kapı ve yapının eski resimlerde kapı üstünde yer alan haç işareti, ibadet mekânın dış cephedeki yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır (Resim 15). Bu özelliği ile yapı, kiliselerin giriş cephelerinde görülen anıtsal düzenin oldukça minyatür bir örneğidir. Böylece apsis cephesinde sivri kemerli pencere açıklıkları, kuzeybatı cephede ise üçlü düzen gösteren giriş bölümü ile vurgulanan kilisenin, yapının dış cephe tasarımında etkin rol oynadığı söylenebilir. Bazı Amerikan eğitim kurumlarında da bu düzenlemenin görüldüğü örnekler rastlanmaktadır. Tarsus Amerikan Koleji Sticker Hall (1911) binasında, yapının birinci katındaki şapele açılan ana kapı; silmeler, plasterler ve üçgen alınlık ile anıtsal hale getirilerek, ibadet mekânına cephede vurgu yapıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca şapelin duvarlarında, ortadaki daha geniş ve yüksek olmak üzere üçüz sivri kemerli pencerelere yer verilerek vurgu arttırılmıştır.

Kırıkhan Ruhban Okulu'nda koridor ve dersliklerin zemininde gördüğümüz geometrik ve bitkisel motifli karo mozaikler, 19. yüzyıl ikinci yarısı ile 20. yüzyıl başlarında inşa edilen eğitim kurumlarında sıklıkla tercih edilmiştir. İstanbul Saint Benoit Fransız Koleji (1783), İstanbul Immaculée Conception Fransız Okulu (1894), Sainte Euphémie Fransız Okulu (1895), Manisa Akhisar Or Yehuda Tarım Okulu (19. yy. son çeyreği) ve Tarabya Rum İlkokulu (19. yy. sonu) zemin döşemesinde karo mozaik kullanılan okullara örnek gösterilebilir (Resim 16).²⁵ Bununla birlikte, Fransız manda döneminde Hatay sınırları dâhilinde inşa edilmiş kamu binası, konut ve otel gibi çeşitli yapı türlerinde karşımıza çıkan karoların, Fransızlar tarafından sevilerek kullanıldığını söylemek mümkündür.²⁶

Resim 15. Kırıkhan Ruhban Okulu'nun Tarihsiz Bir Fotoğrafi

Kaynak: Hatay Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi

²⁵ Engin Aktürk, "Osmanlı Döneminde Anadolu ve Trakya Topraklarında Yahudi Cemaati Tarafından Kurulan Tarım Okulları ve Akhisar Or Yehuda Tarım Okulu Örneğinin Mimari İncelemesi", (Yüksek lisans tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2012), 91; Tuğçe Kıvrak, "Tarabya Rum İlkokulu Restorasyon Projesi", (Yüksek lisans tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, 2016), 27; Zübeyde Gözde Kutlu, a.g.t., 141, 266, 274.

²⁶ İnci Aslanoglu, "Fransız İşgal ve Manda Döneminde İskenderun Sancağı: Kentsel ve Mimari Değişimleriyle İskenderun", *Antakya ve Kırıkhan Kazaları, Ortadoğu'da Osmanlı Dönemi Kültür İzleri Uluslar Arası Bilgi Şöleni Bildirileri*, 1, (Ankara; Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2001) 93-94; F. Mine Temiz, "XX. Yüzyıl Başlarında Antakya'da Yeni Mimari Oluşumlara İki Örnek: Gündüz Sineması ve Adalı Evi", *X. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (Prof. Dr. H. Örcün Barışta'ya Armağan)*, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları, 2009), 689; F. Mine Temiz - Emre Kolay, "Fransız İşgali Altındaki Antakya'nın Değişen Mimari Çehresine Bir Örnek: Saray Caddesi Kuseyri Binası", *Hatay (Anavatana Katılışının 80. Yıl Armağanı)*, (ed. Ahmet Gündüz, Haydar Çoruh, Süleyman Hatipoğlu), (İstanbul: Hiper Yayın, 2019), 292.

Resim 16. İstanbul Saint Louis Fransız Okulu ve Tarabya Rum İlkokulu Zemin Karoları

Kaynak: Zübeyde Gözde Kutlu ve Tuğçe Kıvrak

Sonuç

Bir toplumun gelişmesinde ve ilerlemesinde en temel unsurlardan biri olan eğitim, aynı zamanda bir devletin dini, siyasi, ideolojik hedeflerini gerçekleştirmede önemli bir faktördür. Bu önemin farkında olan Batılı devletlerin, eğitim konusunda daha yavaş bir ilerleme kaydeden Osmanlıyı dikkatlerinden kaçırmadığı ve eğitim kanalıyla Osmanlı topraklarında misyonerlik faaliyetleri yürüttüğü görülmektedir. Özellikle 19. yüzyılda yoğunlaşan misyonerlik çalışmaları, 20. yüzyıl başlarında da devam etmiş ve Osmanlı sınırları dahilinde adeta bir eğitim ağı oluşmuştur. İstanbul ve Anadolu'nun pek çok yerinde yoğun olarak sürdüren misyonerlik çalışmalarının önemli noktalarından biri olan Hatay, çoğunlukla Fransız misyoner gruplarının çalışma alanı olmuştur. Fransız manda hakimiyeti döneminde artan bu çalışmaların günümüzdeki yansımalarından biri olan Kırıkhan Ruhban Okulu, konum, simetri ve düzen gibi özellikleri ile diğer Fransız eğitim kurumlarına paralel bir gelişim göstermektedir. Ancak, bir okul-kilise olarak tasarlanmış planı ile diğer okullardan ayrılmakta ve ünik bir örneği temsil etmektedir. Bu tasarımda, yapının çekirdeğini oluşturan ve hem plan hem de cephe biçimlenişi açısından yapıya hakim konumda olan kilisenin büyük payı bulunmaktadır. Katolik inancı gereği ibadet mekanına yakınlık, Fransız okullarının kuruluşunda önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmakta ve bu nedenle okulların kiliselere yakın konumda inşa edildiği görülmektedir. Bu özelliği ile adeta birer manastır olarak kurulan Fransız okulları, Kırıkhan örneğinde okul ve kilisenin içiçe inşa edilmesiyle özel bir tasarım kazanmış, ibadet ve eğitim tek yapı bünyesinde birleştirilmiştir. Bu özellikleri ile okulun, özellikle Fransız misyoner eğitim kurumları ile ilgili yapılacak yeni araştırmalara zemin hazırlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Akyüz, Yahya. “Cevdet Paşa’nın Özel Öğretim ve Tanzimat Eğitimine İlişkin Bir Layihası”. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 3 (1992): 85-114.
- Akyüz, Yahya. *Türk Eğitim Tarihi (M.Ö. 1000- M. S. 2019)*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2019.
- Anonim (1977); Özel Eğitim Kurumları, *Türk Ansiklopedisi*, XXVI (Ankara. MEB Yayınları), ss. 296-317.
- Aktürk, Engin. “Osmanlı Döneminde Anadolu ve Trakya Topraklarında Yahudi Cemaati Tarafından Kurulan Tarım Okulları ve Akhisar Or Yehuda Tarım Okulu Örneğinin Mimari İncelemesi”. Yüksek lisans tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2012.
- Arıkan, Zeki. “Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi”. *İslam Ansiklopedisi*, 43 (İstanbul 2013), ss. 551-552.
- Aslanoğlu, İnci. “Fransız İşgal ve Manda Döneminde İskenderun Sancağı: Kentsel ve Mimari Değişimleriyle İskenderun, Antakya ve Kırıkhan Kazaları”, *Ortadoğu’da Osmanlı Dönemi Kültür İzleri Uluslar Arası Bilgi Şöleni Bildirileri*, I (2001): 89-96.
- Ayhan, Halis. “Batılılaşma”, *İslam Ansiklopedisi*. 5 (İstanbul 1992), ss.158-162.
- Bilgili, Mesud Fani. *Manda İdaresinde: Hatay Kültür Hayatı*. Antakya: İktisat Basımevi, 1939.
- Bozdağ, Bahadır. “Kocaeli’de 19 YY. Fransız Misyoner Okullarının İzmit St. Barbe Koleji Örneğinde Koruma Önerisi”. Yüksek lisans tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2019.
- Demir, Yaşar. Antakya’da Misyon ve Misyonerlik Faaliyetleri, *Akademik Bakış Dergisi*, 32 (2012): 1-19.
- Duran, Yusuf. *İskenderun Sancağında Fransız Mandası (1920-1936)*. Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, 2007.
- Eren, Ahmet Cevat. *Tanzimat Fermanı ve Dönemi*. İstanbul: Derin Yayınları, 2007.
- Eryılmaz, Bilal (2017); *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İşaret Yayınları, İstanbul.
- Eyice, Semavi. “Haydarpaşa”, *İslam Ansiklopedisi*, 17 (İstanbul 1998), ss. 36-41.
- Garbioğlu, Övgü. “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Hatay’da Kamu Yapıları”. Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2017.
- Haydaroğlu, İlknur. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Yabancı Okullar”, *Türkler*, 14 (Ankara 2002), ss. 181-188.
- İhsanoğlu, Ekmelleddin. “Osmanlıda Eğitim ve Bilim Müesseseleri”, (ed. Ekmelleddin İhsanoğlu) *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, 1 (1999): 223-361.
- Kılıç, Remzi. “Misyonerlik ve Türkiye’ye Yönelik Misyoner Faaliyetleri”, *TÜBAR*, 19 (2006): 327-342.
- Kırıkhan Ruhban Okulu Rölöve (Belgeleme) Raporu (2012). Hatay Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi.
- Kıvrak, Tuğçe. “Tarabya Rum İlkokulu Restorasyon Projesi”. Yüksek lisans tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, 2016.
- Kutlu, Zübeyde Gözde. “19.Yüzyıldan Günümüze İstanbul’da Fransız Okul Yapıları”. Doktora tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, 2018.
- Ortaylı, İlber. *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.
- Şişman, Adnan. “Galatasaray Mekteb-i Sultanisi”, *İslam Ansiklopedisi*, 13 (İstanbul 1996), ss. 323-326.
- Şişman, Adnan. “Misyonerlik ve Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Kurulan Yabancı Sosyal ve Kültürel Müesseseler”, *Türkler Ansiklopedisi*, 14 (Ankara 2002): ss. 173-180.

- Taş, Tülün. “19. Yüzyılda Anadolu’da Katolik Misyonerlerin Eğitim Alanındaki Faaliyetleri”, Yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi, 2006.
- Tanör, Bülent. “Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, 1 (İstanbul 1985), ss. 10-26.
- Taşdemirci, Ersoy. “Türk Eğitim Tarihinde Azınlık Okulları ve Yabancı Okullar”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (2001): 13-30.
- Tekin, Mehmet. “Geçmişte ve Günümüzde Hatay’da Eğitim”. *Hatay’da Eğitim ve Kültür*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1983, 59-86.
- Temiz, F. Mine, “XX. Yüzyıl Başlarında Antakya’da Yeni Mimari Oluşumlara İki Örnek: Gündüz Sineması ve Adalı Evi”, *X. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (Prof. Dr. H. Örcün Barışta’ya Armağan)*, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları, 2009, 685-699.
- Temiz, F. Mine - Kolay, Emre. “Fransız İşgali Altındaki Antakya’nın Değişen Mimari Çehresine Bir Örnek: Saray Caddesi Kuseyri Binası”, *Hatay (Anavatanı Katılışının 80. Yılı Armağanı)*, (ed. Ahmet Gündüz, Haydar Çoruh, Süleyman Hatipoğlu) İstanbul: Hiper Yayın, 2019, 284-313.
- Tuncer, Hüner. “Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet Efendi’nin Fransa Sefaretnamesi”. *Bellekten*, LI/199 (1987): 131-151.
- Uygun, Selçuk. “Türkiye’de Düünden Bugüne Özel Okullara Bir Bakış (Gelişim ve Etkileri)”. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 36/1-2 (2003): 108-120.
- Vahapoğlu, Hidayet. *Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1992.
- Yorulmaz, Şerife. “Fransız Manda Yönetimi Döneminde İskenderun Sancağı (Hatay)’nın Sosyo-Ekonomik ve Siyasal Durumuna İlişkin Bazı Kayıtlar (1918-1939)”. *Ankara Üniversitesi Atatürk Yolu Dergisi*, 6/22 (1998): 231-259.
- Yorulmaz, Şerife. “Osmanlı- Fransız İlişkileri Çerçevesinde Osmanlı Topraklarında Açılan Fransız Kültür Kurumları ve Bunların Meşruiyet Kazanması (19. Yüzyıl-20. Yüzyıl Başları)”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 11 (2000): 697-768.

Burning of the Church of the Holy Sepulchre (1808) and the Ensuing Discussion about the Reconstruction (an Archive-Based Study of History)

Kıyamet Kilisesi Yangını (1808) ve Kilisenin Onarımı Hakkındaki Anlaşmazlıklar (Arşiv Temelli Bir Tarih Çalışması)

Issa Baraijia*

Abstract

In the early 19th century, great developments overshadowed the history and the future of Jerusalem in particular and Palestine in general. The most important of these events was the increase in foreign influence in Jerusalem and the great powers' efforts to find a foothold there. The rising European influence came after the French campaign against Egypt. This French campaign warned European countries about Jerusalem's importance, and European countries began to compete to influence that city. These countries considered the denominations in Jerusalem as a means of achieving their goals, using each country as an excuse to protect the followers of a sect in Jerusalem by taking advantage of the weakness the Ottoman State experienced. One of the European rivalry results supporting the Christian denominations in Jerusalem was the escalation of the conflict between them, which later led one of these denominations to burn the Holy Sepulcher's Church. This incident can be regarded as the beginning of a new era of conflict and competition between the European countries over the Ottoman State in general and Jerusalem in particular, hidden behind the Christian denominations in Jerusalem. The Ottoman Empire's policy handled this incident by not taking any side directly. Instead, it limited itself to conducting investigations by reviewing and examining the documents owned by each denomination. The state resorted to forming many committees of Ottoman personalities as well as figures from the competing denominations. By relying on the initial documents drawn from the Ottoman Archives, this study aims to reach the truth of the burning of the Church of the Holy Sepulcher, the reasons that led to this fire, and an attempt to trace the conflicts that followed the fire and the Ottoman State's policy in dealing with it.

Keywords: Church of the Resurrection, Catholics, Orthodox, Armenians, the Ottoman Empire.

Öz

XIX yüzyılın başlarında, genel olarak Filistin'in ve özellikle Kudüs'ün tarihini ve geleceğini etkileyen büyük gelişmeler yaşanmıştır. Bu bağlamda, en önemli gelişme Kudüs'teki dış etkinin artması ve Kudüs civarında büyük güçlerin var olma çabaları olmuştur. Suriye, Lübnan ve Filistin'deki Avrupa nüfuzu, Mısır'ın Fransızlarca işgal edilmesinden sonra artmıştır. Fransızların doğu seferi, Avrupa ülkelerine Kudüs'ün önemini hatırlatmış, Avrupa ülkeleri Filistin'de söz sahibi olmak için rekabet etmeye başlamıştır. Avrupalılar, Osmanlı Devleti'nin yaşadığı zayıflıktan yararlanarak, Kudüs'teki Hristiyan mezheplerini himaye etme savını ileri sürmüşlerdir. Her bir devlet, Kudüs'teki bir cemaati korumak aracılığıyla bölgede siyasi hedeflere ulaşmayı amaçlamıştır. Avrupalıların rekabeti mezhepler arasında çatışmaları güçlendirmiş, gergin atmosfer, Kıyamet Kilisesi'nin yakılmasına yol açmıştır.

Bu olay, Avrupa ülkeleri arasında Kudüs'teki Hristiyan mezhepleri üzerinden genel olarak Osmanlı Devleti ve özelden Kudüs tarihinde yeni bir çatışma ve rekabet döneminin başlangıcı olarak kabul edilebilir. Osmanlı idaresi, geleneksel politikası bağlamında yangını tarafsız bir şekilde ele almaya çalışmıştır. Her bir mezhebin sahip olduğu belgeleri inceleyerek soruşturmalar yürütmüş, kilisenin onarım ve idare hakkının kime verileceğini komisyonlar aracılığıyla belirlemeye gayret etmiştir. Çalışmamızda, Osmanlı Arşivlerinden alınan ilk elden belgelere dayanılarak, Kıyamet Kilisesi'nde tanık olunan yangına ve hadisenin muhtemel ve kesin nedenlerine değinilmekte, kiliseye dair yaşanan çatışmalar detaylı bir şekilde okumak amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: KıyametKilisesi, Katolikler, Ortodoks, Ermeniler, Osmanlı İmparatorluğu.

* (Dr. Öğrencisi); Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, issa.baraijia@hbv.edu.tr; ORCID: orcid.org/0000-0001-9031-4676

Introduction

The Church of Qiyamah, as the local Muslims and Christians know it, the Church of the Holy Sepulchre known by all Christians, or as the Church of Kamama in Ottoman records, is considered a holy place by all Christians in the world. The sacredness of this structure comes from the fact that the Prophet Isa (Jesus) was born and grew up there. That led to the construction of many temples in the region where Prophet Isa lived. The Church of the Holy Sepulchre is one of these structures which possess great importance for Christians.¹

Because of the religious importance of the region and as a result of the system implemented by the Ottoman State, a large number of religious sects lived in Jerusalem. The Ottoman State regarded each sect as part of the nation without regard to racial characteristics.² This system allowed the Ottoman State to observe an equal distance to all sects.³ Many Christians took refuge in the Ottoman State, especially in Jerusalem, fleeing repressive practices such as religious groups forcing each other to change sects. Within the national system framework, people of every nation and race were present in and around Jerusalem. In addition to Muslims and Jews, there were different Christian groups/communities such as Latin, Greek, Syriac, Armenian, Coptic, and Abyssinian.⁴

Relations between Christian groups in Palestine were not going in peace; there are many controversies that are as old as the Church of the Holy Sepulcher. This element determined Christian groups' relations and ties. The conflict between the communities arose from entry to the Church, ceremonies there, and supervision.⁵ There were no disputes between sects when the central authority in the Ottoman State was strong. However, the Orthodox, Latins, Armenians, Copts, Ethiopians, Franciscans, and Greeks have always envied each other and tried to fight over owning holy places. All groups have sought to obtain concessions or remove them from their opponents; moreover, the strife has reached the point of issuing complaints about each other.⁶

At the beginning of the Ottoman period, there was a struggle between Greek Orthodox and Latin Catholics to administer the Holy Sepulcher Church. Ottoman edicts recognized the right of the Greek groups to manage church affairs. From the very beginning, the Ottoman State's policy applied laws that recognize the right of non-Muslims to worship and believe, in addition to the implementation of the

¹ Erdem Demirkol, "II. Abdülhamid Döneminde Kudüs' Te Kilise İmar ve İnşa Faaliyetleri." (Master Thesis, Marmara University, 2007), 39; Zakaria Mohammad. "The Holy Sepulcher and the Garbage Dump: An Etymology." *Jerusalem Quarterly* 50 (2012): 110-111.

² Non-Muslim communities lived within the framework of their own unique laws adopted in the Ottoman State and other countries under Islamic rule. For example, in the Ottoman State the state of affairs for the non-Muslims and those who sought asylum was subject to certain laws. This system aimed to form an Ottoman society by gradually creating a sense of citizenship and belonging. Different communities arise from the rich and diverse fabric of the Ottoman society to be well-represented concerning the Islamic rule and the state's general framework. Thus, a relative improvement in recognition of the rights and freedoms of Christians and Jews was visible, compared to the rest of the world. The traditional nation system of the Ottoman State has its roots in the Caliph Umar era. Non-Muslims were made part of the social, political, and economic systems in the Ottoman society through the introduction of laws as mentioned above. In this context, the creation of a private law compatible with the general framework/citizenship of the Ottoman State shows that there is no race/class-based discrimination against non-Muslims. Therefore, it is possible to say that the distinction among the Ottoman rayah has a functional character and that its exclusionary aspect is not strong. KARPAT, Kemal H. *Osmanlı'dan Günümüze Ortadoğu'da Millet, Milliyet, Milliyetçilik*. Timaş Yayınları, 2015. 12-15; Hilmi Deradike, *Yahud Al-Quds fi Al-Nisfi Al-Awwal min Al-Qarni Al-Tasi Ashera* (Beirut: Markaz Dirasat al-Wahda al-'Arabiyyah, 2014), 95-97.

³ Bilgehan Pamuk, "Osmanlılar zamanında Rum-Ermeni kiliseleri arasındaki ilişkiler (Kudüs örneği)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (16) (2001): 239-240.

⁴ Nawar Al-Juburi, *Al-Nashat Al-Qunsuli a Al-Faransi fi Al-Quds al-Sharif: 1840-1900* (Amman-Jordan: Dar wa Maktabat al-Hamid li al-Nashr wa al-Tawzi, 2015), 49.

⁵ Jerusalem Heritage (İhyâ'ü't-Turâs Arşivi), Record Number: 320, Document: 7.

⁶ Sad Abu Jabir, *Al-Wujud al-Masihî fi Al-Quds khilal Al-Qarnayn al-Tasi' Ashar wa Al-'Ishrin*, 2nd Edition (Lebanon: Markaz Dirasat Al-Wahdat al-Arabiya, 2010), 11.

seniority law, based on previously issued decrees.⁷ Since the Greek Orthodox community constitutes most of the Christian community in the Ottoman territories, the Ottoman Empire granted the Greeks the right to govern and administer the church. With this preference, the Ottoman State prevented the establishment of a Western alliance against them. The Greeks also acquired large lands in Jerusalem, which resulted in income through taxation, which played an important role in the Ottoman economy.⁸

With the Armenian community's merger with the Latin community at the beginning of the 17th century, the debate took on a new dimension. These communities obtained privileges, such as making some Holy Sepulcher Church reforms against the Greek community. Consequently, this decision led to the emergence of disputes reemergence between the Romans and Armenians. Armenians objected to granting the right to rule the Church of the Holy Sepulchre to the Greek community, claiming that they had prior edicts/official orders proving their right to rule the Church. However, the Greeks appealed to the Ottoman administration to claim that the Armenians' old edicts were falsified. As a result of the Ottoman authorities' examination, the Armenians' documents were invalid, and the Greek community was more worthy to administer the Church.⁹ As a result, the Greek community gained the rights that the Armenian community had. The Greek Church had an influential and important position in the 18th and 19th centuries and controlled some of the Armenian Church's rights.¹⁰

In the 17th century, the Christian sects' conflicts acquire a new dimension, transforming from an internal issue into an international one. The basic players behind these disputes were France, which alleged Catholic protection, and Russia's alleged orthodox protection. From the provisions of treaties signed by the Ottoman State with these countries, it is possible to understand the truth about this. Although disputes have existed since ancient times, they have not reached a significant degree during periods of power and superiority of the Ottoman Empire. Yet, they have increased as the state started to lose power. At the beginning of the 19th century, strife between Christian sects over the administration of the Church of the Holy Sepulchre became a means for the forces seeking to take advantage of the administrative vacuum in Jerusalem to interfere in the internal affairs of the Ottoman Empire.¹¹

The troubled administrative situation of the Ottoman Empire in general and in Jerusalem in particular allowed European countries to intervene in it under the pretext of protecting their countries' pilgrims who come during the Hajj season from attacks due to Jerusalem's disruption's administrative situation.¹²

France's expeditions to Egypt and the Levant (Syria) played a major role in attracting Russia and Britain's attention to the Middle East. The Ottoman documents show that there was a great competition between Western countries, especially France and Russia, and Britain, which followed them, in an attempt to obtain concessions-privileges in Jerusalem under the pretext of protecting the rights of sect members. A document in the legality court records documented a request from monks/Franciscan monks subject to France in Jerusalem. They demanded to have their requests, to restore the areas under their administration,

⁷ Directorate of State Archives. "Kudüs'te Hristiyan Mezhep ve Milletlerin İdaresi (*Administration of Christian Denominations and Communities in Jerusalem*)", *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi* 1(1) (2019): 57.

⁸ Yasemin Avcı and Ömer Yazıcı Özdemir "Kudüs Kamame Kilisesi: Hıristiyanlığın Merkezinde Osmanlı Mirası ve Statüko Meselesi" *Cumhuriyet tarihi araştırmaları dergisi*, 15(29) (2019): 44.

⁹ BOA, HAT. 1361-53655. (H-29-12-1222/M-27-02-1808); BOA, TS. MA. E. 866- 11. (H-21-03-1222/M-29-05-1807); Directorate of State Archives. "Kudüs'te Hristiyan Mezhep ve Milletlerin İdaresi (*Administration of Christian Denominations and Communities in Jerusalem*)", *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi* 1(1) (2019): 106; Yurdakul, İlhami. "Kudüs Kamame Kilisesi'nde Ermeniler ile Rumların Dini-Siyasi Nüfuz Mücadelesi ve 1740 Tarihli Ferman." *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 1.Spec. issue (2016): 238-262. 252.

¹⁰ Bilgehan Pamuk, "Osmanlılar zamanında Rum-Ermeni kiliseleri arasındaki ilişkiler (Kudüs örneği)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (16) (2001): 237.

¹¹ Yasemin Avcı and Ömer Yazıcı Özdemir "Kudüs Kamame Kilisesi: Hıristiyanlığın Merkezinde Osmanlı Mirası ve Statüko Meselesi" *Cumhuriyet tarihi araştırmaları dergisi*, 15(29) (2019): 47-48.

¹² Fatima Salim Al-Tarawneh, "Al-Wad 'Al-Idari fi Al-Quds Al-Shareef 1740 -1821", *Al-Jamia Al-Urduniyyah, Amman*,43 (3) (2015): 1607.

through the French Ambassador in Istanbul approved by the Ottoman authorities. The priests justified their wishes by stating that they were afraid of wreckages and destruction of buildings that could disturb the pilgrims visiting the holy sites.¹³ Another document indicates the extent to which France used the pro-French priests in Jerusalem. France appealed to the Ottoman Empire through her ambassador in Istanbul. In the petition submitted by the ambassador, he complained that the Mufti of Jerusalem was causing difficulties for priests under France's auspices. Therefore, France asked to dismiss the Mufti and not attack or interfere with the priests, who were subject to France. Moreover, the petition mentioned the treaties signed between the Ottoman – French sides that recognized the right to protect her people's affairs in Jerusalem.¹⁴

In the first quarter of the 19th century, France neglected religious issues due to the French Revolution events and the French engagement in the war in Europe in parallel with these events. The neglect led to an increase in Orthodox clergy's influence in Jerusalem, thereby reducing France's influence on the Ottoman State and causing loss of value in Catholic priests' status. Taking advantage of France's weakening influence in the East, Russia gradually took control of the sacred sites.¹⁵

Burning of the Church of the Holy Sepulchre

While the Ottoman State was busy resolving the Wahhabi invasion of the Hejaz, a fire broke out in the Church of the Holy Sepulchre in the morning of Wednesday, September 30, 1808, and could not be extinguished for two days. The effects of and the vacuum caused by the Wahhabi rebellion became evident through the fire.¹⁶ Most Christians described this fire as a great disaster. The incident was described as a disaster because of the suspicion that they set on fire the western section of the church that was under the Armenian authority.¹⁷ The fire in the Chapel of Saint Helena, which was overseen by the Armenians, then spread rapidly, destroying the interior of the building, causing the columns supporting the dome to crack. However, the majority of Christian sects accused the Armenians of starting the fire. Others accused some Greek Orthodox priests of having lit wood while drunk and then tried to extinguish the flame by pouring alcoholic drinks on it, thus playing a critical role in spreading the flames and causing the sad event to occur.¹⁸ But most sources unanimously suggest that it was the Armenians who caused the fire to start.

The considerations that promoted the Armenians to set fire to the Church disputes between Christian sects were possible causes, as highlighted in the information presented above. At the beginning of the 19th century, the Christian sectarians intensified their conflicts with France, which has taken an active role in Western countries' context, especially with its support for the Latins and Russia, which has assumed the Greek Orthodox community's patronage. Conflicts increased between the two sects, and both sects managed to obtain special privileges. The Greek Orthodox community rose to a dominant position among other sects. The attitudes of foreign countries disturbed the Armenian community, causing a group to burn the Church to change its administration's status quo.¹⁹ Aref al-Aref stated The Armenians prevented the Romans and Latins from entering the church to put out the fire, and when they entered it, it was too late; the fire had destroyed everything in that section and turned it to ashes.²⁰

¹³ Jerusalem Hertiage (ihyâ'u't-Turâs Arşivi), Record Number: 284, Document: 22,23,24; Nichola Al-Khoury and Shehada Al-Khoury, *Khulasat Tareekh Kanisat Ourashalem al-Orthodhoksiya* (Jerusalem: Matbat Baiet Al-Maqdis, 1925), 179-180.

¹⁴ BOA, HAT. 1349- 52713. (H- 09-09-1221/M-20-11-1806); BOA, HAT. 269-15715. (H-29- 12-1221/M-09-03-1807).

¹⁵ Nawar Al-Juburi, *Al-Nashat al-Qunsuli al-Faransi fi al-Quds al-Sharif: 1840-1900* (Amman-Jordan: Dar wa Maktabat al-Hamid li al-Nashr wa al-Tawzi, 2015), 63.

¹⁶ Nichola Al-Khoury and Shehada Al-Khoury, *Khulasat Tareekh Kanisat Ourashalem al-Orthodhoksiya* (Jerusalem: Matbat Baiet Al-Maqdis, 1925), 356.

¹⁷ Sad Abu Jabir, *Al-Wujud al-Masihi fi Al-Quds khilal Al-Qarnayn al-Tasi' Ashar wa Al-'Ishrin*, 2nd Edition (Lebanon: Markaz Dirasat Al-Wahdat al-Arabiya, 2010), 14.

¹⁸ Karen Armstrong, *Jerusalem: City of Three Faiths*, trans. Fatima Nasr, Sotoor (London: Ballantine Books, 1998), 559- 560.

¹⁹ Karen Armstrong, *Jerusalem: City of Three Faiths*, translate: Fatima Nasr, Sotoor (London: Ballantine Books, 1998), 560.

²⁰ Aref Al-Aref, *Al-Mufassal fi Tareekh Al-Quds*, 5th edition, v.1 (Jerusalem, Matbaa Al-Maaref, 1999), 363.

After the fire, different Christian congregations set up tents on the church site to protect it from looting and attacks. According to the sources, Jerusalem's scholars and intellectuals also protected the Church of Qiyamah from any attacks. Such as Hasan Efendi Al-Husayni, the Hanafi Mufti of Jerusalem, Naqib Al-Ashraf Omar Efendi Al-Husayni, and others.²¹

The Dispute over the Restoration of the Church

With Russia's support, the Orthodox community's leaders requested the Sultan to repair the Church. At the beginning of 1809, Sultan Mahmud II issued an edict/imperial decree accepting the relevant request.²² The decree emphasized that the repair should not include work such as expansion and upgrading of the building. Along with this enactment, the Greek Orthodox had the right to manage the dome's repair on their own, previously managed collectively, ignoring Catholics' role. Thus, the conflict between the sects became more intensified.²³

The Orthodox began the construction and repair process in May 1809. The Armenian and Catholic leaders opposed this process and reported their complaints related to the Greek congregation and their relevant objections to the Ottoman State.²⁴ Thus, the question of repairing the Church became one of the priority goals of various Christian communities. Followers of Armenian and Catholic groups provoked Muslims to block the repair work. Thus, construction stopped for some time. At this stage, an atmosphere of sectarian tension dominated Jerusalem, things got out of hand, and the administrators lost control.²⁵

With the decree issued by the Ottoman Sultan Mahmud II and the approval of both groups, Tahir Efendi has been commissioned to investigate all documents produced since the era of Yavuz Sultan Selim and Kanuni Sultan Suleyman to ensure that the documents are reviewed by reliable persons and bringing an end to the conflict.²⁶ After examining the documents, Tahir Efendi gave the Greek community the right to manage and repair the Church, as before the fire.²⁷ After that, a committee appointed to damage assessment reported that it needed a total of 500 bags of akche (silver coin) for the repair. It commissioned the task to a civil servant from the Greeks for restoration works.²⁸ These decisions annoyed the Armenians, and they refused to accept the state authorities' decisions and reported a new objection to the Ottoman State.²⁹

Under these circumstances, each Christian congregation supported by a western state wanted to take on the Church's administrative responsibility and set out to engage in repair works. Therefore, it became necessary for the Ottoman State to intervene. The Sultan ordered the establishment of a committee to

²¹ Adel Manna, *Liwa al-Quds fi Awasit Al-Ahd Al-Othmani: Al-Idara wa al-Mujtama* (Beirut-Lebanon: Muassasat Al-Dirasat Al-Falastiniyyah, 2008), 26; Nichola Al-Khouri and Shehada Al-Khouri, *Khulasat Tareekh Kanisat Ourashalem al-Orthodhoksiya* (Jerusalem: Matbat Baiet Al-Maqdis, 1925), 179-180.

²² BOA, HAT.1651-8.(H-29-12-1223/M-15-02-1809); Directorate of State Archives. "Kudüs'te Hristiyan Mezhep ve Milletlerin İdaresi (Administration of Christian Denominations and Communities in Jerusalem)" *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi* 1(1) (2019):135-137.

²³ Sami Kılıç and İhsan Satış "Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre Hıristiyan Cemaatlerin Kamame Kilisesi İle İlgili Tartışmaları", *History Studies*, 3, (3) (2011): 233.

²⁴ Sad Abu Jabir, *Al-Wujud Al-Masihi fi Al-Quds khilal Al-Qarnayn al-Tasi' Ashar wa Al-'Ishrin*, (Lebanon: Markaz Dirasat Al-Wahdat al-Arabiya, 2010), 14-15; Nichola Al-Khouri and Shehada Al-Khouri, *Khulasat Tareekh Kanisat Ourashalem al-Orthodhoksiya* (Jerusalem: Matbat Baiet Al-Maqdis, 1925), 180.

²⁵ Musa Sroor, "The Real Estate Market in Jerusalem between Muslims and Christians (1800-1810)." *Oriente Moderno*, 93(2) (2013), 599.

²⁶ BOA, HAT. 771- 36188. (H-29-12-1225/M-25-01-1811).

²⁷ BOA, HAT. 771- 36190. (H-29-12-1225/M-25-01-1811); Directorate of State Archives. "Kudüs'te Hristiyan Mezhep ve Milletlerin İdaresi (Administration of Christian Denominations and Communities in Jerusalem)", *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi* 1(1) (2019): 153.

²⁸ Directorate of State Archives. "Kudüs'te Hristiyan Mezhep ve Milletlerin İdaresi (Administration of Christian Denominations and Communities in Jerusalem)", *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi* 1(1) (2019): 145.

²⁹ Bilgehan Pamuk, "Osmanlılar zamanında Rum-Ermeni kiliseleri arasındaki ilişkiler (Kudüs örneği)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (16) (2001): 241.

resolve disputes and problems among the Christian denominations.³⁰ The committee's names show the importance of the issue at the Ottoman State level and international level.³¹ The Ottoman delegation consisted of Judge of the Army Rumeli Mir Izzet, Acting Judge of the Army in Anatolia Halil, Shaykh al-Islam Mawlana Durrizade al-Sayyid Abdullah, Minister of Imperial Mint Ahmet Shakir Pasha, Nakib al-Ashraf al-Sayyid Zayn al-Abidin, Intendant of Fatwa Gurbanizade Muhammad Rashid, Sayyid Sulaiman of Kavala from the Jerusalem elites, Rais al-Kuttab Mustafa Muzhir/Madhhar, Chief Sergeant Ibrahim, Registrar of Diwan al-Humayun Ahmad Afif and First Secretary of Diwan al-Humayun Muhammad Sayyid.³²

Despite the committee's efforts to resolve the problem among Christian groups, it could not produce favorable results for the parties. Thereupon, the committee added members from both sides. The Armenian delegation consisted of the following people: Assistant Patriarch of Jerusalem, Father Bukus Veled Karkud Uysus Veled Karabeti Sarraflar Kahyası Karabeti Sarraf Afnas Veled Uzun Armini, Sarraf Kirkor Veled Kifodek, Sarraf Kesber Veled Kofrik, Sarraf Kalemi Oğlu, Anton Veled Mikail, Sarraf Canik Veled Simon, Sarraf Cacador Veled Marudos, and Sarraf Manuel Veled Mikardıç Nam.³³

The Greek delegation consists of the following people: the Metropolitan of Thessaloniki Baramsus Veled Yani, the Metropolitan of Nicaea Atnasyos Veled Anton, the Steward of the Patriarch of Jerusalem Atnayos Veled Loriki, the Treasurer of the Patriarch of Jerusalem Kardus Veled Anton, Dimitraki Veled Manual Sarraf Lapek Veled Karaca Yuki Veled Silubek Hirastov Veled Marodi, Anana Veled Kiryako Anesti, Tokoros Veled Esminat Wa Niyabut.³⁴

It appears from the Ottoman delegation's names that the state officials were aware of the importance of the issue and believed that its solution was necessary to prevent intervention by other powers to protect citizens' rights. The Ottoman State established a committee consisting of Greeks and Armenians to collect documents belonging to each group. Then it was aimed to categorize the documents by looking at their condition. Finally, with the participation of both parties' members, the committee aimed to evaluate the issue by listening to arguments from them and concluding an agreement in line with the ecclesiastical law.³⁵

After several meetings organized by the delegation, Sultan Mahmud II issued a decree to decide on this issue. According to the reports transferred to him, he noted that the dispute between the Christian communities revolved around three issues: the first concerns the Habsh, the Copt, and the Syriac sects' subordination, so should they follow the Romans or the Armenians? The Armenian community said that the group in question had been acting with them since time immemorial and that the Greeks' claim was false. Based on decisions sent to the Judge of Jerusalem that emphasized that the Abyssinians were subject to the Armenians, it resolved the issue. The second disputed issue was about visitors and where they could stay. This issue was referred to the edicts issued for both groups during the reign of Sultan Selim I.³⁶ The most important subject in the mentioned conflict is the repair of the Church of Kamama, which was burned in 1808. The opinion fallacy, according to the Sultan's order, both groups should repair the shared places jointly, and independent sites should be repaired by those having the authority to do so. The Sultan was the only person qualified to decide in this dispute. According to Sultan Mahmud II, the edict showed that the dispute in question was critically important. As for the right to repair the Church, the Sultan granted

³⁰ BOA, HAT. 526 – 25776. (H- 29-12-1225/M-25-01-1811).

³¹ BOA HAT. 153-25. (H-10-10-1228/M-06-10-1813). 1.

³² BOA, A. DVNSKLS. D. 9. (H- evahir-i Cemaziyelewwel 1226/M-18-06-1811). 67.

³³ BOA, A. DVNSKLS. D. 9. (H- evahir-i Cemaziyelewwel 1226/M-18-06-1811). 63.

³⁴ BOA, HAT. 1523-25. (H-10-10-1228/M-06-10-1813). 2; Abdullah Çakmak, "Osmanlı Kudüs' ünde devlet ve toplum (1798-1841)". PhD Thesis, Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2019, 184.

³⁵ BOA, HAT. 526 – 25776. (H-29-12-1225/M-25-01-1811).

³⁶ Abdullah Çakmak, Osmanlı Kudüs' ünde devlet ve toplum (1798-1841). 2019. PhD Thesis. Afyon Kocatepe Üniversitesi: 184-185.

the Greek community within the framework of the former decisions and orders such repair conducted according to the structure's previous state and conditions.³⁷

The Shaykh al-Islam appointed Haramayn Awkaf Inspector Pashmaccizade Seyyid Muhammed Zeki as muwalla³⁸ to examine Sultan Mahmud II's edicts after much research and several meetings held by the Ottoman delegation and in the presence of the representatives of both sides. Also, Case Clerk of the Judge of Istanbul Mehmet Nuri was appointed as the deputy of Muwalla. The clerk from the Imperial Council Echelon Mustafa Reşit was commissioned as mubashir.³⁹ Sayyid Muhammad was also appointed as deputy architect.⁴⁰

According to an Ottoman document, the mission of the delegation consisted of two articles:

1. Supervise the implementation of the Sultan's decisions, which were reached by holding many meetings and consultations between the Ottoman Authority and the bodies representing the conflicting parties and ensuring that they are not violated.

2. Determination of the costs arising from the repair of the section administered by the Armenians and carrying out the repair without violations.⁴¹

Fulfilling the orders at the end of the Hijri year 1228, the committee examined the Church in the presence of representatives of Christian communities, investigated its surface area, and determined the areas owned by the communities, prepared documents to avoid conflict, and calculated the costs of restoration.⁴²

Despite the Sultan's efforts to settle the ongoing dispute between the Christian denominations in Jerusalem, the dispute remained; nothing has changed even after the decree's issuance, and the committee started its activities until a disagreement emerged. The Armenians accused the Greek community of removing places allocated to them to prevent Armenian visitors.⁴³ Moreover, the dispute spread so far as to include lands and churches in Beit Sahur in Bethlehem.⁴⁴ According to the documents, although the Sultan's proclamations and the agreements available in the ecclesiastical court records in Jerusalem recognize the respective rights of all persons and groups concerned, it was the Judge of Jerusalem who led to the dispute. While the Greeks and Armenians jointly held the keys to the Northern Holy Cave church's gates, the Judge of Jerusalem gave the Greeks the keys to the Armenians, which angered the Greeks.⁴⁵ The Greek community protested the incident before Mawla/Molla Muhammad Nuri. After investigating the matter and meeting with the Judge of Jerusalem, Muhammad Nuri asked Suleyman Pasha, the Governor of Damascus, to resolve the matter and immediately issue an order stopping the Judge. Suleyman Pasha issued an order explaining the truth of what Muhammad Nuri Efendi said and the invalidity of what the Judge of Jerusalem did. The relevant order included a decision on the removal of the Judge from his post.⁴⁶ As a result, these documents are evidence of Western countries' influence on civil servants and dignitaries through their Christian representatives in Jerusalem.

³⁷ BOA, A.DVNSKLS.d. (evahir-i Cemaziyelevvel 1228/M-27-05-1813) 67.

³⁸ Muwalla: responsible person charged with investigating and evaluating disputed matters in religious judgement, Sami Şemseddin. Kamus-ı Türki (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2017), 1109.

³⁹ Mubashir: a person who once executed an order of the government with a notification to the relevant people, or was an officer tasked with the duty of collection of property. Sami Şemseddin. Kamus-ı Türki (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2017), 978

⁴⁰ BOA, HAT. 1523 – 25. (H-avasit-I muharrem 1228/M-18-01-1813). 1; BOA, HAT. 1521- 21. (H-21-01-1228/M-24-01-1813).

⁴¹ BOA, HAT. 1523 – 25. (H-21-01-1228/M-24-01-1813).1.

⁴² BOA, HAT. 1523 – 25. (H-fi awasit muharrem 1228/M-18-01-1813). 2.

⁴³ BOA, HAT. 1272 – 49332. (H-29-12-1228/M-23-12-1813).

⁴⁴ Jerusalem Hertiage (İhyâ'u't-Turâs Arşivi), Record Number: 318, Document: 112.

⁴⁵ BOA, HAT. 1525- 30. (H-15-02-1229/M-06-02-1814).

⁴⁶ BOA, HAT. 1523 – 25. (H-fi awasit muharrem 1228/ M-18-01-1813). 12.

Increasing Foreign Influence

It is worth noting that the role of foreigners who attempted to take advantage of the Ottoman Empire's conditions gradually increased. As mentioned in an Ottoman document, the French role in Jerusalem is noticeable. The French ambassador agent sent a report to the Sublime Porte after the state assigned the Greek community to repair the Church. The French complained that their people faced mistreatment, preventing them from visiting holy places. The report also called for a review of the decree giving the Greek Orthodox community the right to restore the Church and participate in the restoration. But an important point that arose from this decree was the confirmation of the right of followers of Christian denominations to acquire property in Jerusalem, especially in the Church of the Holy Sepulchre. The report noted that the blocking of Christians' right to acquire property is inconsistent with the treaties signed between the Ottoman State and France.⁴⁷

The point of view presented by researcher Abdullah Cakmak⁴⁸ on the report's subject appears to be accurate. According to Abdullah Cakmak, Western states tried to ensure that Christian people owned lands in Jerusalem by claiming that they had the right to repair the Church of Qiyamah. As it appears in the report language, France tried to show herself as equal, crossing the knowing boundaries in raising her claims. Sultan Mahmut II's answer to the French acting chief of mission is very important and is as follows: the Sultan's response to the French maslahatguzar is as follows:

The fact that the said charge d'affaires put forward this claim, which he has never spoken about until now, shows that the issue is not the Kamama church and its other aims.

(Maslahatguzar-ı mersumun şimdiye değin buna dair harf teferru etmeyip bu defa iddiaya kıyama, Kumame olmayıp niyet-i uhralarına vesile-i mukaddemeden gayrı bir mana verilemez.)⁴⁹

The presented statement is evidence that Sultan Mahmud II sensed the Western danger toward Jerusalem, which would increase with the Crimean War.

Foreign intervention in Jerusalem was not limited to France, which was a pioneer in this regard. Russia gained influence by taking advantage of France's weakness. After the Sultan's decision granting the Orthodox Greeks the right to repair the Church of Qiyamah (Kumama), asking the Greek community to cover the Church's repair costs. However, they could not pay for the requested amount by the said congregation.⁵⁰ Since Russia was at war with the Ottomans in 1812 and France between 1812 and 1814, Jerusalem's Patriarch did not request help from Russia's Tsar. However, there was a significant development in Jerusalem in administrative issues, and Russia strengthened her interest in Jerusalem. After the emergence of the danger caused by Napoleon in 1814, this interest increased, and the Patriarch of Jerusalem, Polikarpos (1808-1827), requested financial support from Tsar Alexander, reporting that anti-Orthodox activities were a source of concern and harm.⁵¹ The anti-Orthodox activities referred to Catholic activism amplified through French propaganda. The Patriarch's letter included warnings concerning France's ambition to urge the Catholic people to obtain privileges regarding the repair of the Church of Qiyamah due to the Greek's default in covering the costs of repairs, the right to which was granted by Sultan Mahmud II. In the letter, the Tsar was informed about the delivery of the necessary payment to the Orthodox.⁵² After Tsar Alexander's order to collect donations for the Kamama Church's

⁴⁷ BOA, HAT. 1241 – 48258. (H-29-12-1227/M-03-01-1813).

⁴⁸ Abdullah Çakmak, "Osmanlı Kudüs'ünde devlet ve toplum (1798-1841)". PhD Thesis, Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2019, 185.

⁴⁹ BOA, HAT. 1241 – 48258. (H-29-12-1227/M-03-01-1813).

⁵⁰ Bilgehan Pamuk, "Osmanlılar zamanında Rum-Ermeni kiliseleri arasındaki ilişkiler (Kudüs örneği)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (16) (2001): 242.

⁵¹ Derek Hopwood, *The Russian presence in Syria and Palestine, 1843-1914: Church and politics in the Near East* (London: Clarendon Press, 1969), 13

⁵² BOA, HAT. 1241 – 48258. (H-29-12-1227/M-03-01-1813).

renovation, a letter was sent to the Russian Ambassador to Istanbul G.A Stroganov, communicating the Orthodox and Greek complaints about the Catholic attacks.⁵³

The most important reason why the dispute continued and turned into a crisis was that each group had a feeling that certain guarantor states supported it. Sultan Mahmud II put forward a new effort to decrease the growing tension between Christian communities to sense the danger. In 1817, he issued a new edict, giving the Greek Orthodox the right to repair the Church and reinforcing the old decisions.⁵⁴ However, this decision did not end the disputes; the Russians felt the need to move forward in Jerusalem, thus preventing France and Britain from becoming the region's dominant forces. In 1819, Russia established her first consulate in Jaffa, a port city that welcomed Russian pilgrims arriving in Jerusalem. Therefore, it is possible to say that Russia achieved the title of protector of the Orthodox at the Ottoman State level with these and similar steps.⁵⁵

Conclusion

Jerusalem included a mixture of different races and religions with all its sects due to the policy of tolerance practiced by the Ottoman Empire. The Church of the Holy Sepulcher in Jerusalem was a source of the new, old conflict between the Christian sects' followers over the right to administer them. However, these conflicts were not very apparent during the period of the Ottoman Empire's power. From the 17th century on, the controversy began to shift from being an internal Ottoman affair to becoming an international conflict. France was keen to obtain the right to protect Catholics. On the other side, Russia was keen to obtain the right to protect the Orthodox. In the 19th century, a competition took place between France, Russia, and Britain to obtain concessions in Jerusalem through their sects. They were benefiting from the state of weakness in the Ottoman Empire.

One of the dispute's escalations between the Christian sects and the countries supporting them was the Armenian community burning the church. They did this after finding themselves without a supporter, while France supports the Catholics, and Russia supports the Orthodox. They wanted through setting the church on the fire to obtain rights for them in the church.

Immediately after the fire, the Ottoman Empire granted the Orthodox the right to restore the church. This decision was a reason to reignite the dispute over the so-called issue of church restoration. The Ottoman Empire followed a new policy to solve the worsening of the problem. The Ottoman Empire wanted to quickly resolve the dispute to prevent European countries from interfering in their internal affairs. As a result, they formed several committees consisting of important Ottoman personalities and representatives from the conflicting sects to investigate the documents on which each party relies to attribute a truth.

Despite all the Ottoman efforts, it did not lead to an end to the dispute. It can be said that the escalation of the dispute in Jerusalem between the Christian sects were caused by each party's feeling that there is a strong state that offers it support and protection. There is also no doubt that the competing countries were not concerned with Jerusalem's Christian communities' interests. This competition is part of the attempt to compete for the Ottoman Empire's legacy and gain a foothold in Jerusalem. The disagreement that arose after the fire made Jerusalem an arena for competition between the Western powers, and Jerusalem's identity changed from religious to political.

⁵³ Melikşah Arslan, "Suriye ve Filistin'de Rus Mevcudiyeti ve Osmanlı Siyaseti (1847-1914)" (PhD. Thesis, Hacettepe Üniversitesi, 2019), 41.

⁵⁴ Directorate of State Archives. "Kudüs'te Hristiyan Mezhep ve Milletlerin İdaresi (Administration of Christian Denominations and Communities in Jerusalem)", *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi* 1(1) (2019): 174.

⁵⁵ Derek Hopwood, *The Russian presence in Syria and Palestine, 1843-1914: Church and politics in the Near East* (London: Clarendon Press, 1969), 13-15.

REFERENCES

1. Archive Documents

Palestine:

Jerusalem Hertiage (İhyâu't-Turâs ve's-Şuûnu'd-Dîniyye Müessesetu İhyâu't-Turâs ve'l-Buhûsu'l-İslâmiyye Arşivi) Abu Dis-Jerusalem

Jerusalem Hertiage (İhyâu't-Turâs Arşivi), Record No:320, Document: 7.

Jerusalem Hertiage (İhyâu't-Turâs Arşivi), Record No:284, Document: 22,23,24.

Jerusalem Hertiage (İhyâu't-Turâs Arşivi), Record No:318, Document: 112.

Turkey

Presidential Ottoman Archives “Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)”

BOA, HAT. 1361/53655. (H-29-12-1222/M-27-02-1808).

BOA, TS. MA. E. 866/11. (H-21-03-1222/M-29-05-1807).

BOA, HAT. 269/15715. (H-29- 12-1221/M-09-03-1807).

BOA, HAT. 1349/52713. (H- 09-09-1221/M-20-11-1806).

BOA, HAT. 1651/8. (H-29-12-1223/M-15-02-1809).

BOA, HAT. 771/ 36188. (H-29-12-1225/M-25-01-1811).

BOA, HAT. 771/36190. (H-29-12-1225/M-25-01-1811).

BOA, HAT. 526/25776. (H-29-12-1225/M-25-01-1811).

BOA, HAT. 1523/25. (H-10-10-1228/M-06-10-1813).

BOA, A. DVNSKLS. D. 9. (H- evahir-i Cemaziyelevvel 1226/M-18-06-1811). 67

BOA, A.DVNSKLS.d. (evahir-i Cemaziyelevvel 1228/M-27-05-1813). 67

BOA, HAT. 1521/21. (H-21-01-1228/M-24-01-1813).

BOA, HAT. 1272/49332. (H-29-12-1228/M-23-12-1813).

BOA, HAT. 1525/30. (H-15-02-1229/M-06-02-1814).

BOA, HAT. 1241/48258. (H-29-12-1227/M-03-01-1813).

2. Other References

Abu Jabir, Sad. *Al-Wujud Al-Masihi Fi Al-Quds Khilal Al-Qarnayn Al-Tasi' 'Ashar Wa Al-'Ishrin*. 2nd ed. Beirut-Lebanon: Markaz Dirasat al-Wahdat al-Arabiya, 2010.

Al-Aref, Aref. *Al-Mufasssal Fi Tareekh Al-Quds*. 5th ed. Vol. 16. Jerusalem: Matbaa Al-Maaref, 1999.

Al-Juburi, Nawar. *Al-Nashat Al-Qunsuli Al-Faransi Fi Al-Quds Al-Sharif: 1840-1900*. Amman-Jordan: Dar wa Maktabat al-Hamid li al-Nashr wa al-Tawzi, 2015.

Al-Khouri, Nichola and Shehada Al-Khouri. *Khulasat Tareekh Kanisat Ourashalem Al-Orthodhoksiya*. Jerusalem: Matbat Baiet Almaqdis, 1925.

Al-Tarawneh, Fatima Salim. “Al-Wad ‘ Al-Idari Fi Al-Quds Al-Shareef 1740 -1821.” *Al-Jamia Al-Urduniyyah* 43(3) (2015).

- Armstrong, Karen. *Jerusalem: One City, Three Faiths*. Translated by Fatima Nasr, Sotoor. London, Ballantine Books, 1998.
- Arslan, Melikşah. "Suriye ve Filistin'de Rus Mevcudiyeti ve Osmanlı Siyaseti (1847-1914)." PhD Thesus, Hacettepe University, 2019.
- Avcı, Yasemin and Ömür Yazıcı Özdemir "Kudüs Kamame Kilisesi : Hıristiyanlığın Merkezinde Osmanlı Mirası ve Statüko Meselesi" *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 15, no. 29 (2019).
- Çakmak, Abdullah "Osmanlı Kudüs' ünde devlet ve toplum (1798-1841)." PhD Thesis, Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2019.
- Çakmak, Abdullah. "Osmanlı İdaresinin Kudüs'te Yerleşmesi ve Sancaktaki Osmanlı İdari Sistematiği (XVI. Yüzyıl)," *Ümraniye Belediyesi Kültür Yayınları-55* (2019).
- Demirkol, Erdem. "II. Abdülhamid Döneminde Kudüs' Te Kilise İmar ve İnşa Faaliyetleri." Master Thesis, Marmara University, 2007.
- Deradike, Hilmi. *Yahud Al-Quds Fi Al-Nisfi Al-Awwal Min Al-Qarni Al-Tasi Ashera*. Beirut: Markaz Dirasat Al-Wahda Al-Arabiyyah, 2014.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı. "Kudüs'te Hristiyan Mezhep ve Milletlerin İdaresi (Administration of Christian Denominations and Communities in Jerusalem) " . *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi* 1(1) (2019).
- Hopwood, Derek. *The Russian Presence in Syria and Palestine, 1843-1914: Church and Politics in the Near East*. London: Clarendon Press, 1969.
- Karpat, Kemal H. *Osmanlı'dan Günümüze Ortadoğu'da Millet, Milliyet, Milliyetçilik*. Timaş Yayınları, 2015.
- Kılıç, Sami and Satış İhsan. "Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre Hıristiyan Cemaatlerin Kamame Kilisesi İle İlgili Tartışmaları." *History Studies* 3(3) (2011).
- Manna, Adel. *Liwa Al-Quds fi Awasit Al-Ahd Al-Othmani: Al-İdara wa Al-Mujtama*. Beirut-Lebanon Muassasat Al-Dirasat Al-Falastiniyyah, 2008.
- Mohammad, Zakaria. "The Holy Sepulcher and the Garbage Dump: An Etymology." *Jerusalem Quarterly* 50 (2012): 109.
- Pamuk, Bilgehan. "Osmanlılar Zamanında Rum-Ermeni Kiliseleri Arasındaki İlişkiler (Kudüs Örneği)." *Journal of Turkish Research Institute* 16 (2001): 233–233.
- Sroor, Musa. "The Real Estate Market in Jerusalem between Muslims and Christians (1800-1810)." *Oriente Moderno* 93(2) (2013): 561–76.
- Şemseddin, Sami. "Kamus-ı Türki " İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2017.
- Yurdakul, İlhami. "Kudüs Kamame Kilisesi'nde Ermeniler ile Rumların Dini-Siyasi Nüfuz Mücadelesi ve 1740 Tarihli Ferman." *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 1.Spec. issue (2016): 238-262.

Rus Sömürüsüne Karşı Türkistan Milli Ayaklanması'nda (1916) Semerkant

Samarkand on the Turkestan National Uprising (1916) Against The Russian Explosion

Ömer Karataş*

Öz

Rusya Türkistan'ı 19. asrın ikinci yarısından sonra işgal ve ilhak etti. Ardından bölgeyi kendi emperyal menfaatleri doğrultusunda sömürmek için bölgede idari, sosyal ve ekonomik düzenlemeler yaptı. Yapılan düzenlemeler neticesinde yaklaşık elli yıl bölgenin yer altı ve yer üstü kaynakları Ruslar tarafından sömürüldü. Daha sonraki siyasi gelişmeler neticesinde, özellikle I. Dünya Savaşı sırasında çarlık yeni insan kaynağına ihtiyaç duydu. Bu ihtiyacı karşılamak için 5 Haziran 1916'da bu tarihten önce askerlikten muaf olan yerli halkı orduya almak amacıyla bir ferman yayınlandı. Söz konusu fermanla Türkistan'ın gayr-ı Rus bölge ahalisini orduda istihkâm işlerinde çalıştırmak isteyen Çarlık Rusya'sı ekonomik sömürüsüne insan kaynağını da ilave etti. Bu son gelişme önce Semerkant'ta başlayan daha sonra tüm bölgeye yayılan isyana sebep oldu. Çalışmamızda 1916 Türkistan isyanında ilk kan döküldüğü yer olan Semerkant vilayetindeki isyan sırasında meydana gelen gelişmeleri Rus arşiv belgeleri ve ilgili literatüre dayalı olarak ele alacağız.

Anahtar Kelimeler: Türkistan, Rusya, İsyan, Türk, Semerkant.

Abstract

Russia occupied and annexed Turkestan after the second half of the 19th century. Then it made administrative, social and economic arrangements to exploit the region for his own imperial interests. As a result of the regulations made, the underground and aboveground resources of the region were exploited by the Russians for about fifty years. As a result of later political developments, especially during World War I, the tsarism needed new human resources. In order to meet this need, the tsarism issued an edict on June 25, 1916 to recruit those who were exempted from military service before this date. With the decree in question, Tsarist Russia, which wanted to employ the non-Russian inhabitants of Turkestan in fortification works in the army, enabled the exploitation to be directed towards human resources. This latest development led to the rebellion that first started in Samarkand and then spread to the whole region. In our study, we will consider the developments that took place during the revolt in Samarkand province, where the first blood was shed in the 1916 Turkistan uprising, based on Russian archive documents and related literature.

Keywords: Turkestan, Russia, Revolt, Turkish, Samarkand.

* (Dr. Öğr. Üyesi); Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, Tarih Bölümü; omerkaratas4510@gmail.com; ORCID: [0000-0001-7177-8547](https://orcid.org/0000-0001-7177-8547).

Giriş

Moskova Büyük Dükalığı, 16. asra kadar Altın Orda Hanlığı'nın bir vassalıydı. Ancak Altın Orda Hanlığı'nın yıkılmasından sonra siyasî durum ve güç dengesi Moskova Büyük Dükalığı lehine değişti. Giderek güçlenen Moskova Büyük Dükalığı'nın 1552 yılında Kazan Hanlığı'nı işgali Rusların Türk ülkelerine yönelik emperyalist siyasetlerinin başlangıcı oldu. Bu sırada bölgedeki Türk hanlıkları ise hem birbirleriyle hem de Çin ve Moğol hanlıklarıyla amansız bir mücadele içindeydiler. Türk ülkelerindeki karışıklıklar ve onların güçsüzlükleri hakkında haberler St. Petersburg'a ulaşıyordu. Bu haberleri iyi değerlendiren, planlarını ve askerî hazırlıklarını bunlara göre yapan Ruslar 1552 yılından itibaren Türk hanlıklarını, Türk ülkelerini, ardarda işgal ve ilhak ettiler. Rusya çarlığının Türkistan'ı ele geçirmesi de bu sürecin sonucuydu.

Rusya Çarlığının Türkistan'a yönelik yayılmacı siyaseti Büyük Petro döneminde başladı. Bu dönemde bölgede ilk olarak keşif seferleri yapıldı.¹ Ancak Büyük Petro'nun Türkistan'a karşı ilgisini siyasi bir vasiyet gibi algılayan ardılları, Petro'nun gösterdiği hedefi 150 yıl kadar sonra gerçekleştirerek Türkistan'ı tamamen işgal ve ilhak ettiler. İşgal süreci, Kazak Cüzlerinden: Büyük Cüz, Orta Cüz ve Küçük Cüz'ün Rusların hâkimiyetine girmeleriyle başladı.² Ardından Avrupa kıtasının beşte biri büyüklüğünde olan bir alanı kaplayan Türkistan'daki Buhara Hanlığı/Emirliği, Hîve Hanlığı ve Hokand Hanlığı 25 yıl gibi bir zamanda Rusya'nın eline geçti ve böylelikle Türkistan'ın işgali tamamlanmış oldu.³ Rusya, işgal sonrası bölgede askerî ve siyasî güvenliği sağlamak amacıyla Türkistan'da yaşayan Müslüman halkı etkisiz hale getirmeye çalıştı. Bu maksatla kendisine direnenleri ya cezalandırdı ya da sürgüne gönderdi.

Türkistan'ın işgalini tamamlayan Rusya 1867-1868 yıllarında bölgenin yeni sınırlarını oluşturdu.⁴ Ruslar, sınırları oluşturulan toprakların dağları, ovaları, nehir ve ırmakları, ekilebilir arazileri, nüfusu yer altı ve yer üstü kaynakları, madenleri⁵ gibi konular hakkında bilgi sahibiydiler. Sahip oldukları bilgiler çarlık rejiminin bölgede hedeflediği idari bölünme ve bölgenin yönetimine yönelik çalışmalarını kolaylaştırdı. İşgal sonrası gayet tabiidir ki Çarlık kendi siyasî ve ekonomik maksatlarına uygun olarak bütün bu konularda düzenlemeler yaptı. İlk düzenleme Türkistan'da Rus idari sisteminin kurulmasına yönelikti. Rusya'nın işgali altında bulunan 1.600.000 km² yüz ölçümüne sahip olan Batı Türkistan, Semireçe (Cetisu/Yedisu)⁶, Sır Derya, Semerkant, Fergana, Hazar Ötesi⁷ isimli beş vilayete ayrıldı ve 1897-1917 yılları arasında bu şekilde yönetildi.

Türkistan'daki beş vilayetin yönetimi bölgedeki demografik ve toplumsal durumu da göz önünde bulundurması şartıyla Türkistan Genel Valisi'ne verildi. Türkistan'da Rus idari hiyerarşisi Genel Vali, aynı zamanda Genel Vali'nin yardımcısı olan Bölge Askerî Valisi, adı geçen beş vilayetin başındaki askerî

¹ M., Vyatkin, *Oçerki po istorii Kazahskoy SSR: Top perviy s drevneysih vremen po 1870*, Ogiz: Gospolitizdat, 1941, s.89-97.

² Baymirza Hayit, *Türkistan Rusya ile Çin Arasında*, Ankara 1975, ss.23-27; Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, TTK Ankara 2014, s.366-368.

³ Kurat, *age*, s.366; Hayit, *age*, s.23-45; Historia Rossii, *centralnaya Aziya v sostave Rossiyskoy imperii, novoye literaturnoye obozreniye*, Europeyskiy universitet v Saint Petersburg 2008, prilozhenie 8, s.33-39.

⁴ Russkiy Turkestan sbornik, *izdaniy popovodu politemniceskoyv istavki*, VI ruskperviy, geografia i statistika, 1872, s.119.

⁵ N. A. Maeva, *Russkiy Turkestan sbornik, izdaniy popovodu politemniceskoyv istavki*, VI ruskperviy, geografia i statistika, podredakciyu Moskva v universitet skoytipograsii katkov i k, 1872, s.9-133.

⁶ Semireçe: Rusçada "Yedi Irmak-Su" manasına" gelen bu kelime, Çarlık Rusya'sında Almaata bölgesine verilen addır. Bölge Kazak Türkçesinde ise Jetisu/Cetisu(Yedisu) olarak geçmektedir. Çalışmamızda "Yedisu" adını kullanacağız.

⁷ Piyade Binbaşı Nazmi Bey, *Kafkasya, Asyâ-yı Vustâ ve Türkistan Vilâyetleri Buhâra ve Hîve Hanlıkları Coğrafi, Siyasî, Tarihi ve İstatistikî Mücmel Malûmât*, İstanbul Matbaa-i Askeriye 1918, s.45-53; Russkiy Turkestan Sbornik, 1872, s.14-114.

valiler, ilçe-şehir-uyezd⁸ müdürleri ve volost⁹ yöneticilerinden oluşuyordu.¹⁰ Türkistan idaresindeki tüm kritik görevlerde Ruslar görevlendirildi. Türkistanlılar ise sadece uyezdlere bağlı volost denilen idari birimlerin, hiçbir yetkisi ve gücü olmayan yöneticiliklerine Rusların seçimi ve atamasıyla gelmekteydiler.

Rusların Türkistan'da kurduğu beş idari vilayetten ve çalışmamızın öznesi olan Türkistan'ın güneydoğusundaki Semerkant oblasti¹¹ Buhara ile sınır komşusuydu. 1868 yılında Semerkant'ın işgalinin ardından önce Zereşan Okruğu kurulmuş 1886 nizamnamesi ile bu okrugun yerine Semerkant vilayeti teşkil edilmişti. 70.000 km² yüzölçümüne sahip Semerkant Vilayeti; Semerkant, Katta Kurgan¹², Hocent¹³ ve Cizzak¹⁴ olmak üzere dört uyezd ile 74 Volost, 6 şehir ve 2785 köye ayrılmıştı. 1914 yılında nüfusu 1.183.000 olan vilayetin başlıca sakinleri Özbeklerdi. Çoğunluğunu Özbeklerin teşkil ettiği vilayette Kırgızlar, Tacikler, Ruslar, Sartlar ve Tatarlar da yaşıyorlardı. Halkın en önemli geçim kaynakları hububat, pamuk, pirinç ve tütün gibi ürünlerin üretimi ile at, koyun, deve gibi hayvanların yetiştirilmesiydi. 1998 mektep bulunan vilayette okur-yazar nüfus oranı sadece % 6 idi.¹⁵

Bölgenin ahalişi Çarlık rejiminin ve rejimin sadık memurlarının tüm sömürü, baskı ve dayatmalarına bir şekilde tahammül etmekteydi. Çarlık Rusyası'nın emperyal menfaatlerine uygun yönetimi süresince halkın bu tahammülü nerdeyse elli yıl devam etti. Her ne kadar bu zaman zarfında Çarlık rejimi ve siyasetine bazıları birkaç yıl sürse de başarısız ve bir etkisi olmayan başkaldırıları oldu ancak bunlar fazla ses getiremedi. Türkistan'ın millî bağımsızlık mücadelesindeki ilk silahlı ayaklanma 1783-1797 yılları arasında Sırım Batur önderliğinde yaşandı. Daha sonra sırasıyla bazıları önderlerinin isimleri ile anılan Karatay Sultan (1800-1821), Colaman Tilenci Han (1822-1824), Sarcan Sultan (1825-1834), Kayabalı Sultan (1828-1829), İsatay Tayman Han (183-1838), Kenasarı Kasım Han (183-1846), Can Hoca (Cankoca Batur) (1851-1860), İzet Katıbar (1852-1858), Mangışlak (1870-1873) ayaklanmaları, Buhara'da Şehri-Sebz ve Kitab Beylerinin isyanı (1870) Ubeydullah Sultan ayaklanması (1882), 1892 yılı ayaklanması, Dükçü İşan (İşan Muhammed Sabiroğlu) diye bilinen Andican ayaklanmaları (1898) oldu.¹⁶ Fakat 25 Haziran 1916'da halkın tahammül sınırlarını ortadan kaldıran bir gelişme meydana geldi. Bu işgal sonrasında 1916 yılına kadar askerlikten muaf olan gayr-ı Rus ahalinin askerî geri hizmetlerde yani istihkâm işlerinde görevlendirilmesi hakkındaki 25 Haziran 1916 tarihli fermanı. Fermanın bölgeye ulaşması Türkistan'da çarlık rejiminin yürüttüğü sömürü siyasetine karşı var olan hoşnutsuzluğu daha da görünür hale getirdi. Fermanla beraber bölgede, çarlık rejimine karşı önce ahalinin itirazı ardından yüksek sesli protestoları ile sessizlik son buldu. Bundan sonra bölge derin acılar, zorunlu göçler, idamlar, öldürmeler, sürgünler, tutuklamalar gibi hadiselerin çok şiddetli olarak yaşanacağı bir döneme girdi. Bu dönem 1916 "Türkistan İsyanı" idi. Rusların "yabancı" diye nitelenedirdikleri kadim yerli ahali Çarlığın bölgede dayattığı sistemi top yekûn sarsan isyan hareketini başlattı. Adı geçen isyana Türkistan Genel

⁸ Uyezd (уезд): Çarlık Rusyasında ve 1929'a kadar SSCB'de birkaç vilayetin birleşiminden oluşan idarî birim.

⁹ Volost (волост):1917 Ekim devrimine kadar çarlık ve SSCB'nin 30'lu yıllarına, rayonlaştırma yapılan kadarki süre zarfında uyezdin bir kısmı olarak sayılan alt seviyedeki yönetsel birime verilen addır.

¹⁰ 12 iyunya 1886. Polnoe Sobranie Zakonov Rossiyskoy İmperii. Sobranie 3.T.VI, Hatice Kerimov, *Türkistan Genel Valiliği'nde İdari Sistemin Oluşumu ve Gelişim Süreci (1865-1897)*; İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Genel Türk Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2019, s.22-55.

¹¹ Çarlık tarafından oblast, büyük yönetsel bölge ya da vilayet anlamında kullanılmaktaydı. Çalışmamızın bundan sonraki kısımlarda oblast yerine vilayet tabirini kullanacağız.

¹² Katta-Kurgan (Türkçe: Büyük Kale veya Büyük Tepe) - 17. asrın son çeyreğinde kuruldu. Buhara Emirliğine yönelik askeri operasyondan sonra Katta-Kurgan, Semerkant bölgesindeki bir ilçe statüsünde Rus İmparatorluğunun bir parçası oldu. Bugünlerde Özbekistan'ın Semerkant bölgesinde bir şehirdir.

¹³ Günümüzde Tacikistan'a bağlı bir şehirdir.

¹⁴ Cizzak, Türkistan'ın en eski şehirlerinden biridir. 1860'ların başında Buhara Emirliği içindeki Cizzak Beyliğinin idari merkeziydi. 11 Ekim 1866'da Cizzak, Rus birlikleri tarafından alındı. 1887'den beri, Türkistan Genel Valiliği Semerkant vilayeti ilçe merkezi. Günümüzde Cizzak, Özbekistan'ın bağlı bir şehridir.

¹⁵ Nazmi Bey, *age*, 49-50.;Russkiy Turkestan Sbornik, 1872, s.103-114.

¹⁶ Dilek Polat, *Çarlık Devrinde Türkistan'daki Millî Ayaklanmalar*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2009, s.35-61.

Valiliğine bağlı Yedisu, Sır Derya, Fergana, Semerkant ve Hazar Ötesi vilayetlerinin halkı olan Tacik, Özbek, Karakalpak, Kıpçak, Türkmen, Sart, Kırgız, Kazak, Kuramin, Tarançi, Tatar ve Dungan gibi topluluklar aktif olarak katıldılar. Türkistan'ın son Genel Valisi A.N. Kuropatkin (1916-1917)¹⁷ önderliğindeki cezalandırıcı Çarlık birliklerin müdahaleleri neticesinde Türkistan Milli Ayaklanması yada bir diğer adlandırmayla Türkistan Milli İsyanı sırasında çok fazla mal ve can kaybı yaşandı.

Bu çalışmamızda, Semerkant vilayetinin söz konusu isyandaki yeri ve önemi, isyan sırasındaki can ve mal kayıpları ile çarlığın insan kaynağı hedefine ulaşma yöntemi olan cephe gerisi için askerî işçi alım meselesini Rus belge ve raporlarına göre ele alacağız.

1. Türkistan Milli Ayaklanmaya Giderken

Rus çarlığının Türkistan'ı ele geçirmesi ile beraber bölgede yürüttüğü sömürü siyaseti 1916 yılında çöktü. Aslında bu çöküş çarlığın da çökmesinin yakın olduğunu gösteren bir işaretti. Nitekim Çarlık rejimi Şubat 1917'de son buldu. Asıl mevzuumuz 19. asrın ikinci yarısından sonra Türkistan'ı işgal eden Rusya'nın faaliyetleridir. Ruslar, Türkistan'ın hâkimiyetini ellerinde tutmak için buradaki Rus olmayan halkın yaşam alanlarına, toplumsal yönetim biçimlerine, ekonomilerine, arazilerine ve hatta dini yaşamlarına müdahalede bulundular. Ruslar, kendilerine herşeyi ile tabii olmayan Türkistanlıları "yabancı" olarak görmekte ve onlara böyle hitap etmekteydi. Oysa ki bölgenin gerçek sahibi Türkistanlılar, yabancıları ise Ruslardı.

Türkistan Genel Valiliğine bağlı beş vilayette, 1916 yılının Ağustos ve Eylül aylarında başlayan ayaklanmalar isyana dönüştü ve isyanın boyutu giderek zirveye ulaştı. Çarlığın bölge üzerinde hayata geçirdiği yeni idarî tasarruflar ahali içinde var olan duyguların patlamasına ve bölgedeki sessizliğin bozulmasına ortam hazırladı. Sonuçta Türkistan'da isyan ya da diğer bir ismiyle "Ürkün" katliamı da denilen olaylar meydana geldi. 1916 Türkistan Milli Ayaklanmasına Kırgızlar, Kara Kırgızlar, Kazaklar, Türkmenler, Dunganlar, Sartlar, Tatarlar, Tacikler, Uygurlar, Özbekler ve diğer Rus olmayan Türkistan toplulukları iştirak etti.

Türkistan'da yaşanan bu gelişmeler üzerine Çarlık yönetimi duruma müdahalede etti. Bu müdahale, 17 Temmuz 1916'da Çar'ın Türkistan Genel Valisi'ne senato aracılığıyla verdiği emirle başladı. Çarın bizzat verdiği emirde şunlar yazılıydı: "İmparator tarafından, Türkistan askerî bölgesinde Sıkı Yönetim ilan ediyoruz ve oradaki tüm yetkiyi ordu komutanına veriyoruz. Türkistan'daki tüm yetki onun elinde toplanacaktır." Bu emrin yerine getirilmesi için Senato Çar'ın emrini Harbiye Bakanlığı'na ve Türkistan Genel Valisi'ne gönderdi.¹⁸ Çarlık, Türkistan'da sıkı yönetim ilanının yedinci gününde bölgeye yeni bir genel vali tayin etti. Türkistan'ın yeni Genel Valisi General Aleksey Nikolayeviç Kuropatkin oldu. Kuropatkin 22 Temmuz 1916 tarihinde Türkistan Askerî Birlikleri komutanı ve aynı zamanda Yedisu Kazak Ordusu Askerî Atamanı olarak göreve tayin edildi. Bu atama Çarlığın Türkistan isyanına belki de en büyük müdahalesiydi.¹⁹ Çünkü Kuropatkin askerlik mesleğine Türkistan'da başlamış, mesleğinde burada uzmanlaşmış, ayrıca bölge halklarını yakından tanıyan çarlığın güvendiği sadık bir hizmetkârı idi.

Türkistan'ın hakimiyet altına alınıp idare edilmesinden neredeyse elli yıl sonra 1916 yılında bölgede yaşanan isyan, Çarlık yönetiminin burada sıkı yönetim ilan etmesine sebep oldu. Sıkı yönetim yetkisi, Türkistan'da genel valinin zaman kazanmak adına merkeze sormadan her şeyi yapması anlamına gelmekteydi. 1867 yılında Türkistan'ın ilk genel valisi General Konstantin Petroviç Kaufman'a (14 Temmuz 1867-04 Mayıs 1882) "Yarım Çar" unvanı verilmişti. Kuropatkin'e ise 1916'da "Küçük Çar"

¹⁷ Historia Rossii, age, s.424-425; M. Y. Şuşkova, *Organizatsiya upravleniye Turkestanom v načale XX veka, Dissertatsiya na soiskaniye uçenoy stepeni kandidata istoričeskiy nauk*, Rossiyskiy gosudarstvenniy gumaniterniy universitet, Moskva, 2015, Ekler kısmı Ek 6.; Muhammet Şen-Ferdi Çiftçioğlu, "Türkistan Genel Valisi Aleksey Nikolayeviç Kuropatkin'in Türkistan İzlenimleri(1916)" Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 2018 5(17), s.187.; Serkan Yazıcı -M. Bilal Çelik, "Türk Tarihinde Bir Rus General: Aleksey Nikolayeviç Kuropatkin(1848-1925)", Sakarya Üniversitesi, Fen Edebiyat Dergisi 2008-1, s.141-142.

¹⁸ Kopya. RGVIA. F. 165. Op. 1. D. 1554. L. 1. 25 avgusta 1916 g.

¹⁹ RGVIA. F. 165. Op. 1.D. 1968. L. 89.

unvanına denk gelecek yetkiler verildi. Sıkı yönetim yetkisi bölgede yaşayan ve Rusların yabancı olarak tabir ettiği gayr-ı Rusların üstündeki baskı ve şiddeti daha da artacağına habercisiydi. Nitekim isyan süresince yaşanan can ve mal kayıplarının bilançosu bu durumu teyit etmektedir.

İsyanın pek çok sebebinin olduğunu söyleyebiliriz. Türkistan'da Rus kolonizasyonu, Rus idarecilerin yanlış yönetimi, mahkemelerdeki adaletsizlik, askerlikten muaf olmalarına karşılık ahaliden alınan ağır vergiler, Rus çarlığında Türkistan'da askerlikten muafiyet meselesi gibi başlıkları isyanın çıkışını hazırlayan sebepler olarak sıralamak mümkündür.²⁰ Aslında yaklaşık elli yıldır Rus hâkimiyetinde olan bölge çarlık rejiminin dayatmaları ve baskıları karşısında adeta barut fıçısı gibiydi. Barut fıçısının alev alması için gerekli olan kıvılcım, bizzat Çar tarafından çakıldı. Bu kıvılcım gayr-ı Rus ahalinin cephe gerisine yani askerî geri hizmetlere alınması için çıkarılan 25 Haziran fermanıydı. Türkistanlılar bu tarihe kadar askerlik görevi ve askerî işlerden muafı. Fakat I. Dünya Savaşı Çarlık rejimini zorda bıraktı. Çarlık hükümeti, cephelerde savaşan askerlerin aynı zamanda cephe gerisindeki işleri de yapması halinde güçlerinin azalacağı ve savaşın kazanılmasının zor olacağı düşüncesine sahipti. Bu yüzden cephe gerisi işleri yapacak askerlere duyulan ihtiyaç yeni insan kaynağına yönelmenin gerekçesiydi.

2. Türkistan Milli Ayaklanmasının Başladığı İlk Yer: Semerkant Vilayeti

25 Haziran 1916'da Çar II. Nikolay'ın "*yabancıların askerî geri hizmet yani istihkâm hizmetine*" alınmasına dair fermanı Türkistan Bölgesine ulaşır ulaşmaz bu fermana ilk tepkiler geldi. Merkezden alınan karar, yerelde nasıl uygulanacaktı? Açıkçası bu sorunun cevabını vermek çok zordu. Bölgenin genel valisi ve askerî valileri, 1910-1915 yılları arasında Harbiye Bakanlığı projelerine, gayr-ı Rus ahalinin askere veya askerî işlere alınmalarına yönelik çalışmalarına, yapılan toplantılarda bu çalışmaların uygun olmadığına karar vermişler ve verilen kararları gerekçeleriyle birlikte raporlayarak Harbiye Bakanlığı'na göndermişlerdi.²¹ Bölgenin tüm toplulukları yakından tanıyan valilerin itirazlarına rağmen Çar'ın söz konusu fermanı çıktı. Bölgedeki hiç bir Rus idarecinin Çar'dan gelen emire karşı gelme kudreti yoktu. Bu yüzden gelen fermana göre yapılması gerekenler çarlığın sadık hizmetkârları tarafından derhal icra edilmeye başlandı. Bu bağlamda gayr-ı Rus ahaliye cephe gerisi için askere alınma çağrısını uygun bir üslupla anlatmak, onların göreviydi. İcracıların emir uygulama süreci sırasında telaşa düştükleri de Rus belgelerinde kayıtlıdır. Bunlara ek olarak merkezden gelen karara Türkistanlıların itiraz etmesi halinde gerekli tedbirleri almak da bölge kolluk kuvvetlerinin görevleri arasındaydı. Örneğin 29 Haziran'da yani fermanın çıkmasından dört gün sonra Uyezd müdürü N. B. Rubah, Hocent şehrindeki tüm starşinalara alınacak tedbirler hakkında emir ve bilgi verdi. Rubah, Hocent uyezdindeki tüm starşinalara "*kendi bölgelerindeki askerî işçi alımına karşı çıkanların bölgeden çıkarılması.*" emrini verdi. Bu emrin amacı bölgede dedikodu ve genel bir huzursuzluğun çıkmasını önlemektir. Rubah "*yerli ahalinin yaşadığı bölgelerden başka yerlere starşinaların izni olmadan çıkmasının yasaklanması ve durumun sürekli takip edilmesi*" için de emir vermişti. Buradan da anlaşıldığı gibi merkezden alınan kararın uygulanması hem zor ve baskı ve hem de yasaklama yoluyla olacaktı.²² Rus idarecilerin Semerkant vilayetinde boşuna tedbir almıyorlardı. Onlar bölge ahalisini yakından tanıdıkları için onların verecekleri tepkiyi ön görebiliyorlardı.

Rubah'ın aldığı tedbirleri haklı çıkaran ve o düşünceye paralel bir başka yazı da Buhara siyasi temsilci N.A. Şulga tarafından gizli ibaresiyle kaleme alındı. Bu yazıda, Buhara'daki askerî işçi alımına dair gelişmeleri genel valiliğe anlattı. Şulga: "*3 gündür Buhara'ya gelen haberlerden dolayı ve bu bölgeden yabancı işçilerin askerî geri hizmetlere alınması haberi Semerkant'a gelen yabancı Yahudiler tarafından onaylanmıştı. Onlar, valinin bu emri ilan ettiğini söylediler. Semerkant'tan gelenler ve Buhara*

²⁰ AVPRİ. F. Sredne aziatskiys tol. Op. 486. D.360 b. L. 5-5 ob.,S.1-4, 8-13, 31-33. Sentyabrya 1915 g.

²¹ AVPRİ. F. Sredne aziatskiys tol. Op. 486. D.360 b. L. 5-5 ob.,S.1-4, 8-13, 31-33. Senyabrya 1915.; AVPRİ. F. Sredne aziatskiys tol. Op. 486. D.340 b. L. 9-16. 21. 10 Yanvarya 1916 g.

²² Vosstaniye 1916 goda v Turkestane: Dokumentalno Svidetelstva Obshey Tragedii (Sbornik documentov i materialov),Moskovskiy Gosudarstvennyy Universitet imeni M.V. Lomonosova Institut Vseobshchey Istorii ran, Moskova,2016, s.159.

ahalisi bu işin sonunun askerlik vergisinin gelmesiyle biteceğini düşünmekteydi. Aynı zamanda şehirde bu haberleri herkes konuşmaya başladı. Böylece fantastik dedikodular da yayıldı. Söz konusu dedikodular, Rusların zayıfladığı, son zamanlarda savaşlarda başarısız olduğu, o yüzden Türkistan ahalisinin askere işçi olarak alınacağı, Rus hükümetinin bazı Volost ahalisi askerî işlere gitmek istemedikleri için onlara büyük cezalar kestiği şeklindeydi. Dün (4 Temmuz kast ediliyor) bir grup Molla Başlar (medrese öğrencileri) demişler ki: -Rusya Buhara'dan da insan toplayacak. Burada ölmek, gidip orada ölmekten iyidir. Ayrıca Semerkant'tan çok sayıda Yahudi geliyor. Aldığım bilgilere göre bunlar Afganistan'a kaçıp orada da böyle dedikodular yayarak durumu daha da kötüleştiriyorlardı.” satırlarını ihtiva eden bilgilendirme yazısında çar fermanına karşı oluşmaya başlayan hareketliliği Türkistan Genel Valilik merkezine haber vermekteydi. Ardından yapılan dedikoduları engellemek gayesiyle Şulga, Buhara Hükümetine büyük emrin nasıl uygulanacağını açıkladı. Bu açıklamayı Kuş Beyi'ne²³ (Buhara Emiri) yapan Şulga ondan “*ahaliye doğru bilgileri ulaştırmasını ve anlatmasını, ayrıca polislere yanlış bilgi veren kişileri kontrol etmesini*” istedi. Bunlara ek olarak Şulga, dedikoduları bölgeden Afganistan'a kaçan Yahudilerin yaymasından korktuğunu da valiliğe bildirdi.²⁴ Bölgedeki kalkışmayı anlatan daha sonraki yazışmalardan anlaşılacağı üzere Rus yöneticiler isyanın aniden çıkışını “yabancıların emri anlamamasına” bağlamaktaydılar. Oysaki gerçek öyle değildi. Türkistanlılar emri çok iyi anlamışlar ve kendilerine göre gâvur olan Rus ordusunda hizmet etmek istememişlerdi. Onların isyan ve itirazı mesul olmadıkları bir işe çarın fermanıyla zorlamalarıydı.

Merkezi emirlerden ahalinin haberdar edilmesi için icra zinciri genel vali-vilayet askerî vali-uyezd müdürü-volost yöneticileri-aul-kışlak silsilesiyle sağlanıyordu. Genel valinin ikametgâhı olan Taşkent'te onun başkanlığında Sır Derya, Semerkant, Hazar Ötesi, Fergana ve Yedisu vilayet askerî valilerinin katılımlarıyla bölge toplantısı yapılıyordu. Toplantıda merkezden gelen emirlerle genel valinin bölgeye dair düşüncelerini ihtiva eden kararlar alınıyordu. Valiler aldıkları emirleri kendi vilayetlerinde uyezd müdürleriyle paylaşıyorlardı. Söz konusu işleyiş Türkistan bölgesinin genel valilik kuralları gereği idi. Yine böyle bir toplantıya giden tüm valiler gibi Semerkant vilayet valisi de 25 Haziran fermanının uygulanması emrini aldı. Vali Taşkent'ten döner dönmez 5 Temmuzda aldığı emirlerin uygulanması için kendisine bağlı uyezdlerin müdürleriyle toplantı yaptı. Toplantıda söz alan Hocent uyezd müdürü: “*işçi alımına karşı bugün protesto için birçok kişi toplandı. Bunlar polislere saldırdı. Çok öfkeli oldukları için onlarla konuşamadık. Dört küçük rütbeli asker saldırıya uğrayan polisler de desteğe geldi. Yabancılar bu askerlerden birinin silahını aldı ve ateş etti. Bu ateşten sonra diğer askerler de toplanmış protestoculara 15 el ateş etmişti. Protestoculardan 2 kişi öldü 1 kişi ise yaralandı. Düzeni sağlamak için elimizden geleni yapıyoruz. Savcıya ve ona yardımcı olarak tayin ettiğimiz kişiye bu işin araştırılması için emir verdim*”²⁵ şeklinde bilgi verdi. Böylece 5 Temmuz'da Semerkant vilayetine bağlı Hocent uyezdinde ilk ayaklanmaların başladığına dair gelişmeden vali haberdar oldu.²⁶ Hocent'teki ayaklanma sırasında 2 ölü ve 1 yaralının olması 25 Haziran fermanı için dökülen ilk kandı. Ayaklanmaları bastırmada kullanılan şiddet, kıtal, sürgün, yaralama, takip, baskı gibi yöntemler isyana giden yolun köşe taşlarından sadece bazılarıydı. Yerel yöneticiler yapılan bu eylemlerle gayr-ı Rus ahalinin sindirileceği düşünüyordu. Ama böyle olmadı. Zaten bir barut fiçisi olan bölge ateş almıştı ve bu ateş tüm Türkistan'a yayılacak gibi görünmekteydi. Nitekim 7 Temmuz'da bu defa Semerkant uyezdine bağlı Dagbit köyünde bir grup gayr-ı Rus ahali askerî işçi alımını protesto etti. Protestocuların hedefi, hazırlanan işçi listesini imha etmektir. Protesto esnasında, volost yöneticisinin elindeki işçi listesini alarak imha eden protestocular volost yöneticisini yaraladılar ve yardımcısını öldürdüler. Vilayet valisinin emriyle protestocuları dağıtmak için olay yerine hemen uyezd müdürü başkanlığında, tam teçhizatlı 50 Kozak²⁷ takviye olarak gönderildi.²⁸ Rus yöneticileri, daha çok asker ve silah kullanarak itirazlara son vermek, protestoların yayılmasını

²³Kuşbeyi, tüm idari yapıların tabii olduğu Buhara Emirliği'nin en yüksek yetkilisi.

²⁴Vosstaniye 1916, *age*, s.162.

²⁵Vosstaniye 1916, *age*, s.160.

²⁶RGVIA. F. 400. Op. 1. D. 4548. L. 88-88 ob. 17 Aprelya 1917 g.

²⁷Rus Kazak'ı da denilmektedir.

²⁸Vosstaniye 1916, *age*, s.161

engellemek ve bölgede sükûneti sağlamak niyetindeydiler. Bunun için kullanılan tercih yöntemi yanlış olmasına rağmen bölgede daha sonraki olaylarda da kullanılacak ana yöntem oldu. Artan protestolar sebebiyle fermanı uygulamaya çalışanlarla protesto edenler arasında ölenler oldu. Yani her iki tarafın da ellerine kan buluştu ve bölgede zaten ucuz olan insan yaşamı daha da ucuz hale geldi.

Çarın memurlarının ilk hedefi işçi alımına karşı yükselmeye başlayan sesleri kısmak ve protestoculara verilecek olası destekleri engellemektir. Buna bağlı olarak Semerkant askerî valisi, Semerkant uyezd müdürünün gizli ajanlardan aldığı bilgileri 7 Temmuzda merkeze iletti. Aktarılan bilgilerdeki: “*Semerkantlılar Gisar, Şehri Sebz ve Afganistan’a mektup gönderdi. Mektupta eğer isyan olursa Müslümanlara yardım edip etmeyeceklerini sormuşlardı. Aynı zamanda Türkistan’ın bazı şehirlerinden de Afganistan’a mektup gönderildi. Bu yüzden uyezd müdürü Semerkant vilayet valisinden Buhara’da ayaklanmaları ve Semerkantlıların diğer şehirlere mektup yazmalarını yasaklamak için izin istedi.*”²⁹ Satırları ayaklanmaların diğer Türkistan şehirlerinde de taraftar toplanmasından ve oralara da sıçramasından duyulan kaygıyı göstermektedir. Ayrıca Afganistan’dan söz edilmesi de olası İslami desteğin korkusuydu.

Rus ajanların ve diğer yetkililerin tüm müdahaleleri yersiz ve yetersizdi. Semerkant vilayetinde protestolar çığ gibi büyüdü ve sonunda ayaklanmaya dönüştü. Türkistan’daki kanlı olayların ilk başladığı yer Semerkant oldu. Ardından vilayete bağlı Cizzak uyezdinde 13 Temmuzda ayaklanmalar isyana dönüştü. İsyanı, Türkistan Genel Valisi Kuropatkin St. Petersburg’a gönderdiği raporunda “*Cizzak’ta uyezd müdürü Albay Rukin acımasızca öldürüldü. Polis Yüzbaşısı Zagotlov öldürüldü. Uyezdde ise Zaamin volost polisi Sokobolev, Zaamin’in Rus ahalisi, orman bekçileri ve Tarım Bakanlığı istatistik memurları, dövülüp öldürüldüler.*” cümleleriyle durumu bildirdi.³⁰

13 Temmuzda Semerkant vilayeti Cizzak uyezdinde meydana gelen isyan, buradaki yöneticilerin kalkışmayı durdurmaya yönelik ek tedbirler almasını zorunlu kılmıştı. Şulga, 14 Temmuz tarihli ve 318 numaralı telgrafına ek olarak, Yeni Buhara’ya 339 numaralı yeni bir telgraf gönderdi. Şulga jandarma müdüründen Kagan stanistasının³¹ Kozak birliği tarafından korunması için istekte bulundu. Jandarma müdürü ise yanında Buhara demiryolu ve Orta Asya ikinci bölgede görevli jandarmalarla birlikte acil olarak trenle Semerkant taraflarına hareket etti. Bu acil hareketin sebepleri: “*Cizzak istasyonunun yandığı, Katta Kurgan’da isyanların başladığı, Buhara yakınlarındaki Cuma istasyonunda da ayaklanma çıktığı, yabancı ahalinin bazı yerlerde tren raylarını söktüğü ve telgraf hatlarını kestiği*” hakkında ulaşan bilgilerdi. Ayaklanma hızla tüm Semerkant vilayetine yayıldı. Telaşa kapılan Türkistan Askeri Valisi ve genel vali vekili General M. R. Erofyev³² Kuşka’daki³³ General A. P. Vostrosablin aracılığıyla Şulga’ya, ayaklanmaların yaşandığı yerden bilgilerin Taşkent’e acilen bildirilmesi için emir verdi.³⁴ Bir tarafta Türkistan genel vali vekili, diğer tarafta kolluk kuvvetleri ayaklanmalara karşı siyasi, askerî ve idarî tedbir alma girişimlerini ivedilikle hayata geçirmekteydiler. Zira bölge yavaş yavaş isyan ateşiyle yanmaya başlamış ve isyan ateşini söndürmek için tüm birimler teyakkuz haline geçmişti. Şulga, aldığı emir gereği Semerkant bölgesindeki gelişmeleri takip etmek ve Taşkent’e bilgi vermek için derhal Kuşka’ya intikal etti. Burada topladığı bilgileri 15 Temmuz’da genel valiye bildirilmek üzere rapor halinde gönderdi. Kuşka’da verilen emir gereği bir dizi tedbir aldı. Semerkant’ta Kuşbeylerin ayaklanmasından dolayı Ruslara tabi olan beylere Türkistan’ın diğer yerlerinden Semerkant’a gelenlere dikkat etmelerini istedi. Aynı emri Rus yerel yöneticilere de verdi. Halka Buhara’dan işçi alınmayacağı kesin bir dille anlatıldı. Semerkant’a giriş ve çıkışların kontrolü için sınıra askerler gönderdi. Semerkantlıların Hanlığa geçişine engel olmak

²⁹Vosstaniye 1916, *age*, s.161.

³⁰Kopiya. RGVIA.F.400.op.1. D. 4548.L.1-15 ob. 22 fevralya 1917 g.

³¹ Rus Kazakları yerleşim birimine verilen ad.

³²Erofeev Mikhail Rodionoviç (01.11.1857 – 1941). General ot İnfanterii (14.04.1913). 1. Türkistan Gövde Komutanı(15.01.1913) Genel Vali Yardımcısı ve Türkistan Askeri Bölge Komutanı (11.06.1916). A. N. Kuropatkin bölgeye genel vali olarak tayin edilince vekâleten Türkistan Askeri Bölge Komutanı olan Erofeev’dan görevi devraldı.

³³Kuşka, 1890’da Rus kalesi olarak ortaya çıkan bir yerleşim yeridir. Günümüzde Türkmenistan’ın Serhetabad şehri.

³⁴Vosstaniye 1916, *age*, s.166.

için ise sınıra takviye askerî birlikler gönderildi. Eski Buhara'da dört önemli İşan'a Çarlık'a destek için kendi müritlerini bırakmaları isteğinde bulundu. Bunların arasında Ruslara tabi olanlar da vardı. Eski Buhara'da Rus ve yerli polislerin hanlığa gelen Müslümanları takip etmelerine yönelik emir verdi. Bu tedbirler neticesinde bölgeye çok az sayıda kişi geldi. Kagan İstasyonu su hattının korunması için devriye polisleri tayin edildi. Ayaklanmanın hızı tedbirlerin de hızını belirlemekteydi. Çünkü isyan ateşinin yayılma hızını durdurmak Rusların alacağı tedbirlere bağlıydı.

Şulga, 15 Temmuzda Kaşı, Termeza ve Çarcuyu'daki Rus memurlarından telgraflar aldı. Bu telgraflardaki bilgilere göre: *“Beylerin ahalisinden sıkıntı yoktu. Eski Buhara'da ise Semerkant ayaklanmaları konuşuluyordu; çünkü Semerkant vilayetinin yerli ahalisi tamamen Ruslara karşı ayaklanmıştı. 25 Haziran fermanına göre kendi hisselerine düşen 40.000 askerinin Rus ordusuna gönderilmesi haberleri ahali arasında tartışılmaktaydı”*. Telgraflara göre *“Buhara'da bir sıkıntı yoktu ancak iki maddede yer alan tedbirlerin alınması”* Türkistan Genel Valisi'nden isteniyordu. Şulga'ya göre Buhara'da yapılması gerekenler: *“Eski Buhara'da Hanlığın diğer yerlerinden yeni gelen misafirlerin takibe alınması, Türkmenlerin şehre alınmaması, Eski Buhara'da ayaklanma olmaması için fazla ses çıkarılmaması”* idi.

“Ayaklanmalardan korkan Rus ahalisini sakinleştirmek için Yeni Buhara'ya bir birlik göndermemiz gerekmektedir. Eski Buhara'da bir sıkıntı olma ihtimaline karşı istasyon olan rayonlar³⁵, bankalar ve posta istasyonları korunmaktadır. Bu iş için şu an devriye grubu 50 kişidir ve onlara bilgi sağlayan 20 Rus Kozak ajanı görevlendirilmiştir. Buradaki isyana katılım durumu Semerkant vilayetinden gelecek isyan taraftarlarıyla ancak değişebilir. Ayaklanma çıkaranların telgraf hattını tahrip etmesi nedeniyle Taşkent ile henüz telgraf iletişimi sağlanamıyor. Trenler Semerkant'a kadar gidebiliyor ancak bazı istasyonların yakıldığına dair haberler aldık. Ayrıca Katta Kurgan ve Cuma arasında silahlı gruplar olduğu haberleri de bize geldi.”³⁶ diye yazıyordu Şulga.

Buhara'da alınan yoğun tedbirler, buradaki Türkistanlıların isyana aktif olarak katılmasını engellemiştir. Şulga bu başarıları rapor haline getirdi. Onun hazırladığı rapor ve yaptığı çalışmalar Buhara Hanlığı'nı Semerkant'ta patlayan ayaklanmalardan uzak tutmak içindi. Söz konusu raporda, Buhara'nın isyana dâhil olmasını engellemek için alınan tedbirler sıralanmıştı. Bu bilgilerden yola çıkarak ayaklanmadan isyana dönüşecek Türkistan Milli Ayaklanması hareketine katılanların kullandıkları metot da tespit edilebilmektedir. Türkistanlılar, Rus kuvvetleri arasındaki iletişimi kesmek ve destek gelmesini önlemek gayesiyle telgraf hatları, tren yolları ve su kaynaklarını tahrip etmekteydiler. Ayrıca önceden tespit ettikleri korunması zayıf istasyon ve köylere saldırmaktaydılar. Bu eylemler isyan boyunca isyancıların kullandıkları metod oldu. Ruslar ise sıkı askerî takip, baskı ve takviye birliklerle isyan ateşinin Türkistan'ın diğer bölgelerine sıçramasını engellenmeye çalışıldı. İki tarafın karşılıklı eylemleri isyanın bastırılmasına kadar devam etti. Şulga'nın 15 Temmuz'da genel valiye iletilmek amacıyla kaleme aldığı raporunda valilikten bazı istekleri vardı. Buhara'daki Rus siyasi temsilcisi Şulga'nın onaylanan istekleri 19 Temmuzda Türkistan Genel Valisinin diploması memuru P.P. Sekreteru tarafından Şulga'ya gizli bir telgrafla iletildi. Telgrafta: *“Şulga'nın, İşan Siyahi, Fergana ve diğer bölgelerin Müslümanlarıyla görüşülmesi hakkındaki fikirleri kabul gördü. Ayrıca genel vali ondan İşan'a yaptıklarının karşılıksız kalmayacağını bildirmesini istedi”* hususları yer almaktadır.³⁷ Çarlık temsilcilerinin kullandıkları yöntemleri bölgedeki Rus menfaatlerini koruma, idari düzeni devam ettirme ve gerçeğin sesini bastırmaya yönelik olmasına bağlayabiliriz.

³⁵ Rusya'da büyük şehirlerde yer alan yönetsel birim. Ayrıca bkz. 1886 yılı nizamnamesinde bölgesel yönetimin uzun süredir arzu ettiği şekilde Uyezdlar, yerli halk üzerinde kontrolü sağlamak amacıyla Rayonlara ayrıldı. Rayonlar ise guberniyalardaki Stan Pristavlarının haklarına sahip ve onların görevlerini yerine getirecek olan Uçastok Pristavları tarafından idare edilecekti. Kerimov, agt, s.179.

³⁶Vosstaniye 1916, age, s.167.

³⁷Vosstaniye 1916, age, s.172.

17 Temmuzda Şulga, Yeni Buhara'dan Taşkent'e gönderdiği telgrafta: "*Zira Bulak ve Vdesk'e gittiğini ve Hatırcı Ziyaeddin rayonunda sessizlik olduğunu*" bildirdi. Şulga'ya göre "*burada görev yapanlar arasındaki dedikoduların hiçbir önemi yoktur*". Ayrıca o, Semerkant vilayet sınırına Divan beyini (Buhara Emirinin sağ kolu, danışmanı ve bakan) gönderdi ve sınırdaki yöneticilerden düzeni bozmayacaklarına dair teminat aldı. Bu yüzden Eski Buhara ve Beyliklerde de bir sıkıntı yoktu. Bu tedbirler neticesinde buralardan hiç kimse sınırı geçmeye kalkışmadı. Ama 7 Temmuz'da Rus ajanlarına "*Semerkant'tan Afganistan'a yardım istemek için bir grubun yola çıktığı bilgisini verdi*."³⁸ Şulga siyasi temsilcilik aracılığıyla aldığı bilgileri vakit kayıp etmeden Türkistan Genel Valisi'ne iletmekteydi. Bu verilen bilgilerden, alınan tedbirlerin de etkisiyle Buhara'da isyana katılımın olmadığı anlaşılmaktadır. Çarlığın sadık memurlarının burada amaçlarına ulaştığını söyleyebiliriz.

18 Temmuzda Türkistan genel valisi diplomasi memuru Sekreteru 3. Siyasi Şube Dışişleri Bakanlığı'na 3308 numaralı telgrafın alındığını yazdı. Buna cevaben şubeden 707 numaralı Dış İşlerine gönderilen telgrafa dayanarak "*18 Temmuzda Katta Kurgan'dan Yeni Buhara'ya bir birlik gönderildi. Aynı zamanda 200 üst rütbeli ve 62 alt rütbeli asker Yeni Buhara ve Emir Abad İstasyonlarını korumak için gönderildi. Türkistan bölgesinde şu an bir şey yok; ama işçi alımına karşı ayaklanmalar tamamen bitirilemedi. Birlikler, Cizzak uyezdinde demir yolunu tahrip eden ve birkaç memuru öldüren yabancıları takip ediyorlardı. Bu protestolardan sonra binlerce yabancı dağlara kaçıyorlardı. Buhara'da bulunan Türkistan bölgesi yabancılarının aranması ve işe gönderilmesi fikrinin gerçekleşme ihtimali tahmin bile edilemiyordu. Türkistan yöneticilerin haberi olmadan burada işçi vergisi konmuştu*."³⁹ diye yazdı. Alınan askerî tedbirler ve isyanın durumu hakkında bilgiler Dış İşlerine, Türkistan siyasi temsilciliği tarafından verildi.

3. Semerkant Vilayetinde İsyana Ateşini Yakan Gelişme: Askerî İşçi Alımı Meselesi

Çarlık tarafından Türkistan'da idarî, adlî ve malî alanlarda yapılan yasal düzenlemelerde, Ruslar ve Türkistanlılar arasındaki eşitsizlik tüm çıplaklığıyla görülmektedir. Zira bölgenin gayr-ı Rus ahalisi cephe gerisi askerî hizmetler için göreve çağrılırken bölgedeki Ruslara böyle bir çağrı söz konusu değildi. Çünkü kolinazatör olarak bölgeye iskân edilen Rus vatandaşlarının sayısını artırmaya yönelik adımlarda hem bölgesel yönetim hem de merkezi yönetim hemfikirlerdi. Aynı zamanda Kadim ahalinin sahip olduğu maddi değerleri kanunsuz, bir nevi gasp yoluyla elde tumanın aygıtı bu kolinazatörlerdi. Onlar, bölgedeki işgalcilerin şemsiyesini ayakta tutan zihniyetin temsilcileriydi. Türkistan'ın elden çıkma ihtimaline karşılık buradaki Ruslar askerlikten muaf tutulmaktaydılar.

İsyanın kıskırtıcısı ve başlatıcısı Çar II. Nikolay'ın 25 Haziran 1916 tarihli fermanıdır. Askerî işçi gereksinimi, I. Dünya Savaşı'ndaki Rus askeri kayıpları, bazı fanatik Rus milliyetçilerin Türkistanlıların askere gitmeden çarlık kazanımlarına haksız hissedarlığına itirazı gibi söylemler ve düşünceler fermanın gerekçeleri arasında sayılmaktadır. Bu gerekçeler ve diğer düşüncelerin ürünü olarak Türkistanlıların sahip olduğu askerlikten muafiyet hakkı çar tarafından fermanla onlardan alınmıştı. Artık Türkistanlılar da Rus ordusuna alınacaktı. Ama onlar orduya silah kullanan asker olarak değil "amele" olarak görev yapacaklardı. Bu ferman bile çarlığın bölgedeki oryantalist bakışına tek başına gerekçe olacak niteliktedir. Bunun halka nasıl anlatılacağı bilgisi Türkistan Askerî Bölge Kurmay Komutanı M.N.Mihailov'un Semerkant vilayeti Askerî Valisi N. S. Likoşin'e yolladığı 23 Temmuz 1916 tarih ve 5300 numaralı telgrafından takip etmek mümkündür. Mihailov telgrafta: "*22 Temmuz'da Yedisu vilayet valisi tarafından Verniyu yezdinin saygılı yabancılarından 1000 kişiden fazla insanla toplandı. Toplanan bu insanlara işçi alımı detayları anlatıldı. Onlar valiye Verniy uyezdi Kırgızlarının gönüllü bir şekilde işçi ve asker olarak gideceklerini söylemişlerdi. Bu grubun morali bir molların Çar için duasından sonra daha da yerine geldi. Onlar "ura-ura" diye sloganlar attılar. İhtiyarlar ise emirleri yerine getireceklerini söylediler*." Telgrafta Yedisu'da yaşananlar yazılarak, bunun diğer bölgelerin valilerine ve ordunun yöneticilerine örnek teşkil etmesini hedeflenmişti. Fakat bu yaşananların gerçek olmadığı daha sonra diğer Rus

³⁸Vosstaniye 1916, age, s.170.

³⁹Vosstaniye 1916, age, s.171.

raporlarına yansiyacaktır. Çünkü burada halk valiyi aldatmıştı. Zira onlar alışa geldikleri yaşamlarını geride bırakarak askere gitmeye asla razı değildiler.

Yukarıdaki telgrafa bağlı olarak Türkistan vilayetlerinde ve uyezdlerde Türkistanlıların Rus ordusuna askerî işçi vermeyi kabul etmeleri, bölge yöneticileri tarafından sevinçle karşılandı Hatta valiler bu sevinçlerini ve uygulamaların kendi bölgesinde de gerçekleştirilmesini sağlamak için bağlı birimlere gelişmeleri derhal aktardılar. Böyle bir aktarıma örnek, Semerkant Vilayet Valisi L.S. Likoşin'in Hocent uyezd müdürü N.B.Rubah'a 23 Temmuz 1916 tarih ve 14800 numarayla yazdığı telgrafta vardır. Telgrafta: *"Dün Taşkent şehrinin Asya kısmının yöneticileri işçi alımına karşı çıkanları kınadılar, onlar bunun üzerine sözlü ve yazılı olarak işçilerin tamamen gönderilmesini kabul ettiler. Bunları uyezddeki halka bildirin."*⁴⁰ Cümleleri ile vali istenen durumun yaygınlaştırılması beklentisi için astlarına emir verdi. Bu emrin uygulanmasında Hocent'in askerî yetkilileri, polis müdürü ve uyezd müdürü koordineli olarak sorumlu tutuldu.

Aynı amaca yönelik başka bir aktarım da Taşkent şehrinde Türkistan Askerî Bölge Komutanı Erofeev, Hocent uyezd müdürü Rubah'a, 23 Temmuz 1916 tarih ve 5348 numaralı telgrafında vardır. Askerî valinin amacı, isyana engel olmak ve askerî işçi temini sağlamak gayesiyle halkın ikna edilmesine çalışılmasıydı. Türkistanlıları ikna için Taşkent ve ardından Andican şehirlerinin işçi vermeyi kabul ettiği bilgileri bölgedeki uyezd müdürleri vasıtasıyla dolaşıma sokuldu. Türkistan Askerî valisi *"Taşkent ve Andican şehirlerinin yöneticileri halkı temsil edenlerden 900 kişilik işçi listesi oluşturdu ve onları göndereceklerini açıkladı. Bu grup daha sonra Çar için dua ettiler."* diyen askerî vali bu gelişmelerin Hocent uyezdindeki askerî görevliler ve polis müdürleri vasıtasıyla halka anlatılmasını istedi. Yine *"Sır Derya Vilayeti Çernyayev uyezdinde toplantı yapıldı ve onlar işçi göndereceklerini açıkladılar. Aynı vilayetin Aulie-Ata uyezdinde Sart ve Kırgız ahalileri de işçi göndereceklerini söylediler bunları yabancı ahaliye bildirin"* diye telgraf çekildi. 28 Temmuzda az önce içeriğini verdiğimiz telgrafta General Erofeev, Hocent uyezd müdürü Rubah'a aynı maksatla yeni bilgiler ve emirler verdi. Erofeev, 28 Temmuzda başka bir telgrafında Hocent uyezd müdürü Rubah'a: *"24 Temmuz'da 2000'den fazla Hokand sakini şehirde ve uyezdde benim konuşmalarımı dinledikten sonra Taşkent, Andican sakinlerinin gerektiği kadar işçi gönderilmesini kabul ettiklerini yazılı ve sözlü olarak bildirdiler. Toplananlar Çar ve Rusların savaşı kazanmaları için de dua ettiler"* diye yazarak işçi alımına karşı halkın ikna edilmesi örneklerini çoğalttı. Askerî vali bu bilgilere ek olarak halka iyi davranılmasını da tüm yöneticilere tavsiye etmekteydi. Ayrıca bu bilgiler Semerkant vilayeti Hokand uyezdi müdürüne de bildirildi. Askerî vali tarafından gönderilen telgraflarda kullanılan ortak dil halka yumuşak bir şekilde davranılması isteğiydi. Bu istek çarlık rejiminin askerî işçi hedefinin ıskalanmasını istememe kaygısından kaynaklanıyordu.

Türkistan askerî vali vekilinin gayretleri meyvelerini vermeye başladı. Uratepe (İstirayşan)- bölge yöneticisi Hüseyinov'in, Hocent uyezd müdürü Rubah'a 3711 Numara ve 2 Ağustos 1916 tarihli telgrafi buna örnektir. *"Uratepe Dalyan volostu ahalisi Çarlığa tabi olduklarını açıkladılar. Onlar, bu tabiiyet gereği askerî işçi göndereceklerini bildirdiler"*. Uratepe yöneticisi Hüseyinov işçilerin gönderilme tarihini Hocent uyezd müdürüne sordu. Çünkü Şahrıstan'dan Uratepe'ye bir grup işçi gelmişti ve onların ne zaman gönderileceği henüz belli değildi.⁴¹ Türkistanlıların bir kısmının mecburi olarak askerî işçi listesini hazırladıkları ve işçi verdiklerini söylemenin yerinde olacağını düşünmekteyiz. Zira ferman gereği işçi listelerini vermeyenlerin maruz kalacağı muameleden çekinmişlerdi. Çarlık müdahalesinin adeta soykırıma varan sonuçlarının temsilcisi bölgeye bilinçli olarak sevk edilen Çarlık ordusunun cezalandırıcı birlikleriydi.

İşçi vermeyi ret eden Kırgızlar, Kazaklar, Özbekler, Sartlar, Dunganlar, Tarançiler ve diğer yerli ahali isyana kendi bölgelerinde devam ettiler. Tacikler de isyana yoğun olarak Semerkant vilayetinde

⁴⁰Vosstaniye 1916, age, s.173-174.

⁴¹Vosstaniye 1916, age, s.175-177.

katıldılar. Bunlar Rus yönetici ve ahalisine Çernyayev-Semerkant demiryolu hattında saldırıda bulundu.⁴² Bu gelişmeler isyan ateşinin kolay sönmeyeceğini gösteren işaretlerdi.

4. Türkistanlıların Cepheye Zorla Sevki

25 Haziran 1916 fermanıyla askerî işçi alım çağrısı yapılmıştı. Türkistan Genel Valisi Kuropatkin, Taşkent'te 23 Ağustos 1916 yayımlanan 220 numaralı emirnamede bu çağrının nedenlerini anlatmıştır. Bunlar: *“Büyük savaş yani Birinci Dünya Savaşı Rusya'nın zaferiyle bitmez. Zafer için Rusya ve müttefikleri tüm orduyu kullanıyorlar; ama çok ölü var. İmparatorluğun tüm silah altına alınabilir kısmının askere çağırılması lazım. Şimdiye kadar çok fazla erkek nüfus kayıp ettik. Bir dahaki asker celbi yaşlılardan olacaktır. Ayrıca askerî işçi eksikliği vardır. Bu yüzden muharip askerlerimiz bu işi yapmak zorunda kalacaklardır. Bu işler tren yollarının korunması, yakıt kontrolü, askerî hayvanların bakımı ve diğer işler. Bu işler ordunun hayatı için çok önemlidir. Bu işi yapan askerlerin yerine başka işçiler bulmamız gerekmektedir”* diyerek gayr-ı Rusların geri hizmetlere alınmalarının amaç ve gerekçesini açıklamaktadır.

Kuropatkin, asker ve askerî işçi ihtiyacının nedenini açıkladıktan sonra 25 Haziran fermanı ve kapsamını ele almıştı. Genel vali fermanın yasal dayanağına vurgu yaparak Türkistan ahalisinin bu işlerde görevlendirilmesinden şöyle söz etmişti: *“İmparator 25 Haziran 1916 yılında emir verdi ki, bu işçilerin yerine Rus İmparatorluğu'nda başka işçiler alınsın. Türkistan Eyaleti de buna dâhildir. Türkistan Eyaleti'nden alınan işçilere imparator hazineden para verilmesini emretti. Türkistan Eyaleti'nden alınacak olan işçilerin toplam sayısı 220 bindir. Bu Türkistan nüfusuna göre çok iyi bir rakamdır. Ruslarla karşılaştırılacak olursa bu işçi alımı geç gerçekleştirileceği için buradaki tarım işlerine etki etmez. Ama yine de bu alımlara 15 Eylül'e kadar izin verildi ve ertelendi. Türkistan Eyaleti'ndekilere dinlerini yaşamalarına izin verildi. Bunların adetlerine saygı gösterdik. Ama şimdiye kadar bu iyilikler bu yabancılara yaramadı ve değerini bilemediler. 40-50 yıl Rus egemenliğinde yaşayan Asya yabancuları Rusların sayesinde iyi yaşadılar, buradaki ekonominin yükselişi Rusların ölümü (savaşlarda) sayesinde oldu. Buradaki ekonomi sayesinde Rus ordusunun ihtiyaçları karşılandı. Tren yolları yapıldı. Bu kötü yıllarda bu yabancılar Rusların yaptığı iyilikleri hatırlayıp istediğimiz sayıda işçi vermesi lazımdır.”*

Askerî işçi alım meselesine verilen tepkilere ise Kuropatkin şöyle dikkat çekiyordu: *“Türkistan'ın bazı bölgeleri askerî işler için işçi vermeye razı olsa da bazı bölgelerinde ise memurlar öldürüldü. Bunun yanında buradaki Rus aileleri üzerinde çok haksızlık yapıldı. Bu ayaklanmaların büyük bir kısmı silah zoruyla susturuldu ve bastırıldı. İsyanın başlıcaları yani liderleri cezalarını çekti veya çekecektir. İsyan çıkan bu topraklar Kırgızların ellerinden alınarak Rus hazinesine verildi. Geçen ay yani 22 Temmuz'da İmparator Türkistan Eyaleti'nin yönetimini bana verdi. Buradaki ayaklanmaları bastırmak ve işçilerin orduya alınması görevi tarafıma verildi. Göreve gelir gelmez benden önce olan olayları ve nedenlerini inceledim. Görevimi yerine getirmekte zorlanmaktan korktum ve Harbiye Nezareti vasıtasıyla imparatora durumu bildirdim.”*⁴³ Kuropatkin Çarlık'ın bölgedeki son sömürü talebini istenilen şekilde yerine getirdiğini ve bunda başarılı olduğunu raporunda yazıyordu.

Kuropatkin, Türkistan Eyaleti'ne geldiğinde durumu kavrayınca merkezden buradaki ahalinin tarım işlerini tamamlaması için zaman istedi. Bu zaman içinde işçilerin işe alımında hata yapılmaması için tüm hazırlıkları yapacağını teminatını Harbiye Bakanlığı'na yazdı. Neticede Kuropatkin'in istekleri 28 Temmuzda hükümet tarafından onaylandı. Ayrıca merkezi hükümet tarafından Kuropatkin'e ordu komutanlığı görevi de verildi. Genel vali kendisine verilen yetkileri kullanarak Türkistan Eyaleti'nde yaptığı incelemeler sonrasında aşağıdaki kararları aldı.

1. “Yabancıların işe alınması 15 Eylül'den itibaren başlayacaktır. Bu süreç 3-4 ay devam edecektir ve onların tarım işlerinin yarıda kalmaması için elimizden geleni yapacağız.”

⁴² RGIA. F. 1289. Op. 12. D. 1265. L. 125-141. 23 yanvarya 1917 g.

⁴³ Kopya. RGVA. .F. 165. OP. 1. D. 1553. L. 1-2; 2ob.-3; 3ob.-4; 4ob.; 5;5ob.-6; 6ob.-7; 12-12 ob. s.1. 23 avgusta 1916 g.

2. 15 Eylül'den itibaren her gün 1000 kişi işçi olarak gönderilecektir. Trenlerin hareket listesi teslim edilecek (uygulama 4) askerî valiler ve Hazar Ötesi bölgesi yöneticisi bu trenlerin hareket listelerine göre işçileri hazırlayacaklardır. İşçilerin gönderilme işini iyi yapmamız gerekiyor ki işçiler sağ salim yerlerine ulaşsınlar.

3. 220.000 işçi göndermemizden dolayı pamuk üretim noktalarında muhafaza ve güvenlik zayıfladı. Terganski ve Semerkant-Sır Derya bölgesinin bir kısmında pamuk için ırgat eksikliği oldu. O yüzden bu bölgelere 40.000 kişi yerleştirmemiz gerekmektedir. Bu göçebelerin uğraştığı işlerde daha çok eksik vardır. O yüzden işçilerin birçoğunu onların yanına yerleştirmemiz gerekiyor. Çünkü pamukla uğraşılacak yerlere yeterince işçi yerleştirildi. Eğer bundan sonra gerek olursa yine yerleştiririz. Sır Derya'da 60.000, Semerkant'ta 82.407, Fergana'da 51.233, Yedisu'da 48.000, Hazar Ötesi'nden 13.830. Şuan toplam işçi sayısının 200.470 olduğunu biliyoruz. Şehirlerden ve uyezdlerden işçi sayılarının daha sonra yeni kanunla uygulanacaktır No:3 Yedisu bölgesinden işçi alımı buradaki ayaklanmaların bitmesinden sonra mümkün olacaktır.

4. Askerî işlere alınacak olan yabancıların yapacakları işler cephe gerisindeki işlerdir.

5. Bu işler yolların tamiri, odun toplama-kesme, hayvanlara bakma, hayvanlara yem verme ve diğerleri. Bu işler savaş olmayan bölgelerde ve yerlerde yapılacaktır.⁴⁴

220 numaralı emir gereği askerî işçilerin bölgelere göre taksimi şu şekildeydi: Semerkant bölgesinin uyezd ve volostların hissesine düşen askerî işçi toplam sayısı 32.407 kişidir. Ayrıca bölge için yapılan açıklamada: İskenderov, Falger Marçin volostları işçi alımından muafıdır. Askere alınacak işçi sayılarının yer aldığı aşağıda tabloda da vereceğimiz cetvelin altında Türkistan bölgesindeki işçi alım komisyonu başkanı General Erofeev'in imzası da yer almaktadır. 28 Ağustos 1916 tarih ve 220 numaralı emir uygulama-3 göre hazırlanan işçi listesi en üst yetkili olarak Kuropatkin tarafından imzalandı.⁴⁵

Kuropatkin, Harbiye Bakanlığı'na 22 Ekim 1916'da gönderdiği 8399 numaralı telgrafında: "8360. telgrafa ek olarak, 16 Ekim'den 22 Ekim'e kadar bölgeden işçilerin parti parti gönderilmesi gerçekleşmiştir. Semerkant'tan iki parti işçi gönderilmiştir. Her bir partide 1000 kişi yer almaktadır"⁴⁶ demektedir. Kuropatkin'in Harbiye Bakanlığı'na 31 Ekim 1916'da gönderdiği 8597 numaralı telgrafında da: "8566. telgrafa ek olarak, 23-29 Ekimde sorunsuz bölgelerden işçi ekipleri gönderildi. Semerkant'tan yine iki işçi partisi gönderildi"⁴⁷ bilgileri de yer almaktadır. Kuropatkin, Rus ordusunun ihtiyaçları için gerekli olan ve Türkistan Bölgesi hissesine düşen askerî işçileri peyder pey cepheye ve Çarlık'ın ihtiyacı olan diğer yerlere sevk etmekteydi. Aşağıdaki tabloda Semerkant vilayetinden 25 Haziran 1916 fermanına göre tedarik edilecek işçilerin listesi yer almaktadır.

Tablo 1: Semerkant Vilayetinin Uyezd ve Volostlarında Askerî Arka İşlerinde Görevlendirilecek İşçilerin Bölünmesi / Taksim Edilmesi

Semerkant Vilayeti /Semerkant Uyezdi		Katta Kurgan Uyezdi	
Volost İsmi	İşçi Sayısı	Volost İsmi	İşçi Sayısı
Dağlık Samerjaf	3796	Dağlık Katta Kurgan	372
Hoca Ahrar	371	Peşam	188
Çaşmaob	840	Cuygar	341
Angarsky	863	Cımbay	216
Duvul	412	Yarbaşın	368
Mehalinsky	356	Dem Arık	316

⁴⁴ Kopya. RGVIA. .F. 165. Op. 1. D. 1553. L. 1-2;2 ob.-3;3 ob.-4;4ob.; 5;5 ob.-6; 6 ob.-7; 12-12 ob.s.2. 23 avgusta 1916 g.

⁴⁵ Kopya. RGVIA. .F. 165. Op. 1. D. 1553. L. 1-2;2 ob.-3;3 ob.-4;4ob.; 5;5 ob.-6; 6 ob.-7; 12-12 ob.s.2. 23 avgusta 1916 g.

⁴⁶ Kopya. RGVIA. F. 400. Op. 1. D. 4546. Ç. 1. L. 388-388 ob. 23 oktyabrya 1916 g.

⁴⁷ Kopya. RGVIA. F. 400. Op. 1. D. 4546. Ç. 1. L. 395. 31 oktyabrya 1916 g.

Siyab	312	Cai	371
Dugbit	412	Kal Kurgan	349
Halvat	301	Neymin	202
Cidivavin	229	Celek	210
Kabut	514	Mitan	405
Şahob	216	Aktyubin	327
İşam Aksa	247	Yanı Kurgan	293
Karakalpak	293	Sergalin	183
Palvafarik	230	Curt Aul	155
TüyaTort	342	Tugun	195
Yangi Kazan	374	Hoca Arık	320
Cumabavar	359	Toplam	5.327
Urgut	543	Cizzak Uyezdi	
Kara Tubin	284	Cizzak	550
Affoboroin	150	Zaamin	665
Penjekeyat	348	Karataş	580
Kıştıtu	166	Rabat	614
Magiyona Farab	270	Uabek	660
Toplam	11.022	Yam	474
Hocent Uyezdi		Nakrut	270
Hocent	1626	Savavr	542
Ura Tube	600	Sauyruk	415
Ura Tubin	420	Usmat-katartel	341
Gancin	528	Hotca Mumur	172
Dalyan	818	Yanı Kurgan	518
Saristan	286	Çaşmagb	372
Uicin	371	Bogdan	283
Kastakov	310	Fariş	307
Gulakand	207	Santab	462
Naus	304	Kurgan Tyubin	343
İgfan	312	Kok Tyubin	397
Caupuluk	812	Fistalitaus	319
Voksasıbergent	270	Ata Kurgan	508
Sanat	166	Kızıl Kum	373
İrdjar	246	Çardarın	318
Ural	298	Toplam	9.488
Toplam	6.275		
Semerkant Vilayetinin Toplamı: 32.407 Kişi			

Tabloda Semerkant vilayetine bağlı uyezd ve volostlarında 25 Haziran fermanı ve Kuropatkin tarafından yayımlanan 220 numaralı emir gereği Türkistanlılardan askerî işlere alınacak toplam işçi sayısı yer almaktadır. Fakat bu işçilerin bir kısmı askerî işler için orduya alınmış diğer bir kısmı ise gidiş sırasını beklemiştir.

Çarlık bu siyaseti yürütme uğruna bölgeye çok sayıda asker ve mühimmat sevk etmiştir. Çarlık Kuropatkin'in cezalandırıcı yöntemiyle nerdeyse amacına ulaşmak üzereyken Türkistan halkının yardımına Rus devrimi yetişti. Çarlık, tarihe karışırken Rusya'da yetki Geçici Hükümet'in eline geçti. Geçici Hükümet Türkistan isyanının en önemli sebeplerinden biri olan Türkistanlıların askerî işler için

orduda görevlendirilmesini 9 Mayıs 1917 tarih ve 1582 numaralı kararıyla iptal etti. Hükümet kararın uygulanmasını Genelkurmay Başkanı'na işleme sokmasını emretti. Bu karar "7 Mayıs 1917 No: 79416 yazının ilişkisine, Geçici Hükümet Şubesi diyor ki: hükümetin 5 Mayıs 1917'deki toplantısında Harbiye Bakanlığı'nın 28 Nisan 1917 numara No: 25425 düşüncesini görüşerek (Genelkurmay Başkanına gönderilen telgraf) 25 Haziran 1916 fermanı ile işe götürülen yabancıların memleketine dönmelerine karar verilmiştir."⁴⁸ Bu kararlar, evlerinden, ailelerinden ve vatanlarından zorla koparılmak istenen 19-43 yaş aralığındaki Türkistanlılar bu eziyet ve çileden kurtuldular. Böylece uğruna birçok ocağın söndüğü, vatan ve özgürlük uğruna binlerce insanın hayatını kaybettiği 25 Haziran fermanı tüm işlevini yitirdi.

5. Türkistan Milli Ayaklanmasında Semerkant Vilayeti Bilançosu

25 Haziran fermanına ilk tepki veren Semerkant vilayeti idi. Fakat çarlık kolluk kuvvetlerince alınan yoğun tedbirler, bölgeye sevk edilen takviye birlikler ve yöneticilerin yoğun çalışmaları neticesinde isyan hareketi vilayette kısmen bastırıldı. Buna rağmen vuku bulan olaylar yüzünden hem büyük miktarda mal hem de can kaybı yaşandı

Türkistan Genel Valisi Kuropatkin isyanın bastırılmasıyla çarlık rejimi ve ona bağlı olanlara en çok zarar veren bölgelerin ahalilerini cezalandırmayı düşünmekteydi. Genel vali bu düşüncesini hayata geçirmekte kararlıydı. Bu yüzden isyanın en şiddetli yaşandığı yerlerde yabancıların topraklarına el konulacaktı. Semerkant vilayetine bağlı Cizzak uyezdinin de hissesine düşen ceza vardı. Kuropatkin, Cizzak uyezinde 2.000 desyatin⁴⁹ toprağa el konulması emrini vermesi bir nevi verilen cezanın faturasıydı. Bu el koymanın gerekçesini ise adı geçen topraklarda isyan zamanı Rus kanı dökülmesi olduğunu Kuropatkin çarlık merkezine gönderdiği raporunda yazmıştı. El konulacak toprakların 800 desyatini şehir topraklarına dâhil edildi. Burada Cizzak uyezd müdürü Albay Rukin ve polis memuru Zatoglov; diğer 1200 desyatın toprakta ise 73 Rus öldürülmüştü. Kuropatkin: "bir daha isyan olursa idam dışında Rus kanı dökülen toprakların gayr-ı Rus ahaliden alınacağını anlasınlar ve asla böyle bir işe kalkışmasınlar. Cizzak'ta alınan topraklarda ilk yıl orduya gerekli olan şifalı bitkiler yani tedavi için bitkiler ekilecektir" diyerek bu el koyma işleminin diğer gerekçesini de belirterek onaylanmak üzere Çarlık merkezine gönderdi.⁵⁰ Fakat Kuropatkin'in talebi henüz onaylanmadan Çarlık rejimi yıkıldı. Rusya'da rejim değişikliği oldu ve yönetim Geçici Hükümetin eline geçti. Bu el koyma işlemi ise Geçici Hükümet tarafından onaylanmadı.

Geçici Hükümet Bakanlar Kurulu Üyelerinden A. F. Kerenskiy⁵¹ ve onunla birlikte hareket eden otuz milletvekili, Harbiye Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı ve Adalet Bakanlığı'na Milli Meclisin 33. maddesine istinaden Türkistan ve bozkır bölgelerinde genel vali döneminde büyük kanun (25 Haziran fermanı) gereği yabancıların devletin korunması için işe alınma kanunu sonucunda çıkan ayaklanmaların soruşturulması için 227 numarayla kayıtlarda yer alan bir dilekçeyi meclise sundular. Acil cevap istiyoruz diye başlayan dilekçe Milli Meclis'in 31 üyesinin imzasıyla 19 Kasım 1916'da adları geçen bakanlıklara gönderildi. Bu dilekçede: "isyanın 13 Temmuz'da Cizzak ve diğer uyezdlere sıçradığı" yazılıydı. Ayrıca tüm Türkistan ve bozkır bölgeleri bu olaylar karşısında sarsılmış, bazı yerlerde yabancıların bu hale getirilmesinden dolayı da Rus ahalisi zarar görmüştür. Binlerce yabancı bu olaylarda Rus askerleri tarafından öldürülmüş, aynı zamanda küçük memurların yolsuzlukları da görülmüş, şehirler yıkılmış, yabancıların kışlakları ve aulları yakılmıştır. Rus Anayasasının 77. maddesine aykırı olarak bazı yabancıların evleri ellerinden alınmıştır. Örneğin; Semerkant vilayeti Cizzak uyezindeki isyanları bastırmak için orduya karşılarına çıkan herkesin öldürülmesi için emir verilmiştir. Cizzak şehri bu olaylar sonucu tamamen yakılmış ve

⁴⁸ Kopya. RGVA. F. 400. Op.1. D. 4543. L. 134. 9 mayı 1917 g.

⁴⁹ 1.09 hektara denk gelen eski Rus arazi ölçüsü.

⁵⁰ Kopya. RGVA. .F. 400. op. 1. D. 4548. L. 1-15 ob. Mart 1917 g.; RGVA. F. 400. Op. 1. D. 4548. L. 65-66. 22 fevralya 1917 g.

⁵¹ Aleksandr Fedoroviç Kerenskiy (22.04.1881-11.06.1970). Adalet Bakanı (02.03.1917). Askerî ve Deniz Bakanı (05.05.1917). Geçici Hükümet Başkanı (08.07.1917). Başkomutan (30.08.1917). 1917 yılında Geçici Hükümet Dumasının Üyesi, Petrograd Kurul Başkan Yardımcısı, Adalet Bakanı, Askerî ve Denizcilik Bakanı, Geçici Hükümet Bakanı.

yabancı ahali buradan tamamen kovulmuştur. Bu bölgedeki tüm topraklar Türkistan genel valisinin emriyle devlet hazinesine geçmiştir. Geçici Hükümet milletvekillerinin anlattıklarına istinaden yasanın 33. maddesine göre Milli Meclis'e, Adliye Bakanlığı'na, Dahiliye Bakanlığı'na ve Harbiye Bakanlığı'na, bu gelişmelere cevap vermeleri için dilekçeyle soru yöneltildi. Bundan da anlaşılacağı üzere Cizzak arazilerine el konmasına en üst düzeyde ilk tepki verildi.⁵² Daha sonra Geçici Hükümet Bürosundan Harbiye Bakanlığı'na 17 Nisan 1917 tarihinde bu konuyla ilgili bir emir gönderildi. Geçici Hükümet, 10 Nisan 1917'deki toplantısında Türkistan'daki durumu düzeltmek için yapılan önerileri de içeren 31 Mart tarihli ve mektupla Kuropatkin tarafından alınan karar gereği Cizzak'ta 2.000 desyatın toprağa el konulması işlemine izin vermedi. Böylece Kuropatkin'in gerekçeleri boşa çıkmış ve Türkistanlıların toprakları kendilerinde kalmıştı.⁵³

Çarlık rejiminin son sömürü yöntemi olan insan kaynağını tedarik etme düşüncesine karşı gelen Türkistanlılar ve Ruslar arasındaki çatışmalarda oluşan maddi zararı işaret etmeye değer kayıplar aşağıda maddeler halinde verilmiştir.

a. *Cizzak istasyonundan Obruçevo istasyonuna kadar 65 verst⁵⁴ uzunluğunda demir yolları tahrip edildi ve yakıldı.*

b. *Kırk adet devlet binası ve dokuz adet özel bina yakıldı.*

c. *Rus ahali: 150 at, 255 büyükbaş hayvan ve 1000 adet küçükbaş hayvanını kayıp etti.*

Özel mal zararı sahipleri tarafından (abartılarak) 1.000.000 ruble olarak değer biçmekteydi. ”

Genel Vali Kuropatkin Çarlık'ın can kayıplarını;“*Semerkant vilayetinde isyan sırasında Cizzak'ta toplam 83 Rus ölmüştür. Öldürülenlere ek olarak buradaki olaylarda Ruslardan 20 kişi yaralanmış ve 70 kişi esir alınmıştır. Esirlerin birçoğu kadın ve çocuktur. Semerkant vilayetindeki isyana hemen müdahale edildi. İsyanı bastırmak için bölge merkezi olan Taşkent'ten uyezde takviye birlikler gönderildi. Buraya desteğe gelen birlik, isyanın daha fazla yere sıçramasını engelledi ve 1 Ağustos'ta burasını kontrol altına aldı. Semerkant'ın diğer yerlerinde isyanlar Cizzak'a göre daha az tesirliydi. Cizak dışındaki yerlerde Ruslara tabi isyan karşıtı olan yabancı yöneticilere saldırılar oldu. Bu yöneticiler ashında isyancılarla aynı ahalidendi. Bu saldırılarda dört kişi öldü, bir kişi yaralandı.*”⁵⁵ şeklinde raporunda arz etti Sadece Rusların canlarından sorumlu olduğunu anlatan genel vali, gayr-ı Rus ahaliye yönelik ise vereceği cezaları ve miktarını Çarlık'a gönderdiği ayrıntılı raporunda yazmıştı. Türkistanlılardan öldürdükleri (on binlerle ifade edilmekte), idam ettikleri, sürgüne gönderdikleri ve çaresiz bırakmaları nedeniyle Çin'e adeta soykırımdan kaçarcasına göçmeye mecbur ettikleri kadim ahali hakkında tek olumlu satıra yer vermemiştir. Çünkü o çarlığın sadık bir memuru idi. Rus-Japon savaşında kazandığı kötü şöhreti iyiye çevirme ve Çarlık'ın gözüne tekrar girme niyetindeydi. Çarlık, sadık hizmetkârı olan Kuropatkin'e kötü şöhretini silmesi için yeni bir şans sunmuş, Kuropatkin de bu şansını bölgedeki Türkistanlıların yok oluşuna hizmet etmeye adanmıştı. Ama şans ne ondan ne de onun hizmetkârı olduğu Çar'dan yana değildi. Tarih ve talih bu şansını ne ona ne de Çarlık'a vermedi. İsyan ateşini körükleyen Çarlık ve onun sadık hizmetkârının akıbeti aynı şekilde sonlandı. Çarlık tarihin çöplüğüne, o da ev hapsine gönderilerek ve ardından askerlikten el çektirilerek hisselerine düşeni aldılar.

⁵² 17 IV/5 1916 yılı, Dilekçe No: 227, 228, 229, Kopyiya. GARF. F. 1807. Op. 1. D. 296. L. 10-13. 19 noyabrya 1916.; RGVIA. F. 400. Op. 1. D. 4548. L. 88-88 ob. 17 Aprelyä 1917 g.

⁵³ RGVIA. F. 400. Op. 1. D. 4548. L. 88-88 ob. 17 Aprelyä 1917 g.

⁵⁴ 1,0668 kilometreye karşılık gelen Rus uzunluk ölçü birimi.

⁵⁵Kopyiya. RGVIA. F.400.op.1.D.4548.L.1-15 ob. 22 fevralya 1917 g.

SONUÇ

Türkistan'ın Çarlık'ın eline geçmesinden sonra teşekkül eden idari sistemin tepesinde Rus bir genel vali vardı. Çarlık rejimi, kolonizasyon, Ruslaştırma, bölgenin tarım ve hayvancılık gelirlerinden istifade etme, askerlik muafiyeti nedeniyle fazladan vergi alma gibi uygulamalarla genel valinin denetiminde bölgenin sömürsünü yapmaktaydı. Bu uygulamalar bölge üzerindeki beklentilerini giderek artıran Çarlık rejiminin beklemediği bir tepkiyle karşılaşmasına sebep oldu. Rusya'ya bağlı tüm yabancıların askerlik muafiyetini kaldırılması hakkındaki ferman 25 Haziran 1916'da yürürlüğe girdi. Yaklaşık elli yıllık Rus sömürü sistemine Türkistanlıların en ciddi karşı gelişi söz konusu fermanın çıkması ile oldu ve Türkistan ahalisi ayaklanmaya başladı. Daha sonra ayaklanmalar isyana döndü ve isyan ateşi bütün Türkistan'a yayıldı. Çarlık rejimi bölgede otoritesini sarsan gelişmelere sert bir karşılık verdi. Türkistan Eyaleti'ndeki olaylarda Çarlık'ın başrol oyuncusu ise bölgeye 22 Temmuz 1916'da geniş yetkilerle tayin edilen General Kuropatkin'di. Bu atamayla Çarlık, Türkistan'daki olaylar için ilk adımını atmıştı. Bundan sonra Kuropatkin'in isyanı bastırmak ve ahalinin tekrar Çarlık rejimine itaat etmesini sağlamaya yönelik bölgede yapacağı faaliyetler hükümetçe beklenmekteydi. Türkistan isyanı Rus devleti için önemli bir konuydu. Bu konunun önemi bölgedeki Rus emperyal menfaatlerinin zarar görme ihtimalinden kaynaklanıyordu.

İsyanı bastıran Çarlık rejimi hızlı bir şekilde 25 Haziran fermanını uygulamaya başladı. Türkistan'ın tüm vilayetlerinden olduğu gibi Semerkant vilayetinden de askerî işçi alımı oldu. Durum Rusya'daki devrimle akamete uğradı. Devrimle yıkılan Çarlık'ın yerine geçen geçici hükümet, Çarlık'ın bütün kararlarını iptal ettiği gibi 25 Haziran fermanını da iptal etti. Böylece Rusya Çarlık'tan; Türkistan ise Çar rejiminin sona ermez sömürsünden bir süreliğine kurtulmuş oldu.

İsyanda ilk kan dökülen yer Semerkant vilayeti idi. Buradaki ahalinin çarın fermanında yer alan orduda istihkâm hizmetinde çalışmayı reddetmesi, kanlı isyanın başlamasının görünüşteki en büyük gerekçesiydi. Semerkant halkının, Rusların cezalandırıcı birliklerinin uyguladığı şiddet ve diğer yapılanlar neticesinde büyük miktarda maddi zararı ve on binlerce can kayıpları oldu. 1916 yılında Semerkant'ta Türkistan Milli Ayaklanması, Rus ve gayr-ı Ruslar arasında meydana gelen çatışmalar, Rusların buraya takviye birlikler göndermesiyle son buldu.

KAYNAKÇA

Rus Arşiv Belgeleri ve Kanunları

Rus Kanunları

Polnoye Sobraniye Zakonov Rossiyskoy İmperii (PSZRİ) T. 6 (1886) No: 3814. “1886 g. iyunya 12. Polojeniyebupravlenii Turkestanokogokraya”.

Rossiyskiy Gosudarstvennyy Voенno-İstoriçeskiy Arşiv (RGVİA) / Rusya Devlet Askerî Tarih Arşivi (RGVIA):

22 fevralya 1917 g. Kopya. RGVİA.F.400.op.1.D.4548.

21 Mart 1917 g. RGVİA. F. 400. Op. 1. D. 4548.

17 Aprelya 1917 g. RGVİA. F. 400. Op. 1. D. 4548.

23 avgusta 1916. Kopya. RGVİA.F.165.OP.1.D.1553.

23 oktyabrya 1916. Kopya. ; RGVİA. F. 400. Op. 1. D. 4546.

31 oktyabrya 1916. Kopya. RGVİA. F. 400. Op. 1. D. 4546.

25 avgusta 1916. Kopya. RGVİA. F. 165. Op. 1. D. 1554.

17 Aprelya 1917 g. RGVİA. F. 400. Op. 1. D. 4548.

Rusya Devlet Tarih Arşivi (RGIA):

23 yanvarya 1917 g. RGİA.F.1289.Op.12.D.1265.

Rusya Federasyonu Devlet Arşivi (GARF):

19 noyabrya 1916. Kopya. GARF. F. 1807. Op. 1. D. 296.

Rusya İmparatorluğu Dış Politika Arşivi (AVPRİ):

21 Senyabrya 1915. AVPRİ. F. Sredneaziatskiystol. Op. 486. D.360 b.

10 Yanvarya 1916. AVPRİ. F. Sredneaziatskiystol. Op. 486. D.340 b.

25 iyunya 1916. Sobranieuzakoneniy i rasporyajeniypavitelstva, №182 ot 6 iyulya 1916.

Dergiler Kızıl Arşiv (Красныйархив)

Tsentrалnyy Arşiv RSFSR Krasnyy Arşiv, İstoriçeskiy Jurnal, TomTretiy(Tridsat Çetvertiy) Gosudarstvennoye İzdatelstvo, Moskva, Leningrad, T.34, 1929.

Araştırma Eserler

Hayit, Baymirza, Türkistan Rusya ile Çin Arasında, Ankara 1975.

Kurat, Akdes Nimet, Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar, TTK Ankara 2014.

Piyade Binbaşı Nazmi Bey, Kafkasya ve Türkistan (Kafkasya, Asyâ-yı Vustâ ve Türkistan Vilâyetleri Buhâra ve Hîve Hanlıkları Coğrafi, Siyasî, Tarihi ve İstâistikî Mücmel Malûmât), İstanbul Matbaa-i Askeriye 1918.

Russkiy Turkestan sbornik, izdanniy popovodu politemniceskoyv istavki, VI ruskperviy, geografia i statistika, podredakciyu N.A. Maeva, Moskva v universitet skoytipograsiikatkov i k, 1872.

Vosstaniye 1916 goda v Turkestane: Dokumentalnie Svidetelstva Obshey Tragedii (Sbornikdocumentov i materialov), Moskovskiy Gosudarstvennyy Universitetimeni M.V. Lomonosova Institut Vseobshchey Istoriiran, Moskva,2016.

Vyatkin, M., Oçerkipoistorii Kazahskoy SSR: Top perviy s drevneyşih vremenpo 1870, Ogiz: Gospolitizdat 1941.

Makaleler

Şen, Muhammet-Ferdi Çiftçioğlu, “*Türkistan Genel Valisi Aleksey Nikolayeviç Kuropatkin’in Türkistan İzlenimleri(1916)*” Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 2018 5(17), s.181-209.

Yazıcı, Serkan -M. Bilal Çelik, “*Türk Tarihinde Bir Rus General: Aleksey Nikolayeviç Kuropatkin(1848–1925)*”, Sakarya Üniversitesi, Fen Edebiyat Dergisi (2008-1), s.233-245.

Tezler

Kerimov, Hatice, “*Türkistan Genel Valiliği’nde İdari Sistemin Oluşumu ve Gelişim Süreci (1865-1897)*”; İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Genel Türk Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Danışmanı: Prof. Dr. İlyas Topsakal, İstanbul 2019.

Polat, Dilek, Çarlık Devrinde Türkistan’daki Millî Ayaklanmalar, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: yrd. Doç. Dr. Füsün kara Elazığ 2009.

Şuşkova, M. Y., “*Organizatsiyaupravleniye Turkestanom v načale XX veka*”, Dissertatsiyanaso iskaniyeu çenoystepenikandidata istoričeskiynauk, Rossiyskiy gosudarst vennyi gumaniterniy universitet, Moskva 2015.